

INTRODUCTION.

The present volume consists of six dramatical pieces from the pen of one and the same author. In the whole range of Sanskr̥ta literature, no author excepting the famous dramatist Bhāsa, is to be found whose so many dramas, all of a diverse nature, are brought to light in this way. All the dramas are of different varieties—Vyāyoga, Bhāna, Dīma, Īhāmrga, Prahasana and Samavakāra.¹ Vyāyoga, Bhāna and Prahasanā are types which are not rare. But it will be noted that this collection publishes for the first time Īhāmrga, Dīma and Samavakāra, which are known to Sanskr̥ta readers only through the definitions given in rhetorical and dramatical works.

The themes of the dramas—The author has taken the plots of his dramas both from the Purāṇas and real life. The Kirātārjuniya Vyāyoga (a Military spectacle) consisting of one act, has the same theme as that of the famous Mahākāvya of the same name by Bhāravi i. e. the practice of penance by Arjuna, the combat of Arjuna and Śiva in the garb of a mountaineer and the latter's giving to Arjuna the great weapon (Mahāstra). Rukminīharana an Īhā-

1 These are defined as under:—

एकाहचरितैकाङ्को गमामर्शविवर्जितः । अस्त्रीनिमित्तसङ्गमो नियुद्धस्पर्धनोद्धतः ॥
 स्वल्पोपिजनः स्वातन्त्र्यलुङ्घितरसाश्रयः । अदिव्यभूषतिः स्वामी व्यायोगो नायको विना ॥
 विधेयः समवकारः स्यात् स्वातन्त्र्यो निर्विमर्शकः । उदात्तदेवदेवेषो वीर्यज्ञी वीररीदवान् ॥
 जन द्वादश नेतारः फलं तेषां पृथक् पृथक् । अद्वास्त्रयस्त्रिशूङ्गारस्रिकपटास्त्रिविद्रवाः ॥
 पद्भुम्भैकमुहूर्णः स्युर्निश्चितार्थः स्वकार्यतः । महावाक्ये च सम्बन्धः क्रमादेकैकसन्धयः ॥
 शूङ्गारस्त्रिविधो धर्मकामार्थफलहेतुकः । वक्ष्यवक्षकदेवेष्यः संभवी वपटस्त्रिया ॥
 जीवाजीवोमयस्यः स्वाद्विद्वत्स्त्रिस्त्रीषु तु । प्रत्येकमङ्केत्येकैकं पद्यं च सङ्गरादिकम् ॥
 भाणः प्रधानशूङ्गारवीरो मुखनिवाहवान् । एकाङ्को दशालंकाङ्कः प्रायो लोकातुरङ्गकः ॥
 एको विद्रो वा धूर्तो वा वेषावेः स्वस्य वा स्थितिम् । व्योमोत्तया वषण्वेदत्र दृष्टः प्रायेण भारती ॥
 वैमुख्यकार्यं वीर्यज्ञि स्वातन्त्र्योलीनदं भवेत् । हास्याङ्गि भाणसन्ध्यङ्कृति प्रहसनं दिघा ॥
 निन्दा पापपिदिमादेरस्त्रीयासम्बन्धवर्जितम् । परिहासवचःपार्थं शुद्धमेकत्र चेष्टितम् ॥
 अभ्रान्तहास्यशूङ्गारविमर्शः स्वातन्त्र्यलुकः । रौद्रमुल्लसत्तुरङ्गः सेन्द्रजालरणो हिमः ॥
 अनोल्कापातनिर्घाताश्रन्तुर्वर्षोरस्तयः । सुरासुरपिताघायाः प्रायः पौंडरा नायकाः ॥
 इन्द्राभूगः सर्वोपज्ञो दिव्येशो दत्तमानवः । एकाङ्कश्चतुरङ्को वा स्वातन्त्र्यवर्तविवृतवान् ॥
 दिव्यस्त्रीरुतसङ्गमो निर्विभासः उपद्रवः । स्वयंहारभेददण्डप्रायो द्वादशनायकः ॥
 व्याभेनाऽन रणमात्रो वपासत्रे दारिद्र्यिणि । व्यायोगोत्ता रसाः सन्धिवृत्तयोऽनुचिता रतिः ॥

mrga in four acts treats of the abduction of Rukmīni by Kṛṣṇa and the defeat of Rukmī and Śiśupāla at the hands of Kṛṣṇa. The Tripuradāha is a Dima in four acts. The plot is based on the Pauranic legend of the burning of the capital of Tripurāsura by Śiva with his bow. The Samudramathana, a Samavakāra in three acts, relates the churning of the ocean by gods and demons and the marriage of Viṣṇu with Laxmī. The cue to the Tripuradāha and the Samudramathana seems to have been taken from the Bharatanāṭyaśāstra and from a remark in the Dasarūpa¹. Out of the remaining two pieces Karpūra-chaṇḍī describes the revelry, gambling and love of a gambler with a courtesan. The Hāsyachūḍāmaṇī—a farce in one act—holds up to ridicule an Ācārya of the Bhāgavata School and his knowledge of Kevāla Vidyā with which he professes to trace lost articles and discover buried treasures.

The author and his style.—The author of all these works is Vatsarāja, who calls himself a minister of Parmarādideva of Kālinjara. This Vatsarāja need not be confounded with the son of Mahādharma and minister of Kīrtivar madeva, who erected a flight of steps in Samvat 1154 or with the grand father of Śallakṣhaṇa, a minister of Paramardī, who erected a temple of Viṣṇu in Samvat 1252. One verse² of Vatsarāja is quoted in Jahlana's Sūktimuktāvalī but like Suktis of many well known poets quoted therein it is not to be found in any of the dramas collected here. The style of the author is easy, forcible and graceful. It contains neither very long compounds nor jaw breaking words. The plots too are well executed. The dramas make very pleasant reading even in leisure hours.

The date of the author.—The Kīrtārjunīya was first represented on stage under the order of King Trailokyavarmadeva and the other five under the order

१ तथा त्रिपुरदाहश्च दिग्मन्त्रं प्रयोजित ।

Bharata Nāṭyaśāstra

इदं त्रिपुरदाहे तु लक्षणं ब्रह्मणोदितम् ॥

तत्र त्रिपुरदाहश्च दिग्मन्त्रं प्रयोजित । इति मन्त्रमुनिना स्वयमेव त्रिपुरदाहे विहितस्य तुल्यत्वं दर्शितम् ॥
यद्दम्भोच्चिमयने । यथा समुद्रमयने वामुदेयादीनां लक्ष्म्यादिष्णामा ॥

Dasarūpāvaloka III

आकाशाय विभो ! क्षिप्रं कं प्रयोगं प्रयुज्यताम् ॥ १ ॥

ततोऽस्त्युक्तो भगवता यो न्यामृतमयनम् । एतदुत्साहनने सर्वमीतिहरे तथा ॥ २ ॥

ओऽयं समस्तकार्यस्य धर्मकामार्गसाधक । मया प्रयथितो विद्वन्स प्रयोगं प्रयुज्यताम् ॥ ३ ॥

Bharata Nāṭyaśāstra

मया समवकारस्तु योऽयं सः सुरोत्तम ! । भवणे दर्शने चास्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

२ सन्काश्यरीश्वरसमुद्रमय्ये न बाढनाश्रिन् च कालभूट ।

तस्यावगाहेन तयापि चित्रे खल्यस्य तापः परमोऽयमुदेति ॥

of his father Paramardideva.¹ The reign of Paramardideva extended from 1163 to 1203 A. D. while that of Trailokyavarmadeva seems to have lasted till about the end of the first half of the thirteenth century.² Our author, therefore, should have flourished between the second half of the twelfth and the first quarter of the thirteenth century A. D.

Parmaradideva, the author's master—Paramardideva was the immediate successor of Madanavarma, who was defeated by Siddharāja, king of Gujarat.³

1 नीलकण्ठजतामहोत्सवसमागदेहि विअहुसामाजिपहि परिअरिदो राजा परमद्विणो अत्तणो अमन्हेण कविणा वच्छराएण विरहदं हासचूडामणिं नाम पहसणं अहिण्णदुमादिसदि मवंतं ।

Hāsyachūḍāmaṇi p. 118.

वीररतैकवासनावसितोऽयं कालञ्जराधिपतिश्चैलोक्यवर्मदेवः कवियत्सराजवरितं किरातार्जुनीयं नाम ध्यायोगमभिनेतुमादिशते ।

Kirātārjunīya p. 1.

अयं किल नीलकण्ठयात्रामहोत्सवसमागतैर्विदग्धसामाजिकैः कालञ्जरपतेर्महाराजश्रीपरमर्हिदेवस्यामा-
त्येन कविना वत्सराजेन.....

Karpūracharitra p. 23.

2 I. A. vol. XXXVII 121-124.

3 c. f. समायां वैदेशिकेन महेन मणितम्, अहो ! सिद्धरूपतेः सभा मदनवर्मण इव मनोविस्मयजननीति । राजा दृष्टः, कोसौ मदनवर्मा रूपः ? । मष्टः प्राह, देव ! पूर्वस्यां महोदके नाम पत्तनं, तत्र राज भीमदत्तवर्मा प्राशस्त्यागौ भोगी धर्मी नवी च । तस्य च राजः पुरं सहस्रशो दृष्टमपि वर्षयितुं न शक्नोति कोऽपि । यदि मम पचोविश्वासो न स्यात्, तदा कोऽपि विदुरो मन्त्री प्रेष्यते, स च विलोक्य राशे विज्ञपयति इति श्रुत्वा मन्त्रिणं प्राशिणोत् । सह महेन पम्पासान् यावद्विलोक्य पश्चादायातेन मन्त्रिणा विलतम् । श्रीसिद्ध-
भूप ! वयमित्तः प्रहितास्तत्र वसन्तोत्सवे प्राप्ताः । तत्र च वसन्तोत्सवे शीयन्ते वसन्तान्दोलकादिपरागैर्गतानि । भ्रमन्ति दिव्यसृङ्गारा नार्यः । मन्त्रपञ्चम्रान्तिहारिणो विलसन्ति लङ्घनो युवानः । कियन्ते प्रतिरथ्य छन्दन-
फानि पञ्चकर्मैः । प्रासादे प्रासादे संगीतकानि । देवे देवे महापूजाः । प्रतिग्रहं सारा भोजनव्यापाराः । राजः सत्रागारे तु वृषावधायपानि मुक्तलानि न मुच्यन्ते, किन्तु गर्वाया निक्षिप्यन्ते, यदि मुच्यन्ते तदा सपण्डो हस्ती निमज्जति । 'पञ्चोऽश्वकाराः पारितः पुरं श्रमन्तो धाटिकानि दत्ते लोकाय ।' कपूरचूर्णैर्धूपितोत्सवः । 'पञ्च विपरीन् वणिजो न संवृण्वन्ति, उद्धाटान्विमुञ्चन्ति । प्रातरागत्योपविशन्ति । एवं नीतिः । व्यवसायोऽप्याचार-
मात्रेणैव लोकानाम्, तं विनाऽपि प्रकारान्तरमपि सिद्ध्यत्येतात् । राजा तु मया न दृष्टः । इदं तु श्रुतम् । नारीकुञ्जरः स समायां कदाऽपि नोपविशति केवलं हसितललितानि प्रत्यक्ष इन्द्र इव वनोति । एवं मन्त्रिवचः श्रुत्वा सिद्धराजोऽमितसैन्धवैर्महोदके प्रति प्रवत्ये । तदासन्नकोशाश्चक्रप्रदेतो तस्यो । धुमिभो देशः । स्थानाच-
लितं महोदकपत्तनम् । प्रधानैर्मदनवर्मा दिव्योद्यानस्यः स्त्रीसहस्रसमावृतो विभूतः स्वामिन् । गौर्जरः सिद्धराज उपनगरमायातोऽस्ति, स कथं निवर्तनीयः । मदनवर्मणा हिंमत्वा मणितम् । सिद्धराजः सोऽयं यो धरायां द्वाद-
शवर्षाणि विमहायायान् । कवाडी राजा बाच्यः स भवद्भिर्मदि नो शुभं जिघृक्षति तदा युद्धं करिष्यामः, अयार्थेन नृप्यसि तदाऽयं ग्रहाणेति । ततो वयावते स वराकस्तद्देयं भवद्भिः, न वयं घने दत्ते नृप्यामः ।

Madanavarman appears to have been a very luxurious king. Parmardi, too, according to the Prabandhachintāmaṇi led a luxurious life and daily killed one cook at the time of serving and consequently got the title of Kopa-kālanala.¹

सोपि जीवतु चिर वित्तार्थं कृच्छ्राणि कर्माणि कुर्वाणोऽस्ति । राज्ञो वचो ब्रुत्वा मन्त्रिण स्थानमगु । तावता सिद्धेशेन कथापितम्, दण्ड दत्त । मदनवर्मदत्ताय शपित भवदागमनम् । तेनास्मत्प्रभुणोक्तम्, कबाडी राजा ऽयं तर्पणीय । स सिद्धराजस्तद्धील्या विस्मित पणवती कोटी कनकस्यावाचीत् । दत्तास्ता प्रधाने सद्य । देश मुख तस्यौ । प्रधानेर्माणितम्, कथं न प्रतिगच्छसि ? । सिद्धेशेन माणितम्, मन्त्रिपुरुषास्त स्त्रीलानिधि भवत्प्रभु दिदृक्षे । तेषुपि मदनवर्मणमनणन् । अयेन तोषित स ज्ञेशी राजा पर मणति, स राजेन्द्र द्रष्टुमीहे । एतौ मदनेन मणितम्, एतु स । तत सैन्य तथास्य मुक्त्वा मितसैन्यस्तत्रोद्याने आयात यत्र महाप्राका रस्ये सोपे मदनवर्मोऽस्ति । प्राकाराद्द्विर्द्वौ बलशस्तिप्रवृत्ति । प्रतोलीं यावदागत्य मन्थेऽवीकयत् द्वा स्थे । आगम्यतां जनचतुष्केन सहित राजा शपितम् । आगतस्तथा सिद्धराज पावत्प्रवृत्ति काञ्चनतोरणानि सत् द्वाराणि । ददर्श रजतमहाराजतमयीर्वापी, नानादेशमप्राप्येवचिक्षणा निःसीमसौमाग्यधारिणी स्त्रीश्च, पणवते शुचीणामूदङ्गादिकलासक्त समप्रपरिजनम् । शुभ्राव गीतानि । नन्दनाधिकमुद्यान, हससारसादीन् खगान् हिमान्युपकरणानि, वदलीदलकोमलानि वसनानि, जनितानङ्गरागानङ्गरागान्, उतुङ्गशुष्पकरणशब्द, एव पुर पश्यन् अमृत साक्षादिय मदन मधुरे वयसि वर्तमानम्, अमितरत्नमुक्ताफलामरण, सर्वाङ्गलक्षणं, काञ्चनप्रभं, मधुरस्वर, तामरसाधं, तुङ्गघोणम्, उपचितगान, मदनवर्माणमपश्यत् । मदनोऽप्यम्येत्यालिष्य च हेमा क्षनं दत्त्वा तमभाणीत् । सिद्धेन्द्र ! पुण्यमत्माकमद्य, येन त्वमतिथि सपन्न । सिद्धरूप प्राह हे राजन् ! आवर्जनायचनमिदं मिथ्या यत्तु मन्त्रिणामभे कबाडीत्युक्तं तत्सत्य । मदनो ब्रूहस । राजन् ! केन विज्ञतमेतत् ? । सिद्धेश प्राह, तव मन्त्रिणि । कोऽभिप्रायो मन्त्रिन्द्रे । मदनोऽप्याह । देव ! कलिरय, स्वल्पमापु, मिता राज्य भी तुच्छं बलम् । तथापि पुण्ये राज्य लभ्यते । तदपि चेन्न भुञ्जते, कृत्यते विदेशेऽपि, तत्कथं न कर्वाटिष्याम्यम् ! । सत्यमेतदित्याह सिद्धेश, धन्यस्त्वं यस्येत्थं शमापि, त्वमिदं दृष्टे सफल जीवितमस्माकम्, चिरं राज्य भुञ्ज्य इत्युक्त्वा तस्यौ । ततो मदनेनोत्थाय निभे देवतावसरकोशादि दर्शितम् । मेमाधिक्यमन्योन्यं जातम् । विशत्यधिराजत १२० पानाणि स्वाद्वस्त्रकानि दत्तानि । तत सिद्धेश पत्तनमल्लकार विशत्यधिक शत २० पानमप्यादर्द्धं मार्गे मृतं मार्दवात्, शोषे पत्तने प्रापत् । अतः प्रोक्त कविभिः —

महोदकपुराधीशाक्षितामदनवर्मण ।

कोटी पणवतीर्हेमां यस्तन्मानमिवाददे ॥

Unamaṇḍana's Kṛmāraṭhāgrahandha

1 अथ परमर्दिनामा दृषो जगत्पुद्गादरणीयत् परमैश्वर्यमनुभवन् निद्रावसरवर्षं रात्रिदिवं निजैशसा विष्णुविरितं पुरिकाभ्यासं विदधानोऽज्ञानावसरे परिवेषणाकुल प्रतिदिनमेवैकं स्वकारमवृत्तं कृपाधिक्रया मिश्रन् पटपथिकराजतत्रपणे मत्तकाराणां वर्णे निषेध्यमाणं कोरकालानल इति विवर्द्धं यमार ।

अशक्यं ! प्रसर प्रसर्पत दिनास्तव पृथ्वि । पृथ्वीमव

प्रत्यसीकृतमादिराजयशसां सुप्राभिरुद्धमिमतम् ।

मेरुपथं परमर्हिपार्थिवपणोरशर्विकाराशोदया—

हीनोच्छ्वासविदीर्णदाहिमदशां ब्रह्माण्डमारोहति ॥

He is well known as Paramāla to the readers of the Chanda Rāsā. (Mahobā Samaya). The defeat of Paramardideva at the hands of Prthvirāja is confirmed by the short inscriptions recorded by the order of Prthvirāja at Madanapura in 1183 A. D. Later on he was attacked and defeated by Kutb-ud-din Ibak in 1203 A. D. Shortly after this defeat he died a natural death. Kālinjara seems to have been soon recovered by the Chandels as Trailokyavarma is also called, like his father, Kālinjarādhipati (lord of Kālinjara). Paramardideva was liberal.¹ That he was a man of letters and a poet too is testified by his composition of a long Praśasti to Śiva,² which, however, seems to have been composed by Vatsarāja, as it contains the verse (हाल्येष्ट) found in the Karpûracharitra.

The Manuscript material—The present edition of Vatsarāja's dramas is based on two palm-leaf mss. of the works hitherto known. The first consisting of 183 leaves contains (1) Hāsyaachûdamani 1-51, (2) Tripuradâha 52-103, (3) Kirâtârjuniya 104-130, and (4) Samudramathana 131-183, while the other contains Karpûracharitra 1-18 and Rukmîlharaga 1-39. Both of these measure 14"×1½" and contain 3 to 4 lines containing about 50 letters each and are written in the same hand. These mss. bear

इत्यादिभिः स्तुतिभिः स्तुयमानश्चिरं राज्यमुखमनुबभूव । स च सपादलक्षद्वितितपित्ना श्रीपृथ्वीराजेन
सह सज्जातविग्रहः समराजिमधिकूलः स्वसैन्ये पराजिते कान्दिशीकः कामपि दिशं गृहीत्वा पलायनपरः स्वरा-
जधानीमाजगाम । अयं तस्व पार्श्ववस्यापमानितसर्वसेवको निर्दिष्टवीकृतः पृथ्वीराजयज्ञसमाप्नुयेतः प्रणामान्ते किं
दैवतं पूज्यते परमर्हिपुरे विशेषास्तुकृतिभिरिति स्वामिनादिष्टस्तत्कालोचितं काव्यमिदमपाठौ ।

मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसस्तुष्ट्या न कृष्णार्चने

स्तब्धः शम्भुनिवम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो विधातृग्रहः ।

नाथो नः परमर्चनेन वदनन्यस्तेन संरक्षितः

पृथ्वीराजनराधिरादिति तूर्णं तत्तत्ते पूज्यते ॥

इति स्तुतिपरितोषितेनानुजग्राह ।

प्रबन्धचिन्तामणि pp. 229-300

1 अनारतादानपरम्पराभिर्निर्वंदमायाति कदाचिदुर्वी । विभर्ति तत्पूर्वमिव प्रहर्षं मुहुःप्रदानैः परमर्हिराजः ॥

Tripuradâha I. 4.

मुष्माभिर्यौगपत्नेन सर्वकामार्थसिद्धये । परमर्हिनेन्द्रो वा समुद्रो वा निषेव्यताम् ॥

कविवत्सराजविरचितसमुद्रमयनसमवकाराभिनयेन नः परमर्हिदेव एव श्रुताशेषमनोरथः समुद्रो
भविष्यति ।

Samudramathana p. 150.

2 J. A. S. B. vol. XVII p. 313.

cf. also एष श्रीपरमर्हिदेवनृपतिर्निःसीमविद्यानिधिर्नृनं वागधिदेवता मगवती पुष्पावमम्यागता ॥

Hāsyaachûdamani I. 4.

numerical figures on both the sides of the leaves and not letters on the right as in most of the palm-leaf mss. of Gujarat. They are not dated, but from the script, they appear to have been transcribed about the end of the thirteenth century A. D. None of these contain the *chhāyā* of the *Prākṛta* passages occurring in the texts. The Deccan College paper ms. of Vatsarāja's *Hāsyachūḍāmaṇi*, appears to have been copied by a Jain Yati about 250 years ago, directly or indirectly from the present palm-leaf ms. Our thanks are due to Sheth Gabharuchand Vastachand keeper of the Bhandar of palm-leaf mss. in the Khetarwasi's Pada, Pattan for lending us these rare mss.

CONTENTS.

Introduction	7-8
Text	9-112
१ किरातार्जुनीयन्यायोगः	१—२२
२ कर्पूरचरितभाष्यः	२३—३६
३ रुक्मिणी परिणय—ईहामृगः	३७—११
४ निपुरदाहटिमः	१५—११७
५ हास्यचूडामणिप्रहसनम्	११८—१४८
६ लघुद्रमथनसमवकाशः	१४८—१९२

अमात्यवत्सराजप्रणीतरूपकसङ्ग्रहे

किरातार्जुनीयव्यायोगः

सा पातु वक्ष्यम्बकचुम्बितायाः

कपोलपाली चिरमम्बिकायाः ।

प्रगल्भरोमाञ्चभरेण यस्याः

पुष्पायुधोऽमृतक्षणमद्बुराखः ॥ १ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—कः कोऽत्र भोः ? ।

(प्रविश्य)

स्थापकः— भाव किमुच्यते ? । माहेश्वरोऽसि, तदपि माहेशान्येव
नान्दीपदानि वीररसानुविद्वान्यपराणि पठतु भावः ।

सूत्र०—(विद्वत्) मार्य ! किमेतत् ? ।

स्थापकः—पठतु तावद्भावः ।

सूत्र०—येनोत्तम्भितदुर्मदान्धकननुच्छत्रस्य दण्डायितं

यत्प्राप्यायुधमङ्गनाऽपि दनुजध्वंसं चकाराऽम्बिका ।

यद्वैव विद्वोजसो लिखितवद्भूमोलिरासीत्करे

चन्द्राद्वाभरणस्य तद्भगवतः शूलं शिवायास्तु यः ॥ २ ॥

तदिदानीं कथय किमेतत् ? ।

स्थापकः—भाव ! वीररसैकवासनावासिनोऽयं कालञ्जराधिपतिश्चै-
लोक्यवर्मदेवः कविवत्सराजविरचितं किरातार्जुनीयं नाम व्यायोगमभिनेतुमा-
दिशति । तेन मया वीररसात्मकान्यपराणि चत्वारि नान्दीपदानि पठितानि ।

सूत्र०—(तर्ह्येव) युज्यते ।

श्यामा सदङ्गसुभगा करपङ्कजाग्रदुर्लालना विहरमाणमनोज्ञकाम्या ।
त्रैलोक्यवर्मनृपतेर्मनसि प्रमोदमाविष्करोति करवाललता, न कान्ता ॥३॥

(विचिन्त्य सोल्लासम्)

कवेः कवित्वं पटुता नटानां भर्गार्जुनीयं चरितं पवित्रम् ।

तदैहिकामुष्मिकसौख्यहेतुर्दत्तो नियोगोऽद्य नरेश्वरेण ॥ ४ ॥

मार्प ! का पुनरभिनयवेला निरूपिताऽस्ति ? ।

स्थापकः—भाव ! नन्वयमेव स्वभावाभिरामः श्यामारम्भसमयः ।

अत्र हि—

चन्द्रोऽर्जुनः समधिकृत्य पुरन्दराशामासादयद्दुदयहेतुमसौ गिरीशम् ।

उन्मुद्रयन्नचिरमेव जगत्प्रमोदमाविष्करिष्यति विपक्षतमःप्रणाशम् ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये)

साधु शैलपशिरोमणे ! साधु । गृहीतेयं सदुपश्रुतिर्भवतु फलशालिनी ।

सूत्र०—(समाकर्ण्य सहर्षम्) मार्प ! हिमवति तपस्यतोऽर्जुनस्य द्वैपायनो-

पनीतोऽयमनुचरः सिद्धादेशो व्याहरति । तदेह्यावामनन्तरकरणीयं सम्पादयाव ।

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशत्यर्जुनः सिद्धादेशश्च)

सिद्धादेशः—आयुष्मन् ! किं पुनः समग्रसमीहितसिद्धिसामग्री-
सम्भवेऽपि विमना इव विभाव्यसे ? ।

अर्जुनः—(सक्रोधाहङ्कारम्) क मे वैमनस्योपशान्तिः ! ।

अपार्थः पार्थोऽहं धनुरधिगुणं निर्गुणमिदं

विसारा एतेऽपि प्रसरणपराः सम्प्रति शराः ।

न यावन्नो राजा समरमुवि कौरव्यवलव-

त्कवन्धानां नृत्यैरनुभवति मेत्रोत्सवसुखम् ॥ ६ ॥

सिद्धा०—आयुष्मन् ! किमेवं खिद्यते भवान् ? । इन्द्रजालपुरुषा इव दृ-
श्यमाना अप्यविद्यमाना एव तव शत्रवः । इदानीमपि धर्मात्मज एव राजा ।
तथाहि—

तद्वैरिणां यमसमागमहेतु राज्यं युष्माकमेव सुतरां प्रकटोपयोगम् ।
सत्क्षत्रियोचितदुरोदरसम्प्रदत्तं धर्मात्मजः किमुन पुण्यति तेन धर्मम् ॥७॥
अपि च । विशदकोदण्डवेदविद्याविदग्धस्य वासुदेवद्वितीयात्मनो भवतः कटु-
तरतपःक्लेशसहनसाहसमपि नोचितं मन्ये ।

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! शुक्रनिदेशवशंवदोऽहं तपसि प्रवृत्तः । मां
पुनरन्य एव मुनिजनसमाचारः समुत्कण्ठयति । आकर्णयतु भवान्—
कूरारातिवृतावधिज्यतिकरश्यामावकाशे गते
दोर्दण्डोदयशैलशालिनि महाशौर्यार्यमप्रोद्धमे ।
क्रोधाग्निं प्रतिबोध्य दुर्मदमदस्तोमाद्भवल्लीसमि-
द्धोमप्रेमपरायणो मुनिरहं भूपासमित्यर्थये ॥ ८ ॥

अपि च—

चेतः पराक्रममयं पटिमाऽऽयुधेषु प्रौढौ मुजौ मुजभृतामयमेव पन्थाः ।
अस्त्रप्रयोगपरिकर्मणि मन्त्रप्रयोगं व्रीडाकरं तमपि कर्मणमेव मन्ये ॥ ९ ॥

सिद्धा०—(पुरोऽवलोक्ष्य सहर्षम्) महाभाग ! दिष्ट्या वर्द्धसे । फलितमेव
तव तपः । पश्य पश्य—

भानोर्विभां रुक्षतमां मनोज्ञैः प्रत्यन्तरत्नैरवमानयन्ती ।

हिमाचलं काञ्चनशैलयन्ती त्वां व्योमतोऽभ्येति विमानमाला ॥ १० ॥

अर्जुनः—(सोपहासम्) अहो रमसः प्रियवयस्यस्य । इत्थं किल समर-
मनोरथपूरणोन्मुखेषु प्रत्यर्धिरथेषु लोचनपथावतीर्णेषु परं परितुष्यते ।

सिद्धा०—उपहसतु महाभागः । अहं पुनर्जाने दुश्चरतपश्चरणमेदुरित-
पुण्यराशीनेव घृताचीरन्भातिलोत्तमोर्वशीप्रमुखसुराङ्गनाविमानान्युपसर्पन्ति ।

अर्जुनः—(स्तब्धं विहस्य) किं मां लोभयति वयस्यः ? ।

मां वा रिपुं वा युधि दीर्घसुप्तमेताः समेष्यन्ति यदा ग्रहीतुम् ।

विमानयानं सुरसुन्दरीणां दृष्ट्वा तदाऽहं भविता प्रहृष्टः ॥ ११ ॥

(नेपथ्ये)

लाभण्यलहरिपिहिदं अंगे तणुअत्तणं वहन्तस्स ।

जमणियमदूमिदस्सवि पिच्छह चंगत्तणं मुणिणो^१ ॥ १२ ॥

१ लावण्यलहरीपिहितमङ्गे तणुत्वं वदतः ।

यमनियमदूतस्यापि पश्यत चङ्गत्वं मुनेः ॥ १२ ॥

अर्जुनः—(आकर्ण्य) कथं निकटावतरणानि व्योमतो विमानानि ! ।
(सखेदम्) अहो मे संसोढवाह्यरिपुपराभवस्य दुःसहशरीररिपोः कुसुमायु-
धस्य सर्वङ्कपो दुष्प्रतीकारः पराभवः समुपस्थितोऽयम् । एताह्यप्सरसः कुसुमा-
युधस्य महायुधम् ।

(सवितर्कम्) दृष्टकव्यापारः प्रभवति पुरन्ध्रीषु कतमः

प्रयुक्तः शापान्निः क्रशयति तपःकोशनिचयम् ।

तदेताः प्रत्यग्रस्मररसमहानाटकनटी-

निराकर्तुं शक्तो भवति क उपायः सुरवधूः ॥ १२ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) सखे सिद्धादेश ! शशाङ्कशेखरप्रसादफलतपः-
परायणस्य न युज्यते सुरसुन्दरीदर्शनम् । तदिहोपरिष्ठादिपुपटलमयं वि-
तानं वितनोमि (इति तथा करोति)

सिद्धा०—(समन्तादवलोक्य साश्चर्यम्) महाभाग सव्यसाचिन् ! बहुशो-
ऽनुभूतानि मया धनदसदने महानिधानानि । अननुभूतमिदं बहुनिधानं धनु-
निधानं मया । नल्लेकधनुषा क्षिभुजेन परिमितशरेण धन्विना कर्मैतद्वि-
धीयते ।

(नेपथ्ये)

किं पातालमगादिहृद्गमपतिस्तन्नासवित्रासिताः

प्रोत्सर्पन्ति सरीसृपाः परिलसद्विश्वासशब्दोर्मयः ।

ह्रैरी किञ्चु दिवापि नृत्यति शिवस्तन्मौलिगङ्गाजल-

व्याविडस्य ललाटनेत्रशिखिनो धूमैः किमुज्जृम्भितम् ॥ १३ ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

आः कोऽयं कुतर्कः ! । ननु व्यक्तमेव लोलन्ति नाराचमालाः, व्यावर्त्तन्त
विमानानि । मा कदाचन मायामयमहासुरसन्निपातोऽयं भविष्यति । तदिदा-
नीमपथ्यमेव मुनिजनोपसर्पणमप्सरसाम् । पुरन्दरानुसरणमेव शरणम् । स
एवैतदद्भुतानुरूपं यत्किञ्चित्करिष्यते ।

सिद्धा०—(विभाव्य) पार्थ ! निवर्त्तितान्येव विमानानि पाकेशासन-
सचिवैः ।

अर्जुनः—(स्वगतं सङ्घर्षम्) दिष्ट्या शराच्छादनविभीषिकयोपशान्तः
प्रत्यूहभूतोऽप्सरःसमागमः । तपःसाधनतपनविम्बदर्शनाय घृतं च छिद्र-
मेकम् ।

सिद्धा०—(साध्यम्) अहो तव हस्तलाघवम् ! । पश्य ! पश्य !—

अविरलशरजालैश्छन्नमन्योन्यलग्नै-

दिनपरिवृढविम्बव्यक्तये क्लृप्सरन्ध्रम् ।

उपरि चतुरचौरैर्दत्तसन्धिप्रकारं

सदनमिव--विभ्वमेतदिभाति ॥ १४ ॥

अर्जुनः—सखे सिद्धदेश ! समादिश तौ निजकिरातौ यथेह न कश्चि-
द्विजातः समापतति ।

सिद्धा०—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) सखे शार्दूल ! सखे कण्ठीरव ! ।

उभौ—(प्रविश्य) आणवेदु महाभाभौ ।

सिद्धा०—भद्रौ ! तिष्ठतमवहितौ भवन्तौ परतः । मा कश्चिदिहावि-
दितः समापततु ।

किरातौ—इंदो वि अ सासणेण समागमिस्सदि । (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य)
अज्ज ! महामुणी कोवि मुणिज्जुअल्लुत्तो समेदि^१ ।

अर्जुनः—(सादरम्) समागच्छतु महर्षिः ।

किरातौ—जहा आणवेदि सामी । (इति निष्क्रामतः)

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टो मुनिवेशो महेन्द्रः)

महेन्द्रः—(अर्जुनमात्रं लक्ष्य स्वगतं सङ्घर्षम्) दिष्ट्याद्य समास्तादितमर्जुन-
संदर्शनम् । (सानुतापम्) वञ्चितानि परं मया वेपान्तरतिरोहितानीतरविलोच-
नानि । (सङ्कल्पम्) अथवा साधु संवृत्तम् ।

सूनोर्वक्रसरोजदर्शनसुधास्वादेन दूरीकृतै-

रप्यक्ष्णां निचयैर्ममाद्य विजितं तैरेव गुप्तात्मभिः ।

१ आश्वापयतु महामागः ।

२ इन्द्रोऽपि च शासनेन समागमिष्यति । आर्य ! महामुनिः कोऽपि मुनिगुल्युक्तः समेति ।

३ यथा आश्वापयति स्वामी ।

पैरेवंविधमस्य दारुणदशादसोऽग्रदुःखोद्गमं

दृष्ट्वा निःसरदुष्णावाप्सलिलैर्लम्बे न दाहोदयः ॥ १५ ॥

अर्जुनः—(मुनिवैषं महेन्द्रमात्रोक्त्य सहर्षम्) सखे सिद्धादेश ! अहो महानु-
भावता महामुनेः !

स्वीकरोति करुणामयमूर्तिर्मामयं सपदि कोऽपि मुनीन्द्रः ।

अप्यहो परिचयक्रमवाणे स्निह्यतीह पितरीव ममात्मा ॥ १६ ॥

तदेवम्युत्तिष्ठाय । (इति यथावदभ्युत्थाय) पैषाग्रपद्मगोत्रो मध्यमपाण्डवोऽ-
भियादपते भयन्तम् ।

महेन्द्रः—अभिलषितभाजनं भूयाः ।

सिद्धा०—(आसनमुपनीय) अलङ्घ्यतामासनम् ।

(सर्वे यपोक्तिमुपनिशति)

महेन्द्रः—महाभाग ! त्वद्वेषदोलायितो न जाने कयाऽभ्युपपत्त्या भव-
न्तमुपचरामि । तथाहि—

अभ्यस्ताः श्रुतयो महास्मृतिपथे क्षुण्णं मदीयं मनो

दृष्टास्तेऽपि महर्षयः परिगिनास्ते ते परित्राजकाः ।

माध्यालोकि पुरन्दरस्य परिपन्नादग्निं नाश्रायि या

कोदण्डेषुधियल्लालाक्षयल्लालङ्कारमित्थं तपः ॥ १७ ॥

तदिदं व्याहरामि—

परोक्षां चतुरन्युराशिपरिग्यामुर्यां बुभुक्षुर्भया-

स्तचापोऽयमुपास्पतां कशपमि प्राणं तपोभिर्मृषा ।

मुक्तां मक्तिरथास्ति ते परिहर कृरामिमां प्रक्रियां

मर्षत्रैय विनिवृत्तौदरमं मन्येहि शुभं मनः ॥ १८ ॥

अर्जुनः—(कोद दौर्गत्यं च निःश्वस्य) अविदिनशृत्तान्मस्तानो मामेव
व्याहरति ।

मुक्तिर्भूषप्रपाते गृहकपटशयैः संश्रुता धीरिवर्गैः

राज्ञा पादोन बटः कथमिष नृपतेः प्राप्नुयां मुक्तिर्माग्यम् ।

तन्मे हिन्द्वैकृतेर्दण्डपनि दृढं मुक्तिर्भूषण्योः कयाऽपि

प्राप्तव्योऽयं गुरुनां यदहमिह तपःसंविधाने निपुणः ॥ १९ ॥

महेन्द्रः—(स्वगतं साशङ्कम्) कथं मां तातेति वत्सो व्याजहार । न खल्व-
नेन तपःसमुद्भूतातीन्द्रियज्ञानेन विदितोऽस्मि । भवत्वहमपि सन्दिग्धेनैव व्याह-
रामि । (प्रकाशम्) वत्स ! किमद्यापि ते मोहमलीमसं मानसम् । मुञ्च मुञ्च दुरध्य-
वसायम् । पश्य पश्य न खलु त्वदनाहतैर्वैरिभिर्न मर्त्यव्यम् । न च त्वया निहत-
वैरिणा न मर्त्यव्यम् । नहि कवलितमूपिकेण विडालेन न म्रियते । न च वञ्चित-
विडालकवलनापायैर्मूपकैर्न म्रियते । तदेवं साधारणकृनान्तव्यापदामुपहस-
नीयोऽयं दुर्घ्यापारः । तदत्रभवते महोदय एव स्वदताम् ।

अर्जुनः—(सावतापम्) तात ! अननुभूतपराभयाभिपद्मोऽसि । किमु-
ध्यते ? । तदत्रभवन्तं विज्ञपयामि । अनतिक्रमणीयवचनोऽसि । नैवं पुनः पुन-
र्व्याहर ।

उत्कृत्यायससायकेन समरे दर्पोदृतान्विद्विष—

स्तद्विष्वं दिवसेश्वरस्य सहसा भित्त्वात्मना पत्रिणा ।

मुक्तिर्या समवाप्यते भवतु नः सैव प्रमोदास्पदं ।

कर्मज्ञानसमुच्चयोपजनितां दूरे नमस्यामि ताम् ॥ २० ॥

महेन्द्रः—(स्वागतं सहर्षम्) अहो ! धीररसैकग्रहिलता वत्सस्य । अहो !
स्थिरवैरता । दिष्ट्या निष्पन्नमेव भुवो भारवतरणम् । तथाहि—
मुरारिमारुतस्फीतो धनञ्जयघनञ्जयः ।
गुरुनपि द्विपद्वंशानशेषानेष धक्ष्यति ॥ २१ ॥

तदहमिदानीं प्रकटीभवामि समाश्वासनाय वत्सस्य ।

(इति तथा कोटि)

अर्जुनः—(विशेष्य साश्चर्यं सहर्षम्) कथमयं सहस्रनपनो नयनोत्सवाय
संगृह्यतः । तदिदानीं सविशेषं प्रणमामि । (इत्युपमृत्य पदयोः पतति)

महेन्द्रः—(उत्थाप्य शिरसि समाग्राय) वत्स !

अस्त्राक्षीचतुराननः स भगवान्यत्पूर्वमग्मः क्रमा-

द्देवो दानवसूदनः प्रतिकलं यत्पालयाञ्चक्रियान् ।

तद्विष्वं सहसैव तौ च दलयन्कल्पान्तकालोद्धत-

व्यापारः परमेश्वरः प्रहरतु प्रत्यर्थिनस्तावकान् ॥ २२ ॥

अर्जुनः—(सप्रथमम्) भगवन् ! गीर्वाणवर्गचक्रवर्त्तिनोऽत्रभवतो भगवति भर्गेऽपि निदेश एवायं न पुनराशीः ।

महेन्द्रः—यत्स ! यत्स ! ! मैवम् ।

यत्प्राप्तुं तरलीमवत्यथ मनो व्यावर्त्तते व्रीडया
यत्पोपायनिरूपणे नयविदां मन्दायते नैपुणम् ।

तेऽपि ब्रह्मजनार्दनप्रभृतयो न्यञ्जन्ति यत्प्रार्थिता-
स्ताद्येव्राञ्जललीलयैव घटयत्येकः परं शङ्करः ॥ २३ ॥

सिद्धा०—भगवन् सहस्राक्ष ! भवनः साक्षात्कारेणैव पूर्णमनोरथः
पार्थः संवृत्तः । तथाहि—

कथमन्धवलात्तेपां पाण्डवानां भवेद्भयम् ।
सहस्रनयनः पक्षे येपामुज्जागरः सदा ॥ २४ ॥

महेन्द्रः—अयि शुल्लकोत्तम ! मैवम् ।

ऐक्यं गतः श्रीपुरुषोत्तमेन कृत्वान्धकोदामवलप्रणाशम् ।
शिवप्रसादेन शिवानुभावः पृथामुतोऽयं भविता सुशक्तिः ॥ २५ ॥
तदाष्टच्छतु मां यत्सः ।

अर्जुनः—(सकल्पप्रथमम्) तात पुरुहूत !

प्रेमाद्रिनेत्रोत्पलकाननाढ्यं त्वत्कायकासारमिमं विमोक्षितुम् ।
दुर्धृत्तदायादनिदाघतप्तः समीहते मे न मनोमरालः ॥ २६ ॥

महेन्द्रः—यत्स ! यत्स ! मा विपीड । प्रसादितचन्द्रशेखरं चन्द्रशेख-
रास्त्रनिरस्ताशेषकौरव्यं पुनस्त्वामहं द्रक्ष्यामि । (इति तिरोषते)

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! एहि भगवतीं भागीरथीमुपास्य भगवन्तं भर्गमुपास्महे ।

(नेष्ट्ये)

अत्याहितमत्पाहितम् ।

कुर्वन्वर्धरमारयं पृथुरदो घोणां समुत्कुल्य-
शङ्खःसङ्खमित्रोद्यकैस्तनुहस्तोमं दधत्पीवरम् ।

गङ्गातीरतपस्विवैशसरसव्यासक्तचित्तो जवा-
 त्कोडोऽयं कलितः कुधा कलिरिव क्रूराशयो धावति ॥ २७ ॥
 कुहालीयति सान्द्रकन्दपटले वाहं कुठारीयति
 स्कन्धाग्रेषु परश्वधीयति शिखाशाखासु सम्पातिनी ।
 दंष्ट्रेषु विकटा किटेः प्रतिपदं मार्गद्रुमद्रोणिषु
 क्रूरक्रूरपराक्रमप्रणयिनी किं किं न सम्पद्यते ॥ २८ ॥

अर्जुनः—(सप्तभ्रमं विवृत्यावलोक्य) कथमयं कृतकर्णकापः कटुः कोलाहल
 एव श्रूयते ? । न कोऽपि लोचनपथमवतरति ।

सिद्धा०—क पुनस्तौ किरातौ ? । न खलु व्यापादितौ ।

(प्रविश्य)

किरातौ—महाभाभा ! परित्ताअव परित्ताअव । एसो खु पअंडतुंडा-
 भिहदविअलन्तविसालन्तजालनिवडन्तसवरवरवीरसरीरविसमीकअमगगो रु-
 हिरोहपिंजरिददाढाजुओ दारन्तोअव सअलभुअणाई धोरधुरुक्कारेहिं भीसणो
 कोधि मूआररुओ अवमिच्चू पविट्ठो ।

अर्जुनः—(सावधानं विहस्य) भद्रौ ! न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

सिद्धा०—महाभाग गाण्डीवधन्वन् ! सज्जीभव सज्जीभव । अयमा-
 गत एव नैत्रपात्रतां पोत्री ।

अर्जुनः—(धीरं विलोक्य साधर्म्यं सवितर्कम्)

विक्रान्तो वहिरम्भसस्तरलघोदंष्ट्रामिपादब्जिनी-
 कन्दच्छेदसुखः किमेव सलिलस्तम्बेरमस्पर्भकः ।
 संहारेऽपि निजप्रसक्तिपटुतां संदर्शयन्नुत्कटां
 साक्षादादिवराह एव किमयं प्रागुद्धतक्ष्मातलः ॥ २९ ॥

(नेपथ्ये)

कष्टं कष्टं शिवसेवैकताने तपसि श्वृत्तोऽपि कथमयं विकटकटुकोटि-

१ महाभाग ! परित्रायध्वं परित्रायध्वम् । एष खलु प्रचण्डतुण्डाभिहतविगलद्विश्रयज्जाल-
 निपतच्छवरवरवीरशरीरविपभीकृतमाणः रुधिरौघपिचरितदाढायुतः दारयन्निव सकलमुवनानि
 भोरधुरुक्कारैः भीषणः कोऽपि मूदाररूपः अपश्यत्युः प्रविष्टः ।

किंदिदं प्रामिधातमापद्यते मुनीन्द्रः । आः शङ्कर ! परित्रायस्व परित्रायस्व ।
किमुदासीनोऽसि, किमिति स्वेनैव स्वनाम प्रोच्छसि ? ।

अर्जुनः—(श्रुत्वा सकृन्ममाकाशे लक्ष्यं बद्धा निःश्वस्य)

पार्थस्तपस्वितां लेभे दुर्दैव ! प्रीयतां भवान् ।

मुनयो हन्त शङ्कन्ते भूदारादारुणं मयि ॥ ३० ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

अयि मुनीश्वर !

सेव्यः परं स भगवान्नवचन्द्रचूडस्तस्यापि दैववशतः करुणानुरोधः ।

अस्मिन्वने मुनिजनव्यसनोपशान्त्यै कौदण्डपाणिरयमेव हरः किरातः ३१॥

तदयमेवाभ्यर्थ्य मुनेरस्य प्राणव्राणाय नियुज्यताम् ।

अर्जुनः—(समाकर्ष्य) अहह ! इदमन्यदतिदारुणतरमुपस्थितं यन्मां
किरातः परित्रायते ।

सिद्धा०—पार्थ ! त्वमेव प्रथमं सपत्राकुरु पोत्रिणम् ।

अर्जुनः—(गाण्डीवमुद्दिश्य सकृन् साक्षम्)

यत्ताण्डवव्यतिकरेण रणे मुहूर्त्तं तादृक् सन्धशतताण्डवकेलिरासीत् ।

गाण्डीव ! तस्य भवतः किटिपाटनार्थमारोपयन्नपि गुणं व्यपरोपयामि ३२॥

(इति सत्रं करोति । निपट्रतो बाणाकर्षणमभिनयन्)

कथं न निर्गच्छन्ति बाणाः ? । किममी चिरव्यासङ्गादलम्बा, उत लज्जन्ते
ऽनुचितकर्मणि ? । (कर्षयित्वा कृप्य निःश्वस्य) अयि बाणाः !

उपितं साधु युष्माभिर्निपट्ठापामवाद्भ्युत्सैः ।

इदानीं हन्त ! सन्धस्ते पार्थो वः पोत्रिपातने ॥ ३३ ॥

(इति सन्धते)

(नेपथ्ये)

महाभाआ ! इमाओ मा आअह मा आअह । एसो खु अम्ह सामी
एकत्राणेण वारेदि दुट्ठभूआरं । उव्वरिदो महामुणी ।

१ महाभागाः ! अस्मान्मा विभीतमा विभीत । एष खलु अस्माकं स्वामी एकत्राणेण वारयति
दुष्टभूदारम् । उद्धृत्तः महामुनिः ।

अर्जुनः—(श्रुत्वा सप्तध्रुवम्) कथमयं भक्तः किरातोऽग्रणीर्भविष्यति ? ।
(इति कृतवेगो बाणमोक्षं नाटयति)

सिद्धा०—(विमान्य साश्चर्यम्) महाभाग ! पश्चाद्भूतस्ते बाणः । पश्य ! पश्य !
स्पृष्टः कस्यापि दृष्ट्या नहि नहि विहरत्यन्तरे कुण्ठवेगो
मर्मच्छेदप्रवृत्तैरनुमितपतनस्तारचीत्कारभारैः ।
कस्याप्याकस्मिकोऽयं लयसमयमहामारुतस्येव पूरो
नाराचः.....द्रागानुतनुकुटीं चण्डशक्तिर्भनक्ति ॥ ३४ ॥

अर्जुनः—(सवैलक्ष्यम्) कथं विजयिनोऽपि ममायमविजयिबाणतां बाणः
प्रपेदे यत्किरातशरेणापातिते पोत्रिणि पपात ? । भवतु न यावदितरः कोऽपि
लक्षयति, तावदात्मबाणमानयामि । (इत्युपसृत्य भूदारं विमान्य साश्चर्यम्) अहह !
न मयापि कदापि एवंविधविशालकायः कोलोऽवलोकितस्तत्किमेव मायामयः
कोऽपि कौरवानुग्रहग्रहिल, उताहो स्वेराहारविहारपुष्टो वराह एव । भवत्वाद-
दामि तावन्नजिबाणम् । (इति तथा करोति)

सिद्धा०—(निरूप्य) महाभाग ! घातरन्ध्रमेवात्पाद्ने छितीयमवलोक-
यामि । तत्कारणं तत्प्रत्यभिज्ञाय गृहाणात्मबाणम् । कदाचित्प्रहारदाढ्यादुत्त्व-
णोभयपार्श्वकृतरन्ध्रो भवद्बाण एव निर्गत्य कचिद्गतो भवेत् ।

अर्जुनः—सिद्धादेश ! अयमेव मे बाणो, न विकल्पनो मिथ्या व्याहरि-
ष्यामि ।

सिद्धा०—नैव तर्हि किरातमात्रं, महानयं कोऽपि, यस्य पत्रो पातित-
पोत्रो कुत्र गत इति न ज्ञायते ।

अर्जुनः—(सवितर्कम्) न खलु निजबाणं गृहीत्वा किरातो गतो भवेत् ।

सिद्धा०—प्रतिपालय तर्हि मुहूर्त्तम् । किमिह कोऽप्याद्यावति ।

पुरुषः—(प्रविश्य पुरोऽवलोक्य) कैयं एस सो मुणी ! । (सप्तध्रुवमुपसृत्य) अयि
मुनिं द ! ण तुमं एदिणा दुहभूआरेण किरादवाहिणीसत्राणचाअवेअणामोहक-
अझंपेण कहिं पि पीड़िदो ।

१ कथमेव स मुनिः । अयि मुनीन्द्र ! न त्वमेनेन दुष्टभूदारेण किरातवाहिनीशत्राणपातवेद-
नामोदकृतसम्पेन शुचापि पीडितः ।

(अर्जुनः सावधं सस्मितमवलोकते)

कण्ठीरवः—(साक्षेपम्) रे रे गोमाडआ ! कीस अणुचिदं मन्तेसि । णं मुणिदेणं येव सम्मुहमुपसप्पन्तो एस दुट्ठकोलो वावादिदो । किण्ण पेक्खसि लोहिअलित्तं हत्थे सरे ।

गोमायुकः—(स्वगतम्) अच्छरियं ! अच्छरियं ! । अउब्बो कोवि एस कोअंडमंडिदो मुणी । (प्रकाशं सप्रत्यभिज्ञमिव) अयि वीरमुणिद ! सो अम्ह सामिणो सरो ।

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! कष्टं कष्टम् ।

पत्नी मदीयो विधिवैपरीत्यात्कूरं कलङ्कद्वयमग्न लेभे ।

व्यापारितो यत्किटिकीटघाते भमेति घृणाह हहा ! किरातः ॥ ३५ ॥

गोमा०—मुनिवीर ! तणुलदाए तणुअत्तणमेत्तफलं तुअ तवं संयुत्तं, जं एवं अकअण्णओसि, जं एवं परवत्तुलोहिओसि । एसो खु मग्गणो तुह प-रित्ताणपराअणेण अम्ह सामिणा इमम्मि दुब्बिसहवराहम्मि मुक्को । संपइ तुमं अवमिच्चुसुहादो उब्बरिदो । फुल्लंतगल्लो जंपेसु जं पडिहाअदि । ण हु अम्ह सामी तुमं णिअकित्तिक्खंभं भंजयिस्सदि ।

कण्ठीरवः—(साक्षेपम्) रे रे सद्दूलअ ! अम्हाणं एस फलंको जं अम्ह पुरदो गोमाडओ भअं वग्गदि ।

गोमा०—(सावज्ञासम्) रे रे कंठीरव ! रे रे सद्दूलअ ! तुम्हाणं किं किं अगोअरो अम्ह वाहिणीसवाणाणं पसरो । (साकूतमिव) अहह ण एस सूअरो

१ रे रे गोमायुक ! कथमनुचितं मन्त्रयसे ! तनु मुनीन्द्रेणैव सम्मुखमुपसर्पमाण एष दुष्ट-कोलो व्यापादितः । किं न प्रेक्षसे हस्ते लोहितलिप्तं शरम् ? ।

२ आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्वः कोऽपि कोदण्डमण्डितो मुनिः । अयि वीरमुनीन्द्र ! स अस्माकं स्वामिनः शरः ।

३ मुनिवीर ! तनुलतायास्तनुत्वमात्रफलं तव तपः संवृत्तं यदेवमकृतज्ञोऽसि, यदेवं परवत्तुलोभि-तोऽसि । एष खलु मार्गणस्तव परित्राणपरायणेन अस्माकं स्वामिना दुर्विषद्वरादे मुक्तः । सम्प्रति त्वमपमृत्युमुत्पादुद्वृत्तः । फुल्लद्रलो जल्प यत्प्रतिभाति । न खलु अस्माकं स्वामी त्वया निजकीर्तिस्तम्भं भञ्जयिष्यति ।

(४) रे रे शार्दूलक ! अस्माकमेव कलङ्को यदस्माकं पुरवो गोमायुको भयं वल्पाति ।

(५) रे रे कण्ठीरव ! रे रे शार्दूलक ! युष्माकं किं किमगोचरोऽस्मद्वाहिनीसवाणानां प्रसरः ।

पशुः, सो ग्येव पशु जो एआरिसं पि किरादचक्कवट्टि विसिहलीलातिसायिद-
मवलोकअन्तो ण अत्ताणं जाणेदि ।

अर्जुनः—(सावज्ञम्)

मांसं मुहुर्वनमहीषु गवेपयन्ति

तज्जीवनैकशरणाः शवराः किराताः ।

तेषां वराहमृगरोहिषखङ्गरङ्ग—

न्यङ्कुच्छिदासु कतमोऽयमहो प्रकर्षः ॥ ३६ ॥

गोमा०—(सप्तश्रमम्) महाभाज ! णिट्ठुअं जंप्पेसु । इहप्येव महावण-
तिरोहिदो मा सुणाइ वाहिणीणाहो^१ ।

अर्जुनः—(साक्षेपम्) यदि श्रोष्यति तत्किम् ? ।

सिद्धा०—आगमिष्यति ।

अर्जुनः—यद्यागमिष्यति तत्किम् ? ।

सिद्धा०—पार्थ ! आगत्य त्वदीयशरशरच्चः परासुर्मा भूदिति गोमायुः
स्वामिभक्तः शङ्कते ।

गोमा०—ण खु तुमं अहिदो मुणिदस्स जं एअं मन्तेसिं ।

(अर्जुनः उच्चैःकारं मांसं मुहुर्वनमहीषिक्त्यादि पठति)

(नेपथ्ये कलकलः)

सिद्धा०—(आकर्ष्य मयामिन्यं कृत्वा) । पार्थ ! त्वद्वचनश्रवणानुपदमेव
प्रवृत्ता किरातानीकिनीति जाने । अहह !

ससंरम्भन्यासस्फुरदुखवैरघ्नपतनैः

कठोरज्यावल्लीपरुषनरटङ्कारपटलैः ।

प्रसर्पद्दोर्दं प्रवलगलगर्जापरिकरैः

किराताः साशङ्कं सुरसदनमप्याशु दधते ॥ ३७ ॥

(सातङ्कमिव) तत्कथमधुना भविष्यति ? ।

अहह नेप सूकरः पशुः, स एव पशुः य एवाटशमपि किरातचक्रवर्तिनं विशिखलीलातिशायितमवलोक्यन् नात्मानं जानाति ।

१ महाभाग ! निमृत्तं जलम् । इहैव महावनविरोहितो मा शृणोतु वाहिनीनाथः ।

२ न यल्लु त्वमहिदो मुनीन्द्रस्य यदेवं मन्त्रयसि ।

अर्जुनः—(सावज्ञं सोपहासम्) सखे सिद्धादेश !

भवेज्जम्पाटोपैर्यदि शलभकोलाहलभर—

स्ततः स्यात्का शङ्क्य हुतमुजि शिखाचक्रविपमे ।

क्षणादेवोदञ्चत्यथ पृथुलदुर्गन्धशबल—

स्तदङ्गहोपोत्थश्चमिति निनदः किं न कलुषः ॥ ३८ ॥

गोमायुः—(सप्तम्रमम्) मुणिद वारिदो मए । किं करोमि । आगदो दाणि साहसी सो किरादो ।

(अर्जुनस्तदिदानीं पलाये इति विहस्याग्रतः पदानि ददाति)

हरकिरातः—(प्रविश्य) गोमाउआ “सअम्मुदो जीओ । कहिं सो मुणी ? ।

गोमायुः—(सहासम्) णाह ! एसो ज्येव सो मुणीसरो^१ ।

हरकिरातः—(स्वगतं निरूप्य) अहो माहात्म्यं क्षात्रस्य तेजसः ! ।

तथाहि—एकः करः कलयति स्फटिकाक्षमालां

घोरं धनुस्तदितरश्च विभर्त्ति हस्तः ।

धर्मः कठोरकलिकालकदर्पमानः

सत्क्षत्रियस्य शरणं किमिवानुयातः ॥ ३९ ॥

अर्जुनः—(किरातमालोक्य स्वगतं साश्चर्यम्) अये नैप किरातमात्रं, देवता-
परिगृहीतमिवैनमवलोकयामि । (सवितर्कम्)

अपमिह मुनिसङ्गादद्रिशृङ्गे किरातः

एचिदपि किमु चक्रे चाक्षुषीं त्र्यक्षसेवाम् ।

उपचयपरतन्त्रा विक्रमोत्साहशक्ति-

र्नहि नहि महिमानं चान्द्रचूडं विना स्यात् ॥ ४० ॥

किरातः—गोमाउआ ! एसो ज्येव अम्हाणं विक्कमुकरिसमसहन्तो
ओसि ? ।

गोमायुः—अथ किम् ? ।

१ मुनीन्द्र ! वारितो मया । किं करोमि । आगत इदानीं साहसी स किरातः ।

२ गोमायुक ! । कुत्र स मुनिः ? ।

३ नाय ! एष एव स मुनीश्वरः ।

४ गोमायुक ! एष एवास्माकं विक्रमोत्कर्षमसहमान आसीत् ? ।

हरकिरातः—(साक्षेपं पार्श्वदृश्य) रे रे उअसप्प उअसप्प ।

जं दुल्लहं दुक्करदुक्करेहिं तवेहिं वित्थारिदताणवेहिं ।

मुणिद ! तत्ते कअकम्मणासं वाणेण ! णिव्वाणमहं दइस्सं ॥ ४१ ॥

अर्जुनः—(सोपहासम्)

आ प्रत्यूपप्रदोषं विपिनविहरणैरामिपाहारकारः

प्रालेयस्यन्दकल्पं परिपिवसि मुहुर्नैर्झरं स्वच्छमम्भः ।

धिवत्त्वां धिवत्त्वां किरात ! क्षिपसि किमु पदं वर्त्मनि क्षत्रियाणां

प्राणप्रेमानपेक्षो नहि नहि भवति त्वादृशामेव योग्यः ॥ ४२ ॥

हरकिरातः—(स्वगतं साक्षदृश्य) अये ! एकः पार्थः, प्रभूता किरातानी-

किनी । तत्प्रकारान्तरेणास्य करोमि जीवरक्षाम् । (प्रकाशम्) अयि मुनिवीर ! न

सुदाहं मए तुह भणिदाहं किरादकलअलेण । ता वारेमि दाव एदे । रे रे चपल

किरादा ! एसो किं धीरधम्मो जंतुम्हे गणणावाहिरा, एसो अ एक्को मुनिवीरो ।

ता ओसक्कथ ओसक्कथ ।

अर्जुनः—(सोल्लुब्धम्) अयि किरातवीर ! दत्तं तावत्त्वया धैरफलम् ।

यतः—

तपःप्रसङ्गाद्गतसद्गुराणामुपोयितानां मम सायकानाम् ।

किरातरक्तैः.....यमुपस्थिता किं कियते सुतुच्छा ॥ ४३ ॥

सिद्धा०—(साम्प्रमम्) पार्थ ! पार्थ ! कथं वर्पन्त्येव त्वयि शरासार-

मवधीरितनिजाधीशशासनाः किराताधमाः ।

(अर्जुनः नाणमोक्षं नाटयति)

सिद्धा०—(सङ्घर्षार्थम्) अयि धीरशिरोमणे ! पश्य ! पश्य ! निजवाण-

वेगवैभवस्य फलम् ।

सादोषं श्रवणान्त.....कृप्य मौर्वीलतां

ये मुक्ता रिपुभिः प्रदीपितदिशः प्रारब्धधोरारवाः ।

१ रे रे उअसप्प उअसप्प ।

यहुदुहं दुक्करदुक्करेहिं तवेहिं वित्थारिदताणवेहिं ।

मुनिन्द्र ! तत्ते कअकम्मणासं वाणेण निर्वाणमहं दास्ये ॥ ४१ ॥

२ अयि मुनिवीर ! न श्रुतानि मया तव भणितानि किरातकलकलेन, तद्वारयामि ताव-
देतान् । रे रे चपलः किराता ! एष किं धीरधर्मः यन्नृपे गणनावाह्या, एष च एकः मुनिवीरः । तदप-
सरत अपसरत ।

कृत्तैरर्द्धपथे त्वया रयवशाद्वावृत्य सम्पातिभि—

स्तैरेवार्धशरैः किरातपृतनावृन्देऽत्र वैरायितम् ॥ ४४ ॥

हरकिरातः—(विवृत्यावलोक्य स्वगतम्) कथमतिक्रान्तं किरातैः ! । पार्थे-
नैव कृता निजा रक्षा । (प्रकाशम्) दिदृश आ खु मुकुं चावलं किरादेहिं । उवरदो
कोलाहलो ।

कण्ठीरवः—(सोपहासम्) उवरदं दाव किरादेहिं येव । संपह ताणं कल-
अलो कअन्तणअरे वट्ठदि ।

(हरकिरातः ससम्भ्रममवलोकते)

अर्जुनः—(सोपहासम्)

मा विभेतु महाभागो मया वाणपरम्परा इमा दूरीकृताः ।

हरकिरातः—मुणिवीर ! दिण्णा मए तुह पाणभिक्ष्वा । करेदु भवं
सरभसं मह णिअसराहं अक्खदाहं ।

अर्जुनः—(साक्षेपं सगर्वम्) रे रे किरात !

शाकुन्तान्वयजा वयं नहि नहि व्यापारयामः शरा-
न्सर्वत्रैव रणानभिज्ञमनसां वात्सैव का त्वादृशाम् ।

त्यामावर्त्तयतेऽथ किं मम धनुर्विद्यादिदक्षारस-

स्तत्पश्याद्रिशिलाविपादनकलां मा यातु ते जीवितम् ॥ ४५ ॥

विशेषतश्च द्रावयति मां मुनिभावाद्द्विगुणाविर्भावः करुणारसः ।

हरकिरातः—(सोपहासम्) किं भण्णह । दिदं येव तुअ कोअंडविज्जामाहप्पं,
जेण तुमं णियकज्जाहं साहिदुं अपहुप्पमाणो तवस्सीकओ ।

अर्जुनः—(सन्नोद्यम्) सर्वतः कनिष्ठ मिथ्यागरिष्ठ !

त्यामेकवाणव्ययहेलयैव किरात ! कर्त्तास्मि कृतान्तवश्यम् ।

दृदि स्थितस्याद्यधनुर्द्वरस्य पिनाकपाणेः परमस्ति लज्जा ॥ ४६ ॥

१ दिक्षा एतु मुक्तं चापल किरातैः । उपरतः कोलाहलः ।

२ उपरतं तावत्किरातैरेव । सम्प्रति तेषां कलकल, कृतान्तनगरे वर्तते ।

३ मुनिवीर ! दत्ता मया तव प्राणभिक्षा । करोतु भगान् सरभसं मयि निजशरानश्रुतान् ।

४ किं भण्यते । दृष्टमेव तव कोदण्डविद्यामाहात्म्यं, येन त्वं निजशर्याणि साधयितुमशक्नो-
तस्वीकृतः ।

हरकिरातः—(सोढासहासम्) अहो मे कम्मलाह्वं संवुत्तं, जं तुह हिअए वाणभिन्ने तुमं तुह गुरु अ चावादिदो भविस्सदि' (इति वाणं क्षिपति) ।

कण्ठीरवः—(अन्तरे मृत्वा नाणं पतन्तमादाय) रे रे ण अत्ताणं मुणेसि, णेयं मुणिदं मुणेसि ।

हरकिरातः—(सकोषम्) रे रे सहलअ ! कथं तुमं ण वारेसि कंठीरअं ? णादिवराहपरम्मुहो हं । तेण एअं वग्गोअदि, ता संपह तं पि करिस्सं ।

शार्दूलकण्ठीरवौ—(साक्षेपम्) एहि एहि एवम् ।

हरकिरातः—(स्वगतम्) कथं सावज्ञः पार्थो न प्रकाशयति मयि पौरुषम् ! । नचाविजातपौरुषनिकपाय देयमिदं महास्त्रम् । तदहं दुर्योधनरूपमास्थाय परीक्षे पौरुषमस्य । (इति दुर्योधनरूपं नाटयति)

सिद्धा०—(विभाव्य सार्धर्यम्) महाभाग पार्थ ! पश्य पश्य कोप्ययमन्य एव संवृत्तः ।

अर्जुनः—(सगतं सकोषम्) आः कथमयं दुरात्मा कुरूवंशर्षासनः ! । किं कुतोऽपि राक्षसादेः शिक्षितमायाक्रमः किरातवेपच्छयना दुर्योधनो मां द्रष्टुमायातः ? । तत्किमत्रोचितम् ! । अथवा तां महाराजकृतां मयीदामप्यतिलङ्घयिष्ये, नत्वेनं धवप्रासमिदानीमुपेक्षिष्ये । (प्रकाशं सोपहासम्) रे रे कुरूकुलकलङ्कः !

दुर्योधन ! भवानेव जानात्युचितमात्मनः ।

यत्पातकमयं रूपं कैरातमुररीकृतम् ॥ ४७ ॥

हादुर्योधनः—(साक्षेपम्) रे मध्यमपाण्डव ! क्व गतं तव गाण्डीवकोदण्डपाण्डित्यम् ? । सम्प्रति तपस्वितया राज्यमभिलषसे ।

अर्जुनः—(साक्षेपम्)

रे रे दुर्मद कौरव !क्षीण एकोऽस्म्यहं

तास्ताः सत्त्वरमानय क्षितिभृतामक्षौहिणीर्दुःसहाः ।

१ अहो मे कम्मलापत्रं संवृत्तं, यत्तव हृदये वाणभिन्ने त्वं तव गुरुश्च व्यापादितो भविष्यति ।

२ रे रे आत्मानं न जानासि, नैनं मुनीन्द्रं जानासि ।

३ रे ! रे ! शार्दूलक ! कथं त्वं न वारयसि कण्ठीरवम् । नादिवराहपराधुखोऽहम् । तेनैव वल्यते, तत्सम्प्रति तमपि करिष्ये ।

भीष्मद्रोणकृपाङ्गराजशकुनिप्रायैः सहायैर्वृतः

कृत्वा मत्क..... विधेहि सुदृढं राज्यं विमार्गाजितम् ॥ ४८ ॥

अथवा । अहमिहैकस्त्वमिहैकः । गृहाण वाणासनम् ।

एको गुरुः कुरुकुले खुरली न भिन्ना भिन्नं कुलं न च जन्मभूमिः ।

अद्य प्रकाशय शरासनबाहुसारं साम्येऽपि वीर ! भवतो विजयं ददामि ॥ ४९ ॥

हरदुर्योधनः—(साक्षेपम्)

एता विसर्जय जद्रास्त्य

.....क्षपग्रवलपं कुरु वीरमुद्राम् ।

दुर्योधनो नहि तपस्विभूते कदापि

सज्जं करिष्यति घनूर्जगदेकवीरः ॥ ५० ॥

अर्जुनः—(सरोषम्) आः किरात ! कथमेवं मां विचिकित्ससि ? ।

संहारकारो जगतां स एव त्रिशूलपाणिगिरिशस्तपस्वी ।

तद्रौद्रभावानुगृहीतबाहुर्दाहं करिष्याम्यह ॥ ५१ ॥

हरदुर्योधनः—रे रे द्रौपदीदयित ! व्रीकुरु दुराशामिमां मयि का-
पुरुष ! । तदानीं जनकाजितं राज्यमपि न रक्षितवानसि । कथमिदानीं विक-
त्यनो नापन्नपसे ।

अयि हरिस्तुत ! धन्यास्तेऽपि ताणाः पुमांस-

स्तृणघटितपृथपत्केष्वासमुद्राभवन्तः ।

जनितपृथुभवानां क्षेजा-

मभिभवति कुरङ्गानङ्गरेणैव येषाम् ॥ ५२ ॥

अर्जुनः—(विहस्य सोल्लुब्धम्) अयि सुयोधन ! लज्जावहैवास्माकं चिर-
त्यनता त्वदग्रे ।

येन त्वया कृताद..... त्कारेण पश्यताम् ।

अस्माकं राज्यमाच्छिद्य गृहीतम्

हरदुर्योधनः—(सरोषम्) आः फाल्गुन ! उपहससि माम् । तदानीं
दुरोदरेणापकृतम्, अधुना समरसंमर्देन कुरु सजीवं निर्जीवं गाण्डीवम् ।
(इति चापमास्काडयति)

अर्जुनः—अद्भुतमद्भुतम् ।

प्रसवसमय एव क्रोष्टुवत्क्रोशनस्त्वं न.....हं व्यक्तिमेनामकार्षीः ।
कथमधिगतधाष्टर्यो भापसे युद्धहेतोरपरमिव विशङ्के त्वां न दुर्योधनोऽसि ॥५३॥

हरदुर्योधनः—(सगताम्) आः ! खलु ज्ञातोऽस्मि । भवत्वेवं तावत् ।
(प्रकाशं सावकं विहस्य) पार्थ ! पार्थ ! तव्यमेवैतत् ।

पौघिष्ठिरे यन्निजवस्तुकोशे दुर्योधनोऽन्यः विहिताऽधिकारः ।
प्रवासयन्पाण्डुसुतान्वनान्ते दुर्योधनोऽहं पुनरन्य एव ॥ ५४ ॥

तदृश्य शरासारशौण्डत्वम् ।

अर्जुनः—(सावकम्) अयि सुयोधन ! मसृणोऽमि धनुर्वेदविद्यायाम्,
उङ्करोऽसि गदाविद्यायाम् । तद्गृहाण गदावत्कृत्वा गदाभावे कोदण्डम् । अह-
मपि तथा तथा करिष्ये । एहि बिमर्क्ष ।

(उभौ तथा कुलतः)

कण्ठीरवः—(सकीवुकम्) सैहलभ ! पेच्छ पेच्छ घडिदा दुवे वि महावीरा
कोअंदंडसंगरम्मि ।

शार्दूलः—(साहचमत्कारम्) कैण्ठीरव ! पेच्छ पेच्छ दोन्ह वि हत्थला-
घवं । अहो ! पाअलाह्वं, जं कोअंडणिम्मिदपंजरव्भंतरद्विदव्व दुवेवि दीसन्ति ।

सिद्धा०—आः ! पश्यत पश्यत ।

कौरव्यं..... धनुषा मौली मधोनः सुतः

(साश्वत् ससम्भ्रमम्)

सम्प्राप्तावसरेऽथ हन्त ! रुधिरं बालेन्दुरभ्युचतः ।

(सहर्षम्)

हंहो ! पश्यत पश्यतेशमुनयः साक्षाद्भवानीपति-

र्भासां पूरमनन्धं परिकिरन्सानन्दमुज्जृम्भते ॥ ५५ ॥

(सर्वे सहर्षाश्चर्मालोक्यन्ते, अर्जुनः शङ्करमालोक्य ससम्भ्रमं नमस्ते नमस्ते इति साष्टाङ्ग-
मवनौ निपतति)

१ शार्दूल ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । घटितौ द्वावपि महावीरौ कोदण्डदण्डसङ्घरे ।

२ कण्ठीरव ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व द्वयोरपि हस्तलाघकम् । अहो ! पादलाघनं यत्कोदण्डनिर्मितप-
ञ्जराभ्यन्तरस्थिताविव द्वावपि दृश्येते ।

शङ्करः—(सहर्षोऽस्मि) वत्स वत्स धनञ्जय ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

अर्जुनः—(सहस्रोत्थाय शिरसि वद्वाजलिः) भगवन् पीयूषमयूखशेखर !
नमस्ते नमस्ते ।

भवसि सुकृत्पाकैः स्तेनकस्यापि साक्षा-
ग्रहि नहि तव रूपाणानीशोऽस्ति कश्चित् ।
किमिति निकृतिमेनां नाथ ! कृत्वा विचित्रां
क्षणमनुचितकारः सेवको वञ्चितोऽहम् ॥ ५६ ॥

शङ्करः—(सप्रमोदं विहस्य) वत्स पार्थ ! नाविज्ञातपीरुपनिकपाय महा-
स्त्रमिदं प्रदेयमित्येव त्वद्विक्रमपरीक्षोपायः कृतः । सम्प्रति गृहाणैवन्महास्त्रम् ।
(इति महास्त्रं दत्त्वाऽर्जुनस्य मूर्ध्नि हस्तं ददाति)

सिद्धा०—आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

निर्गत्य नेत्रदुर्मित्रं ज्योतिः किमपि शङ्करात् ।
नीराजितककुप्चक्रभाकामत्यार्जुनं वपुः ॥ ५७ ॥

अर्जुनः—(सहर्षम्) देव देव त्रिजगद्गुरो ! किं ते गुरुदक्षिणां ददामि ? ।
त्वां विश्वत्रयसर्गपालनलयव्यापारलीलामय
प्रीणीयां कतमेन भर्ग ! विधिना... सितं कामदम् ।
किंतु धूररणप्रकर्षविदलत्सखीरमुण्डोत्कर-
प्रालम्बप्रतिकर्मसम्भृतिमहं सम्पादयिष्ये मुहुः ॥ ५८ ॥

शङ्करः—(सहर्षम्) फलितमस्माकं महास्त्रप्रदानेन, यदेवं तावदाधि-
र्भूतसमन्तरमेव वत्सः प्रकाममुत्सहते ।

धन्यो धनंजय ! पिता तव देवराजो धर्मोऽग्रजः प्रियसुहृत्पुरुषोत्तमस्य ।
एतां भुवं मम तनुं गुरुभारमुग्रां लघ्वीकरिष्यसि हतप्रवरप्रवीरः ॥ ५९ ॥

अर्जुनः—(सप्रश्रयं विहस्य) मम तनुं लघ्वीकरिष्यसीत्यनुचितमपि
मयि करुणारसवशंवदाः समादिशन्ति पादास्तदेतत्प्रमाणम् ।

शङ्करः—(सारिवेषम्) वत्स कपिध्वज ! कथय किं पुनस्तव प्रियमुप-
करोमि ।

अर्जुनः—(सप्रश्रयं सपरितोषम्), भगवन् जगन्नाथ ! किमतः -प्ररं प्रार्थये
भवन्तम् ।

अखज्योतिः.....नाथ ! दत्तं त्वया मे
यत्प्रद्योतैः कुक्कुलतमः स्रस्तमयैव मन्ये ।
सम्पूर्णश्रोर्निखिलभुवनं पूरयन्दर्पयुरै-
रयैवासीत्प्रक.....सन्नुदिनेशः ॥ ६० ॥

तथापीदमस्तु—

पर्जन्यो धृष्टिमिष्टां वितरतु करुणावारिणा पूर्यमाणो
न्यायोपायप्रवृत्ता अवनिमवनिपाः पालयन्तु प्रसक्ताः ।
मोहध्वान्तप्रणाशं मनसि च महतां शङ्कराद्वैतमास्तां
वाक्प्रीयूपप्रपाभिन्निभुवनमनिशं मोदयन्तां कवीन्द्राः ॥ ६१ ॥

इति श्रीकिरातार्जुनीयो नाम व्यायोगः
कविषत्सराजविरचितः समाप्तः ।

महामात्यवत्तराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

कर्पूरचरितभाणः

दास्येऽहं परिरम्भणानि कितव ! श्रुते जितानि त्वया
मिथ्यौत्सुक्यमिदं यतः शतमहोरात्रास्तदीयाऽवधिः ।
इत्युक्तः शिष्या निशादिवसकृज्ज्योतिर्मयाक्षिदय-
द्रागुन्मेपनिमेपकोटिघटनव्यग्रो हरः पातु वः ॥ १ ॥

अपि च—

स्मेराः काक्षशतैर्निवार्य निभृतं चातुर्यधुर्याः सखीः
सारिं सारयतो मृषा गणयतः स्थानान्यतिक्रामतः ।
कण्ठाश्लेषपणे दुरोदरविधौ चन्द्रार्द्धचूडामणे-
र्दयौ वञ्चयतो जयन्ति गहनच्छद्यक्रमाः केलयः ॥ २ ॥
(नाग्यन्ते)

सूत्रधारः—(सहर्षम्) अये ! अद्य किल नीलकण्ठयात्रामहोत्सवसमागतै-
र्धिदग्धसामाजिकैः कालञ्जरपतेर्महाराजश्रीपरमहिंदेवस्यामात्येन कविना वत्स-
राजेन विरचितं कर्पूरचरिताभिधानं भाणमभिनेतुमादिष्टोऽस्मि । यस्त्यैकपात्र-
प्रयोज्यस्याभिनये सुशिक्षितो मे कनीयान् आता । पूर्वैरङ्गमङ्गलमात्र एव ममो-
पयोगः । (दिशोऽवलोक्य सहर्षम्) अये ! प्राप्त एवायमभिनयोचितः स्वभावसुभगो
विभक्तसमयः । सञ्जाति हि—

दम्पत्योः स्मरसङ्गरव्यतिकरे प्रारब्धसाहायक-
कीडाजागरणोत्सवेन रजनिप्रत्यन्तमासेदुषः ।
सिञ्चानैर्नृपयेदमनिर्गतचलदाराङ्गभानूपुरैः
प्रत्यूपेऽपि न दीयते रतिपतेर्निद्रावकाशो मनाक् ॥ ३ ॥

अपि च—

आच्छिद्य सद्यः प्रतिनायकस्य
चन्द्रस्य मन्दप्रतिभस्य लक्ष्मीम् ।

तां शम्भुलौ रात्रिमपास्य दूरे
धूर्त्तो रविर्था गणिकामुपैति ॥ ४ ॥

(आगते कर्णं दत्वा) मार्प ! किमात्थ ? । आः किमेदं अणुचिदं मन्त्रीअदि ।
कहिं सुरासुरमहृणिष्यमाणपाअफंसो भअवं सरो । कहिं माआवंचिदसअल-
भुअणो धुत्तजणो ।

(सपथ) अलमलमुचैः कारमालापेन । किं न श्रुतं त्वया—
दिया निरीक्ष्य वक्तव्यं रात्रौ नैव च नैव च ।
सहरन्ति महामृत्ता वटे वरकचिर्यथा ॥ ५ ॥
किमात्थ ? । किं मं भाणसि । णत्थि मे धुत्तादो भअं ।
(नेत्रे)

आः क्षुद्र मिध्यागरिष्ठ ! तिष्ठ तिष्ठ ।
उत्सङ्गे सिन्धुमर्तुर्यमनि मधुरिपुर्गादमाश्लिष्य लक्ष्मी-
मल्यास्ते वित्तनाथो निधिनियहमुपादाय कैलासगैलम् ।
शक्रः कल्पद्रुमादोन्मूलकशिशिरिणोऽधित्यकामु न्यथासी-
नृत्तैर्मन्त्रासमित्थं दधति दिविपदो मानवाः के वराकाः ॥ ६ ॥
सूत्र०—(धृत्वा) अये ! कर्पूरको नाम धूर्त्तोऽप्यमितः मुढोऽभ्युपैति ।

तस्मै युज्यते स्थातुम् ।

(इति निष्क्रान्तः)

प्रस्तावना

(तत्र प्रतिभानि कर्पूरकः)

कर्पूरकः—(तस्मैव) अपि च । रे मार्प ! मरुदलोरुक्तामदृशां माया-
विद्यां कृपयतः कथं न विदीर्षे रमनया भवतः ? । पश्य रे पश्य !

कथमनृत रघूणामग्रर्णोर्गतिभङ्गं
कथमगमदहल्यामभितुल्यां विदीर्षाः ।

यत्तिदमनमकार्षींश्चपाणिः कथं या
न भवति यदि माया निष्पिधानं पिधानम् ॥ ७ ॥

१ आः किमेदं अणुचिदं मन्त्रिणे । इयं सुरासुरमहृणीयसादृश्यां मन्त्रिण्यः । इयं
मायाविद्यामभ्युपैति भूतजः ।

२ किं मां भवति ? । नास्ति मे भूतजम् ।

अथवा । अलं मे खलालापसमाधाननिर्वन्धेन । तदहमिदानीमजितार्थ-
तीर्थप्रतिपादनाय दुरोदरशालामेव व्रजामि ।

यतः—

वृत्तक्रीडाविहीनस्य चेद्यासु विमुखस्य च ।

विव्यमानमपि व्यक्तं घनं स्वप्नघनोपमम् ॥ ८ ॥

(आकाशे)

वयस्य चन्दनक ! तिष्ठ तिष्ठ । मामपि प्रतिपालय । किमात्थ ? । सत्तद्वत्स-
राहं दुरोदरविरहिणो ण तुह्मुहं पुलोईअदिं । (सस्मितम्) अलं मे वित्तशून्यस्य
दोषोद्भावनेन । वित्तशाल्यं हि क्रमातिक्रमे गर्हितम् । किं ब्रवीषि ? । विलास-
वदीदिन्नहिजअस्स ण किंपि ते पडिहाअदि । (विहस्य) विदितोऽस्मि वय-
स्येन । एवमेवैतत् ।

अहरहरनुभूता अप्यपूर्वायमाणा

निरुपधिमधुरास्ताः सुभ्रुवः प्रेमलीलाः ।

कृन्निविटसमाधिर्भावयन्नन्तरात्मा

परिशिथिलितवृत्तिर्यत्तेतेऽन्यक्रियासु ॥ ९ ॥

(इति स्थित एव पठति)

(आकाशे कर्णं दत्वा)

एवं मे वयस्यो ब्रवीति । सुदुःख मे कोऊहलं ताओप्पेस्मलीलाओ आअ-
ण्णिनुं, जाहिं सअल्लुअणमोहणो तुमंपि मोहिंदो । (सनीडसितम्) कथयामि
यदि न सुभगम्मन्यं मन्यते वयस्यः । एकदा मयि केलिकलहान्तरिते सुगुप्तं
सौधपृष्ठाचलप्रे अरतिभरनिरस्तनिद्रया तथा गाथा पठिता । सेधमुत्कीर्णं व
मनसि वर्त्तते ।

अँगवइ ण तत्थ धुत्ते धावारो कोवि इअरदूईण ।

आणेसु सिविणए तं मा णिदे णिदया होहि ॥

(इत्यस्तीनस्तथा तथा अरतिं नाटयति)

१ सप्ताष्टवासराणि दुरोदरविरहिणो न तत्र मुखं प्रलोभ्यते ।

२ विलासस्तीक्ष्णद्वयस्य न किमपि ते प्रतिभाति ।

३ सुषु रात्रौ मे कुनूहलं ताः प्रेमलीला आकर्णयितुं, याभिः सकलमुत्तमोहनस्त्वमपि मोहितः ।

४ अहंति न तत्र धृते व्यापारः कोऽपि श्वरदूतीनाम् ।

(पुनराकाशे)

किं ब्रवीषि ? । किमेतां वीणामुत्सङ्गे धारयसि ? । सततमिधं तदङ्कदुर्ला-
लिता सेयं मां प्रीणाति । एतया किल सा भगवतीं भवानीमुपवीणयति । विप-
क्षपुरतोऽपिच्छलेन मद्गोत्राङ्कं गेयमुपगायति (इति वीणां दर्शयति) । किमात्थ ? ।
तं व्येव गेअं अत्तणो गाएसुं । आकर्णयतु मे वयस्यः ।

रतिरमणप्रियसुहृदा शशाङ्कसुभगेन निर्वृतिकरेण ।

कर्पूरेण वियोगो भगवति रुद्राणि ! मा भवतु ॥ १० ॥

(इति वीणया बहुविधं गायति । ध्यानं नादयित्वा सौरस्ताडं पाणिं विधूय)

किमात्थ ? । किं उण तुमं मउलाअन्तणेत्तो हिअअं ताडेसि, पाणिं
धुणेसिं । (सारं) वयस्य ।

सखीं कृत्वा युत्तया स्फुटमदनुकारप्रणयिनीं

तया सार्द्धं द्यूतव्यतिकरमथारभ्य सुतनुः ।

मुहुर्जित्वा जित्वा दृढतरसमालिङ्गनपणं

प्रहृष्टा द्रष्टव्या पुनरपि मया गुप्तवपुषा ॥ ११ ॥

शान्तम् । अथवा मरणमेव तदनुस्मरणम् । (क्षणं विचिन्त्य ऊर्ध्वगवलोक्त्य भार्गवं
मुञ्चति)

(आकाशे)

किमात्थ ? । किं उण तुमं सहसविअ बाह्वञ्छोहपक्खराविलमुहो संवुत्तो' ? ।

वयस्य ! पद्यामीव पुरतस्तमया सौधशिखरं, यत्राहं मेमविग्रहानुताप-
परवत्या चन्द्रातपोपढौकितया स्वयमेव तया प्रणयेन कृतार्थीकृतोऽस्मि ।
प्रथमं हि सा तत्र घनसारपरागपटलनिबुलितस्फटिकशिलाचिशायिनी सखी-
जनाभिमुख्येन मां श्रावयन्ती चन्द्रं प्रतीत्यमुक्तवती—

इहास्ति नूनं तुहिनांशुविम्बे

कलङ्कधूमानुमितो हुताशः ।

आनय स्वप्ने तं मा निद्रे निर्हया भव ॥

१ तदेव गेयमात्मनो गाय ।

२ किं पुनः त्वं मुमुल्यमाननेत्रो हृदयं ताडयसि पाणिं धुनोषि ? ।

३ किं पुनः त्वं सहसैव वाक्श्रोमप्रक्षराविलमुक्तः संवृत्तः ? ।

अस्यांशुपूरः कथमन्यथाऽसौ ,

ज्वालावलीडम्बरमातनोति ॥ १२ ॥

ततोऽहं तदन्तिक एवानाकर्णितकेन स्थितः स्वयमेव तथा विलुप्तबीड-
मुत्थायावर्जितोऽस्मि ।

अन्योन्यं करताडनेन हस्तु स्वच्छन्दमालीजन-

स्त्यक्ता मानकथा कृताऽञ्जलिरसावलीकृतं लाघवम् ।

आगःशल्यपरम्पराः सुभग याश्चित्ते मम त्वत्कृताः

सर्वास्ताः शशिविम्बचुम्बकशिलालोकेन दूरीकृताः ॥ १३ ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य साशङ्कमाकाशे)

किं पुनर्विहसितमुखः प्रियवयस्यः ? । न खलु मामुपहसति भवान् । कि-
मात्थ ? । जह एरिसो कअत्थीकअकुसुमशरो परोप्परमणुराअवन्धो, ता कीस
तुमं तिस्साददीमविअ गहिदपाहुडो पडिमुअंगं मंजीरअमणुसंधिडुं गदोसि ति
हासेण फुटिदोमिहे । वयस्य एवं मा हास्यो वैदेशिकः । कार्याचार्यकथासु किञ्च
श्रुतं त्वया—

गर्वोर्मिभिरहार्याणां कार्यकौशलशालिनाम् ।

न्यङ्कारोऽपि शुभोदरः स्पृहणीयः कचिद्भवेत् ॥ १४ ॥

तत्त्वां फलसम्पत्तिरेवाराधयिष्यति । (आकाशे कर्णं दत्वा) किमात्थ ? । सुहृ-
दु मे कोऊहल्लं, ता कपेसु मे वित्तरेण णिअदअत्तणं^१ । आकर्णयतु मे वयस्यः ।
गतोऽहं मदमोद्याने पानगोष्ठीगतस्य मञ्जीरकस्य पार्श्वम् । (इति हासं नाटयित्वा)
एवमाह भवान् । किं उण आरंभ एव हासेण विलुठदि भवं^२ ।

वयस्य ! तद्वेपचेष्टानुस्मरणेन हासपर्याकुलोऽस्मि । किमात्थ ? । ता मह
पुरदो तं प्येय पअडेसुं ।

किं न कथयामि वयस्याय ? ।

यक्रो जूटः खल इव सदा कर्णदेशावलग्नः

क्षीणः कूर्चो भट इव मुहुर्लब्धलोहप्रसङ्गः ।

१ यदि एतादृशः कृतार्थीकृतकुसुमशरः परस्परमणुरागन्धः तर्हि तस्या दूतीमृय गृही-
तप्रामृवः प्रतिमुजङ्गं मञ्जीरकमनुसन्धितुं गतोऽसीति हासेन स्फुटितोऽस्मि ।

२ सुपुं सुलु मे कौतूहलं तत्कथय मे वित्तरेण निजदूतत्वम् ।

३ किं पुन आरम्भ एव हासेन विलुप्यति भवान् ।

४ तन्मम पुरतः तमेव प्रकृत्य ।

हस्ते शस्त्री अभिशतकरी लासिकेव प्रगल्भा
वाक्संरोधी गद इव मुखे किञ्च ताम्बूलगोलः ॥ १५ ॥

अपि च—

उच्चैर्गाथापठनमशुभं श्रोत्रयोरात्मगतं
हस्ताघातैरुरसि तरलैर्मौरजी वाद्यविद्या ।
भूयो भूयः कररूपदोत्सङ्गिते दृष्टिरङ्गे

(इति तथा तथाऽभिनयं दर्शयित्वा)

कर्तुं शक्तः क इव यदि वा तस्य दुश्चेष्टितानि ॥ १६ ॥

विज्ञसश्वासौ मया कतिचित्पार्श्वस्थलटकसहचरश्चायामिस्त्यन्धरः ।
(तत्प्रथमम्) आवत्त मंजीरज ! पेसिदम्हि तुह सआसं अत्ताए कलाच-
दीए । भणिदं च तीए ।

पुत्र मञ्जीरक ! तावकीयं विलासवती, काहमस्याः कृपायाम् । किं नु
त्वद्वियोगदहनेन विपन्नायामस्यां त्वमेको मे तनयः कलङ्ककलुपो भविष्यसीति
वेपते मे हृदयम् । सम्मति हि—

हरहिमकरलेखादुर्वला देहवल्ली

श्वस्तितपवनयात्रामात्र एवोयमोऽपि ।

तव सुभग ! वियोगे विह्वलामित्थमेता-

मपि विरहविरोधी शोचते पञ्चवाणः ॥ १७ ॥

ततस्तेनोक्तम् । अस्त्येवमम्याया हृदयं, विलासवत्यास्तु कर्पूरकासक्त-
चेतसः के वपम् । ततो मयाऽभिहितम् । णत्थि एवं णत्थि ।

ततः स मामभ्यधात् । भद्र ! नवागमनत्वादनभिज्ञो भवान् ।

अयाम्वा कलहायिता सह मया कार्यं मयाय व्रतं

वाधन्तेऽद्य ममाङ्गकानि नृपतेर्नाट्ये नियोगोऽद्य मे ।

इत्थं मत्प्रतिपेधवद्धमनसस्तस्याः प्रभूतारुचेः

स्फूर्तिः कापि विजृम्भते नवनवव्याजोक्तियुक्तिक्रमे ॥ १८ ॥

अपि च—

मम्यारब्धकथे सखीजनमभिप्रस्तौति वार्त्तान्तरं

साकृन् कुम्ते मुहुर्मम समस्याऽन्यस्य गर्हाग्रहम् ।

१ आर्यपुत्र मञ्जीरक ! प्रेषिताऽस्मि तव सद्भासं अत्तया कलावत्या मणित्वं च तथा ।

महिज्ञानकलासु कृणितमुखी मौनं समालम्बते ।

निद्रां नाटयते करोति च पुनर्व्यक्तिं पुराणागसाम् ॥ १९ ॥

किमाख्यातैः ? । व्यक्तमेव किं नादर्शित्वया विलासवत्याः केलिगृहे कर्पूरकालेख्यं यत्रापमालिखितः श्लोकोऽस्ति—

वाचालत्वं पदालग्नौ मञ्जीरः कुक्ष्यां चिरात् ।

कर्पूर एव सर्वाङ्गसङ्गतौभाग्यभाजनम् ॥ २० ॥

तन्नामसाम्यप्रीत्या च शिशिरैऽपि कर्पूरेण सर्वाङ्गानि च्छुरयति । (कर्णदत्ता) किमात्थ ? ।

अहो दे धनतपणं जं पडिवक्खमुहादो णिभसोहगं णिसुणिदं । (व्रीडामिनीय) प्रियवयस्य ! समग्रं तावदाकर्णय । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य कर्णौ पिधायाभ्यधायि मया ।

कलहाइदो आउत्तो एवं जं पेदि । शिविणएवि ण एदं संभावीअदि । संपदं खु,

सा राअभरिअहिअआ असरिस्खअस्स सअलसुअणम्मि ।

तुह विग्गहस्स विरदिं अहिलसइ अणणवापारां ॥

किमात्थ ? । किं तेण विद्वाद् विचरीदत्थं तुह एदं वअणं ? । (विहस्य) कुदो विद्वाद् ? । अनेनैव वचनोपन्यासेन परितुष्टेन गृहीतं ताम्बूलचन्दननवीनांशुकादिप्राभृतकम् । उक्तोस्मि च सपरितोषम् । भद्र निपुणक ! गच्छ गच्छ तेनास्मदङ्गुलीयकाभिज्ञानेन ग्रहीष्यसि पारितोषिकमस्मद्भृद् दीनारसहस्रम् । वयमप्यागतप्राया एव । (नेपथ्याभिमुखमाकर्णनाभिनयं कृत्वा सपरितोषमाकाशे)

वयस्य चन्दनक ! आकर्णय आकर्णय एवमिहोऽुज्यते । एवंविधयुद्धेरेवंविधमेव फलं युज्यते । वयनेन दग्धमञ्जीरकेण गणिकायाश्चन्द्रसेनायाः परिमुपितं वस्तु तत्किमेव त्वदीयचीनांशुकशृङ्गारितः सुव्यक्तं पर्यटति चत्सरेषु । तदिदानीमस्य राजकारागारकीलितस्य कः प्रतीकारः ? । अर्थसञ्चयोऽप्यस्य केनापि छलकलिताङ्गुलीयकाभिमानेन सर्व एवापहतः । किमात्थ ? । किं तए गणिआए चंदसेणाए परिमुसिऊण तं तए चीणंसुअं कवडपाहुडे मंजीरअस्स दिण्णं ? ।

१ कलहायित आर्यपुत्र एवं जल्यति । स्वप्रेऽपि नैवत्सम्मान्यते । सम्यगिति स्तु

सा रागभृवहृदया असदृशरूपस्य सकलमुज्जने ।

तत्र विग्रहस्य विगतिमभिलषत्यनन्यव्यापारा ॥

२ किं तेन विज्ञातं विवृतार्थं तवैतद्वचनम् । कुतः विज्ञातम् ? ।

३ किं तस्या गणिकायाः चन्द्रसेनायाः परिमुष्य तत्तथा चीनांशुकं कपटप्राभृते मञ्जीरफस्य दत्तम् ।

(सहर्षम्) वयस्य ! अथ किम् ? । (पुनराकाशे) एवमाह भवान् ।

साहु वअस्स साहु । पाविदं मए तुह मित्तीए अद्धं फलं जं तए चंदसेणाए परिमुसिदं सव्वस्सं । अहं खु तीए हआसाए हारदत्तदिग्गहिअआए णिद्धणी-
कदोम्हि । तहआ उण समग्गं फलं भणिदव्वं जइआ हारदत्तो तए कहिंपि
संकडे पाडिदव्वो ।

वयस्य ! प्रतिपालय कियन्तमपि कालम् । तदपि फलितप्रायम् । (पुनराकाशे)
एवमाह भवान् ।

परमं खु एदं पहरिसट्ठाणं ता चित्थरेण णियेदेहि । जहा तए चंदसेणा
परिमुसिदत्तिं ।

आकर्णयतु मे वयस्यः । उपढौकितो मया हारदत्तहारस्तस्यै । उक्तं च ।
सामिणि दिट्ठिआ वड्डसि । जित्तं जूअम्मि सामिणा हारदत्तेण सअलज्जूदअर-
सव्वस्सं । अहं खु तुमं वड्ढापिटुं पेसिदोम्हि । ततश्च सा—

किमयममृतवाप्यां स्नानकेलिप्रसङ्गो

घटयति किमु घृष्टिं माकरन्दीं वसन्तः ।

किमु समुपगताऽहं वैधवीं राजधानी-

मिति हृदि हरिणाक्षी हारमामुच्य मेने ॥ २१ ॥

प्रवृत्तश्च तद्गृहे हारदत्तागमन इव हारमाग्रागमनेऽपि महोत्सवः ।
उक्तश्चास्मि तदम्बया मायावत्या । वत्स ! वत्स ! अम्हाणं खु अज्ज मइरापरा-
हीणो परिअणो । एदं अम्ह सव्वस्सं तुह ग्येव । तो अप्पमत्तेण भोदव्वं ।

ततो मयाऽभ्यधापि ।

णात्थि एत्थ संदेहो । अप्पमत्तोय्येव चिट्ठामि* ।

१ साधु वयस्य साधु । प्राप्तं मया तव मैत्र्या अद्धं फलं यत्त्वया चन्द्रसेनायाः परिमुषितं सर्व-
स्वम् । अहं खलु तया हताशया हारदत्तदत्तद्वयया निर्बन्धीकृतोऽस्मि । तदा पुनः समग्रं फलं भणि-
त्वयं यदा हारदत्तस्तया कुत्रापि संकटे पातितव्यः ।

२ परमं खलु एतन् प्रहर्षस्थानं, तद्विस्तरेण निवेदय यथा तेन चन्द्रसेना परिमुषितेति ।

३ स्वामिनि ! दिष्ट्या वर्षसे । जित्तं श्रूते स्वामिना हारदत्तेन सकलघृतकरसर्वस्वम् । अहं
खलु त्वां वद्वापयितुं प्रेषितोऽस्मि ।

४ अस्माकं खलु अद्य मदिरापराधीनः परिजनः । एतदस्माकं सर्वत्वं तत्रैव । तदग्रमत्तेण
भवितव्यम् ।

* नास्त्यत्र सन्देहः, अप्रमत्त एव विट्ठामि ।

अथाहं तद्गृहे मत्तसुसपरिजने अस्वामिक इव प्रकामं सर्वस्वमादायाप-
क्रान्तोऽस्मि । (पुनराकाशे)

वयस्य चन्दनक ! किमेवं कुप्यसि ? ।

कीस तए मह पडिवक्खस्स हारदत्तस्स पेसणं कदं ।

प्रसीद प्रसीद । नहि नहि मया तत्प्रेष्येणैतदध्यवसितम् । आकर्ण्य
आकर्ण्य । (सोपहासम्) जानात्येव तदा भवान् ।

ग्रन्थिच्छटाविकटजोर्णपदैकचित्तः

स्कन्धार्पितछिगुणबाहुयुगोत्तरीयः ।

क्रोद्योपभुक्तकठिनीधवलाघरश्री-

र्यूतप्रभोरहमभूवमतिप्रसादी ॥ २२ ॥

तादृग्विषयेष्टितश्चाहं गतो माणिभद्रस्यायतनम् । एवमात्थ ? । किं तुह
जद्दजरस्स माणिभदेणं ? ।

वयस्य मैथम् ।

रूपान्तरं पुरारातेः प्रत्यर्थिदलनोजुरः ।

विनिद्रयति भद्राणि माणिभद्रः सदैव नः ॥ २३ ॥

उपालब्धश्च मया दौर्गत्योपतप्तेन भगवान्माणिभद्रः ।

पूजोपहारविनियोगपरम्पराभि-

रायासयन्ति च धनानि च संहरन्ति ।

आशामयं दृढमपि दृढयन्ति पाशं

विश्वप्रलम्भनपरा हि सदैव देवाः ॥ २४ ॥

तन्ममार्पय प्रागर्पितपूजोपहारान् । माणिभद्र ! दृष्टा त्वया मदीया
भक्तिः । अभक्तिरपीदानीं दृश्यताम् । इति परुषाक्षरमुदीर्य विश्रान्ते च मयि
(इत्यर्द्धौर्ध्वं च नि खस्य वैक्लव्यं नाटयति)

(पुनराकाशे)

वयस्य चन्दनक ! किमात्थ ? । किं उणं तुमं स्येव एवं विहलोसिं ।

१ कथं त्वया मम प्रतिपक्षस्य हारदत्तस्य प्रेषणं कृतम् ? ।

२ किं तव शूतकारस्य माणिभद्रेण ? ।

३ किं पुनस्तवमेव एतं विहलोसि ?

वयस्य स्मरणमपि सुदारुणं तादृग्दशायाः । तथाहि—

निदानं रागाणामजनि रजनीपूर्वसमयो

जजृम्भे सा हृद्या मधुरमदिरागन्धलहरिः ।

उदीर्णा सा यूनां सहजसुभगां गीतसरणि-

र्ममासीदासन्नं यमनगरदीवारिकवचः ॥ २५ ॥

अथ पुरुषः सहर्षं कश्चिदभ्येत्य भगवन्तं माणिभद्रमभ्यधात् । भअवं माणिभद्र ! णमो दे । सअलोवि एस तुह पहावो जं मे सामी हारंदत्तो जूअम्मि जअलच्छीवह्लहो । ता गेन्ह एदं पूओपहारं । अविअ । जह् मे कणिट्ठ-
भादुओ णिउणओ देशान्तरपवासिदो आगमिस्सदि, ता एसो अहं चदुरओ सअवस्सेण वि तुमं परितोसइस्सं ।

इत्याकर्ण्य च मया भवितव्यमस्मादस्माकं कियताप्याधिसमाधानेनेति कृतनिश्चयेन स चतुरको निर्गच्छन्नुपयातः ।

अथ स चतुरकः परिमलाहूतरोलम्बचक्रवालककुलनीलतिरस्करणीवि-
भ्रमं विवेश शौण्डिकागारम् । अथ तद्द्वणाददूरतः स्थितेन प्रारंभे मया करुणस्वरं कपटशोकाभिनयः । यथा किल साहु भणिदं खु केण वि सुभादु-
अरसण्णुण्ण एदं ।

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च वान्धवाः ।

तं तु देशं न पश्यामि यत्र आता सहोदरः ॥ २६ ॥

हद्दी हद्दी । अहो मे दुइजीविदस्स सुदिदत्तणं, जं तारिस्सस्स सुभा-
दुअस्स चदुरअस्स वि विरहेण ण णीहरदि ।

अथ तेन मदालापसमुद्दीपितसमधिककरुणार्द्रहृदयेन ससम्भ्रममभ्येत्या-
भिहितोऽस्मि ।

अहं ण तुमं महं कणिट्ठभादुओ णिउणओ ।

१ भगवन् माणिभद्र ! नमस्ते । सअलोऽपि एष तत्र प्रभावो यन्मे स्वामी हारदत्तः श्रुते जयल-
क्ष्मीवल्लभः । तद्द्वहणैर्न पूओपहारम् । अपि च यदि मे कनिष्ठभ्राता निपुणको देशान्तरप्रवासित
आगमिष्यति तदा एष अहं चतुरकः सर्वस्वेन त्वां परितोषयिष्यामि ।

२ साधु भणिदं सखु केनापि सुभ्रातृकसन्देशेन एतत् ।

३ हा पिक् ! हा पिक् ! अहो ! मे दुष्टजीवितत्वं सुदृढत्वं, यत्तादृशस्य सुभ्रातुः चतु-
रकस्यापि विरहेण न निःसरति ।

४ भद्र ! न त्वं मम कनिष्ठभ्राता निपुणकः ।

अथ मया साश्रेण तूष्णीमेव स चरणयोगृहीतः । ततोऽहं तेन भ्रातृवि-
योगदुःखभरविजृम्भमाणताराकन्दितेन कण्ठे गृहीतोऽस्मि ।

अथ मयाऽभ्यघायि ।

मुंचदु मुंचदु मं अज्जो । अलिअभादुओ खु अहं । सहय्येव अज्जस्स
दुक्खमुप्पादेमि ।

(पुनराकाशे)

एवं विहसति भवान् ।

अहो दे अलिअणिउणअस्स वि वंक्खअणम्मि सच्चं णिउणत्तणं* ।
वयस्य चन्दनक । किं वचनेन ? । पइय मे कार्य एव नैपुणम् । शृणु तावदप्रतः ।
अथ स चतुरकेण समधिकारमहोत्सवेन शौण्डिकोऽभ्यघायि ।

तुमं खु मे धम्मपिदा । देहि मे अबरं महरं । माणइस्सं महूसवं । मिलिदो
मे चिरपवासिदो कणिट्ठभादुओ णिउणओ । एदं खु हारदत्तपेसिदं हारं समप्पि-
अं जं चंदसेणाए सआसादो पाविस्सं तत्ते समप्पिस्सं* ।

अथ मया जरदम्बरग्रन्थितः समुन्मोच्य समुपनीतं तस्य हिरण्यशक-
लम् । उक्तं च मया—

अय्य चदुरअ ! गेन्ह एदं । मए खु तुह पहावेणं य्येव बहुदरं अज्जिदं ।
किं उण चौरावहारादो एदं य्येव उचरिदं । अथ तेनोक्तम् । वत्स ! अनुचिदं खु
एदं कणिट्ठो तुमं । ततो मयाऽभ्यघायि । अय्य ! किं एदं वत्थुदं । मए उण
अज्जस्स पसाएण बहुदरं अज्जिदव्वं ! अथ स तद्गृहीत्वा जग्राह भूपसीं मदि-
राम् । किमात्थ ? । किं उण तए अट्ठाणे दविणयओ वकदो* । वयस्य मा भैषीः—

व्यभिचरति न दाहच्छेदकापक्रियाभि-

जैगदुपकृतिपात्रं जातरूपं तदन्यत् ।

१ मुच्यतु मुच्यतु मामार्यः । अलीकभ्राता खल्वहम् । सर्वैव आर्यस्य दुःखमुत्पादयामि ।

२ अहो ते अलीकनिपुणकस्यापि वद्वदने सत्यं निपुणत्वम् ।

३ एवं खलु मे धर्मपिता । देहि मेऽपरां मदिराम् । मानयिष्ये मधूत्तरम् । मिलितो मे चिर-
प्रवासितः कनिष्ठभ्राता निपुणकः । एष खलु हारदत्तपेसितो हारः समप्पितः यथन्द्रसेनायाः सका-
शान् प्राप्तये तत्ते समर्पयिष्ये ।

४ आर्य चतुरक ! गृहणैतन् । मया खलु तव प्रभावेनैव बहुतरमर्जितम् । किं पुनः चौराप-
राधतः एतदेवोद्योगितम् । वत्स ! अनुचिन् सत्येत्तन् कनिष्ठस्त्वम् । आर्य ! स्मिन्नेदन्मुभूतम् । मया
पुनः आर्यस्य प्रसादेन बहुतरमर्जितव्यम् । किं पुनः त्वया वस्थाने द्रविणव्ययः प्रवृत्तः ।

कनकमिदमनीदृग्विधविश्वासघात-

प्रणयिगहनमायाजालजातात्मलाभम् ॥ २७ ॥

अथ स चतुरकः

* निस्थामकरणग्रामः प्रकामं सीधुसेवया ।

निद्रया सान्द्रया ग्रस्तः सन्निपातादिवापतत् ॥ २८ ॥

अहं च चपकचुम्बनमात्रपरो मदिरयाऽनभिभूतस्तदुत्सङ्गतो हारमादाय
निष्क्रान्तोऽस्मि । (नेपथ्याभिमुखं कण्ठकलाकर्णनाभिनयं कृत्वा पुरोऽवलोक्य ससम्भ्रमम्)

(आक्रोशे)

विरोधक ! किमुद्भ्रान्तो धावसि ? ।

आपत्प्रशान्तिषु परा तव बुद्धिसिद्धि-

र्न त्रासलेशमपि तत्त्वयि सम्प्रतीमः ।

क्वापि प्रमादपरवानसि चेत्तदेव

तद्यास्ति मे रिपुकुलान्तकरः कृपाणः ॥ २९ ॥

(आकर्णनाभिनयं कृत्वा) किमात्थ ? ।

णत्थि मे किम्पि भअं णत्थि । अहं खु चंदणअं वद्धाविट्ठं पहाविदोम्हि ।

एसो खु एदस्स पटिक्खलो हारदत्तो राअपुरिसेहिं णिगिहीदो णिव्वासीअदि ।

एअस्स किल भिघेण चदुरणण अलिअकणअदाणेण सोडिओ वंचिदो ।

अवरणेण च णिउणणण हाराहिण्णाणदाणवंचिदाए चंदसेणाए सब्बस्सं परि-

मुसिअं । तुज्जवि सा पडिक्खवभूदा कुट्ठणो कलावदी दुहिदाए विलासघदीए

गणिआगणस्स पुरदो कअसव्वहणिव्वन्धं आजम्मं परिचत्ता ।

(सहर्षम्) वयस्य विरोधक ! दीर्घं जीव दीर्घं जीव ।

पीयूषसिन्धुरजनिष्ठ विनष्टनक्रः

प्रोच्छिन्नदुर्जनकथाऽजनि काव्यगोष्ठी ।

जाताय चन्दनलता मुजगीवियुक्ता

यत्कुट्टनीचिरहिता गणिका बभूव ॥ ३० ॥

१ नास्ति किमपि भयं नास्ति । अहं खलु चन्दनकं बर्वापयितुं प्रवानितोऽस्मि । एष खलु
एतस्य प्रतिपक्षो हारदत्तो राजपुरुषैर्निगृहीतो निर्वास्यते । एतस्य किल मृत्येन चतुरकेण अलीककन-
कदानेन शौण्डिको वञ्चितः । अपरेण च निपुणकेन हाराभिज्ञानदानवञ्चिताया चन्द्रसेनायाः सर्वस्वं
परिमुपितम् । तवापि सा प्रतिपक्षभूता लुट्टिनी कलावती दुहित्रा विलासत्रया गणिकागणस्य पुरतः
कृतशपथनिर्वन्धमाजन्म परित्यक्ता ।

तत्कथय कथमिदं संवृत्तम् । (आकर्णनाभिनयं कृत्वा) एवमात्थ ? । मए खुं पद-
मं भणिदा सुणिहुदं सा कलावदी । एसा खु तुह दुहिदा जूदअरकपूरम्मिं
विलग्गहिअआ तुह सबस्सं उक्खणिअ तस्स समप्पिस्सदि । तो तए अप्पमत्ता-
ए भोदच्चं । पुणो अ मए विलासवदी एवं गहिदत्था कया । जहा किर एसा
तुह अन्तिआ कपूरअपक्खवाद्दकारणेण विरत्ता तुह सच्चस्सं उक्खणिअ क-
हिपि गमिस्सदि । ता अज्ज रअणीए णिक्खिदच्चा तए एसा । तदो जामिणीए
पदमजामम्मि कलावदी दन्निणट्ठाणमुक्खणन्ती विलासवदीए सकेसग्गहं कल-
हाचिदा णिव्वासिदा अ ।

(सहर्षमाकाशे)

वयस्य चन्दनक ! पश्य पश्य भगवतो माणिभद्रस्य प्रसादमहिमानम् ।
द्वित्रैरेव दिनैः कृतकृत्याः स्मः ।

(पुनराकाशे आकर्णनाभिनयं कृत्वा साधर्म्यम्)

एवमाकाशवाणी श्रूयते । यत्स कर्पूरक ! न तथा त्वद्भक्त्या परितुष्टोऽस्मि
यथा तद्दिने रोपगर्भेरुपालम्भैः । तत्किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि । (साधर्म्यहर्षमाकाशे
प्रणम्य) भगवन्प्रसीद प्रसीद क्षमस्व दुर्चिनयम् । एष पुनः पुनः प्रणमोऽस्मि ।

विपत्पयोर्धौ निहिता विपक्षाः पूर्णाः प्रकामं कनकैर्निकायाः ।

शान्तोऽन्तरायः प्रमदासुत्रानामभ्यर्थये तत्किमहं कृतार्थः ॥ ३१ ॥

तथापीदमस्तु—

लोकः सदा नन्दतु पूर्णकामश्चन्द्रार्द्धचूडे निविडानुरागः ।

वर्षन्तु कामं सलिलं पयोदाः कृपार्द्रचित्ताः कनकं नरेन्द्राः ॥ ३२ ॥

समाप्नोष्यं कर्पूरचरिताभिवानो भाणः ।

कृतिरियं महाकवेर्वत्सराजस्य ।

१ मया ग्यतु प्रथमं भणिता मुनिमृतं कलावती । एषा ग्यतु तर दुहिता शूतद्रकपूरके-
विलग्रहदया तर सर्वस्वमुत्ताय तस्य समर्पयिष्यति । तया अग्रमचेन भवितव्यम् । पुनश्च मया वि-
लासवती एवं गृहीतार्या कृता । यथा छिड एषा तव माता कर्पूरकपक्षपातकारणेण विरक्ता
तर सर्वस्वमुत्ताय कुत्रापि गमिष्यति । तद्वत् रजन्यां निर्गन्धिनया त्वया एषा । नतो यामिन्याः
प्रथमयामे कलावती द्वित्रयस्थानमुत्तनन्ती विज्ञासक्त्या सकेसगाहं कलहायिता निरामिता च ।

महाभात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे रुक्मिणीहरण ईहामृगः ।

दरमुकुलितनेत्रा स्मेरवक्त्राम्बुजश्री-
रूपगिरिपतिपुत्रि प्राप्तसान्द्रप्रमोदा ।
मनमिजमयभायैर्भाषितध्यानमुद्रा
वितरतु रुचिर्न वः शम्भवी दम्भभङ्गिः ॥ १ ॥

अपि च—

उपलक्षकलक्ष्मणः कांस्तुभो यामिको मे
हृदि तव रमणीनां वार्यते केन यात्रा ।
त्वमसि कुचलयाभस्तत्कटाक्षोपमर्द-
र्भणितिभिरिति लक्ष्म्याः पातु मूको मुरारिः ॥ २ ॥
(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(सदर्पम्) दिष्टया मनोरथ इव द्रागुपगतः परितोपयति
मामभिनयसमयः । अहं हि कालजरे चक्रस्वामियात्रासमागतविदग्धसामाजिकै-
रादिष्टोऽस्मि । यद्यद्य चन्द्रोदये देवस्य चक्रस्वामिनः पुरतो रुक्मिणीहरणाह्वयः
कवियत्सराजविरचित ईहामृगोऽभिनेयः । (सौलुभ्यम्) किं पुनर्पिञ्चव्यापते मम
परिजनः ? ।

स्थापकः—(प्रविश्य) भाव ! त्वर्यतां त्वर्यतां समतिक्रामत्यभिनयवेला ।
पश्यतु भावः ।

उदयगिरिकुरङ्गीरागपाशेन कृष्टः
परिपततु कुरङ्गो मा ममायं विमूढः ।
इति हृदि कृन्तुङ्गो नूनमेणाङ्ग गण
त्वरितपदमुपैति व्योमरङ्गस्य मध्यम् ॥ ३ ॥

सूत्र०—(विह्वलम्) अहो मे परिजनस्य निजदोषारोपणे परमूर्धनि नैपु-
णम् । भवन्त एव विश्रब्धा, भवन्त एव मां त्वरयन्ति ।

स्थापकः—(विह्वलम्) क्षाम्यतु क्षाम्यतु भावः । स तव प्रसादभूमिर्दृ-

शीलो नाम शैलूपः कामपि कन्यां दुर्लभामन्यकामां समीहमानः सम्बोध्य
सम्बोध्य निपिध्यमानो विलम्बमियन्तं कारितवान् ।

(नेपथ्ये)

अयि यूथनाथ ! करिणीं कामपि रमणीं कुरुष्व रमणीयाम् ।

अत्रमुसमागमाशात्रान्तिरियं दारुणा भवनः ॥ ४ ॥

(आकाशे)

अयि भद्र ! गत्वा श्रावयैतां गार्थां तं दुःशीलं शैलूपं, तं च शिशुपालम् ।

(नेपथ्ये)

श्रावय शैलूपं, मा शिशुपालम् ।

भवत्वेपोऽविमृश्यकारी विपदामास्पदम् ।

सूत्र०—मार्प ! अकूरोऽयं रुक्मिणीशिशुपालपरिणयासूत्रणाश्रवणाज्ज-
गिति प्रगल्भमाणरोपादुरो व्याहरति । तदेहावामनन्तरकरणीयं सम्पादयाचः ॥

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावना

(ततः प्राविश्यङ्करः)

अकूरः—(सरोपाश्रयम्) अहो ! वालिशत्वं शिशुपालस्य । यदयं मधुकैट-
भारिप्रेमसरसीराजहंसीं रुक्मिणीं निजमनोमरुमण्डले बलेन वासयितुमभि-
लपति । कथितं हि मे सुबुद्ध्या परिव्राजिकया रुक्मिणीधृत्तान्तम् ।

पुलकोद्गमपीनाङ्गी कृष्णविवाहं निशम्य सा भवति ।

मनुते विवाहमन्यं स्वप्रविवाहं कुरङ्गाक्षी ॥ ५ ॥

रुक्मिणीधात्रेयिकया सुयत्सलयापीत्यं निवेदितम् । ते हि रुक्मिणी-
प्रहिते द्वेऽपि कृष्णं निरूपयितुं सुगुप्तमागते । सा च सुबुद्धिपरिव्राजिका
रुक्मिण्या गौरीमन्त्रोपदेशगुरुबुद्धयनिदेशा । रुक्मिणीकृष्णविवाहाय च
द्वेऽपि ते कृतप्रतिज्ञे गते । दैवमग्रतः प्रमाणम् । अथवा वरयतु वरयतु
शिशुपालो रुक्मिणीम् । अलं मे हर्षावसरे वैमनस्येन ।

सोऽयं महानभ्युदयो यदूनां यदित्यमागांसि करोति चैवः ।

तद्रक्तवर्षैकसमो मुरारेः क्रोधाग्निरुत्तिष्ठति नान्यथास्य ॥ ६ ॥

न चाद्यापि कपति कर्णी कृष्णस्य रुक्मिणीवरान्तरपरिग्रहवार्त्तादुर्वार्ता-

वर्त्तः । अहो ! महद्द्वैमनस्यमायातं जनार्दनस्य । कथितं हि मे तदासन्नप-
रिजनेन—

किं कथ्यते श्रवणमात्रपरिग्रहेऽपि
दत्तोत्सवा दनुजवैरिणि रुक्मिणी सा ।
आलोकितेव निकटान्निकटीकृतेव
सोत्प्रासचाटुवचनैरनुमोदितेव ॥ ७ ॥

तदहं तमेव देवमुपसर्पामि सन्धुक्षयामि रोपानलमस्य चेदीन्द्रदारुण-
दुर्णयोदन्तदारुणा । (परिक्रम्य पुरोज्वलोक्य) अये ! प्रास एवाहं सभासोधम् ।
(निरूप्य सहर्षम्) कथं द्वावपीह रामकृष्णौ । अहो ! जगद्विख्याता बन्धुप्रीति-
रनयोः । तथाहि—

एके रामं भरकतमया विभ्रते विम्बिताङ्गं
कृष्णं चैके स्फटिकघदिता व्यक्तमेवोद्वहन्ति ।
तत्सौभ्रात्रं सहजसुभगं संविदानैर्मनोज्ञैः

सौधस्तम्भैरपि किमनयोः कल्पितः संविभागः ॥ ८ ॥

कथं प्रतीहारमात्रपरिजनावेतौ ! । किमेतत् ! । (कतिचित्पदानि दत्वा)

किं पुनरिमौ क्रोधाविष्टाविव दृश्येते । तथाहि—

कपोलौ स्वेदाम्भःक्षणकवचितौ दृष्टिरमृणा
वपुस्ताम्रच्छायाच्छुरितमधरी वेषधुमयौ ।
प्रलम्बप्लस्येत्थं भवति मद्योगेऽपि रचना
विना क्रोधोत्सेधं न पुनरमरारातिजयिनः ॥ ९ ॥

तदुपसर्पामि । (इत्युपसर्पति)

प्रती०—(सप्रश्रयम्) अयि देवौ रामकृष्णौ ! प्रणमति युवामकूरः ।

(अकूर प्रणमति)

कृष्णः—(सालत्यमिव) आसनम् ।

(प्रतीहारः आसनमुपनयति)

अकूरः—(सप्रश्रयं ससम्भ्रमम्) किं पुनरत्र भवतोर्वैमनस्यमिव पश्यामि ? ।

कृष्णः—(सावज्ञम्) न किञ्चित् ।

रामः—(सरोपावेशम्) अयि अकूर ! दीरकृष्ण एव कृष्णः । आकर्ण-

यतु भवान् ।

गोवर्द्धनमचलेन्द्रं तृणलवबुद्धैव यः किलातुलयत् ।

वीरस्तृणाय कृष्णं तमेव वन मन्यते रुक्मी ॥ १० ॥

अक्रूरः—(साध्वर्षम्) रुक्मी शार्ङ्गपाणौ गर्वायन इति न प्रत्येति हृदयम् ।

कृष्णः—(सावलेयस्वितम्) प्रतीहार ! निवेदय यथावृत्तम् ।

प्रती०—इह मया कृष्णदेवे समागच्छति विजयतां देव इत्युदीरितम् ।
ततः कश्चिदिह वहिःस्थितो वन्दी ससंरम्भं वभापे ।

आच्छाद्य देवभणितिं मुवि भव्यभोगान्

रे भूभुजो भजत मुक्तमुखाभिमानाः ।

संरब्धरुक्मिशरगोचरतां गतानां

युष्माकमस्तु सुरसन्निधेयशब्दः ॥ ११ ॥

अपि च—

दावाग्निमालिङ्गति कः प्रमत्तः ।

कृष्णाहिना कीदृहि हेलया कः ।

प्राणाः प्रियाः कस्य न जीवलोके

को रुक्मिणं रोपयते रणाय ॥ १२ ॥

अक्रूरः—(ससंरम्भम्) ततः किमुक्तं रामेण ? ।

प्रती०—पश्चादिहायातं प्रलम्बारिणा कृष्णवीरेण किमुक्तमासीत् ।

अक्रूरः—(सौलसुक्तम्) किमुक्तम् ? ।

प्रती०—एवमुक्तं समानय तं वीरं समराङ्गणम् ।

परमानन्दकृद्दानं युगपत्तव रुक्मिणः ।

द्विणेन कृपाणेन करिष्ये समराङ्गणे ॥ १३ ॥

अक्रूरः—साधूक्तं कृष्णदेवेन । अहं पुनर्न प्रत्येमि मुरारौ रुक्मी वैरा-
यते ।

छागो मुहुर्वल्गति गाढगर्वच्छागेन सार्द्धं प्रसरत्प्रमोदः ।

कण्ठीरवं वीक्ष्य सशब्दकण्ठं को वेत्ति वैकल्यमुपति कीदृक् ॥ १४ ॥

वन्दिनस्तु वन्द्या एव । किञ्चैते वदन्ति । अयि वीरशिरोमणे कृष्णदेव ।

त्वदीयनन्दकान्दोलयाम्नेनापि सद्रुमः ।

चैकृण्ठः कल्पतेऽत्यर्थं रुक्मिणः परमो गुरुः ॥ १५ ॥

आकर्णितो मया अविनयः शिशुपालस्य । न च विज्ञपयितुं युज्यते तत्र
प्रहितप्रियंवदस्यानागमने ।

(नेपथ्ये)

कः कोऽत्र भोः । निवेदयत कौण्डिनपुरादागतं प्रियंवदम् ।

(प्रनीहारः सहस्रोपसृत्य प्रियंवदेन सह प्रविशति)

प्रियंवदः—(सहस्रोपसृत्य) एष प्रियंवदः प्रणमति ।

अकूरः—(उपविश्य) निवेदयतु भवान् ।

(प्रियंवदः उपविश्य तिष्ठति)

अकूरः—(सगतम्) सुखविकार एव व्याकरोति प्रयोजनासिद्धिम् ।

तदपि पुनः पृच्छामि । (प्रकाशम्) प्रियंवद ! विज्ञपय ।

(प्रियंवदः तथैव तूष्णीमास्ते)

अकूरः—प्रियंवद ! किं न विज्ञपयसि ? ।

प्रियं०—जह विण्णचिदुं उचिदं भोदि ता किन्न विन्नवेमि । को मह
तहा विण्णचिदे द्दुदीअं जोहं दहस्संदि ।

रामः—(ससरम्भम्) किन्न विज्ञपयसि यथावृत्तम् ? । किमिह तथैव कि-
मप्यागः ? ।

प्रियं०—(समयम्) तदवि अहं न विण्णविस्सं । लेहोप्येव एसो विण्ण-
वेदुं । (इति लेखमर्शयति)

अकूरः—(वाचयति)

यशोदायाः स्तन्यस्तत्र तनुरयाम्सीदुपचयं

यनान्तेषु भ्रान्तस्त्वमसि सह तैस्तर्णकजनैः ।

१ यदि विज्ञपयितुमुचितं भवति तर्हि न विज्ञपयामि । को मम तथा विज्ञप्ते द्वितीयं
जित्तं दास्यति ।

२ तदपि अहं न विज्ञपयिष्यामि । लेख एवैव विज्ञपयतु ।

यदि त्यादृक्स्थित नृपतिपुत्रीं वरयते

तदानीं कः क्रोधः किमु न शशिनं वाञ्छति शिशुः ॥ १६ ॥

प्रियं०—ऐस उण लेहो सिसुवालेण रुपिणीकए पेसिदो । रुपिणावि
एदं केसवस्स दंसयिस्ससित्ति भणिअ मह हृत्ये समप्पिदो ।

(इति द्वितीयं देखमर्पयति)

अकूरः—(वाचयति)

गतः पुष्टिं वाल्यात्प्रभृति चिरमाभीरभवने

ततः स्यामिद्रोहव्यतिकरसमाख्यमहिमा ।

सचैकुण्ठः सूरौ यदि हृदि बिलग्नोऽस्ति सुतरा-

मकुण्ठोऽस्मत्पङ्क्तस्तदयमपि गण्योऽस्तु भवताम् ॥ १७ ॥

शिशुपालस्य प्रकृतिदुःशीलस्य नेदमद्भुतम् । रुक्मिणः पुनः प्रकृतिवैप-
रीत्यमिदम् । (साध्यम्) प्रियंवद !

श्रुतो भूतावेशः किमु न भवता तस्य विषमः

प्रियं०—(निदस्य) तौ कथं इअरकज्जे कुसलो ? ।

अकूरः—प्रदत्तोऽयं लेखः किमु न मदिरापानसमये ।

प्रियं०—नै ह्यु ण ह्यु ।

अकूरः—न कृष्णस्तेनान्यो मनसि कलितो भ्रान्तिवशतः ।

प्रियं०—(सोपहातम्) अवरोचि किं कन्हो बलमद्भ्रातुओ वसुदेवसुओ
देवईनन्दणो ? ।

अकूरः—ध्रुवं कुन्धः कालो विघटयति सहुद्धिमचिरात् ॥ १८ ॥

रामः—(ससंरम्भम्)

१ एष पुनर्लेखः शिशुपालेन रुक्मिणीकृते प्रेषितः । रुक्मिणाऽपि एवं केशवस्य दर्शयि-
ष्यसीति भणित्वा मम हस्ते समर्पितः ।

२ तत्कथमितरकार्यं कुशलः ? ।

३ न खलु न खलु ।

४ अपरोऽपि किं कृष्णो बलमद्भ्राता वसुदेवसुतो देवकीनन्दनः ? ।

नहि वहति नरेन्द्रे कापि सखीरमुद्रा-
रभसरसदरिद्रे जाङ्गले लाङ्गलं मे ।
उपचितसुखराशिं चैवदेहं खनन्ती
फलतु कृपिरिदानीं साधु सङ्कर्षणस्य ॥ १९ ॥

कृष्णः—(स्वगतं सहर्षम्)

चित्तं प्रसीद समुपैति मनोरथस्त्वां
सा बल्लभाऽथ सुलभाऽजनि दुर्लभापि ।
त्यक्ता गृहस्थपरिपादिकदर्शना सा
जातोऽयुना सपदि नन्दक एव दृतः ॥ २० ॥

रामः—(लङ्गमास्फालयन् सहर्षं सत्सरम्भम्)

स्वच्छन्दं मधुपानकेलिषु मया स्वात्मा सुखं स्थापितः
प्रीतस्तत्र कृतो निजः परिजनस्त्वं वञ्चितः केवलम् ।
हंहो खल्ल ! पिय प्रकाममधुना सम्यन्विनो रुक्मिणः
स्वादुस्फारमहास्रपूरमदिरां लुम्पामि दोषं निजम् ॥ २१ ॥

अक्रूरः—(सहासं सरोषम्) अयि वीरशिरोमणे राम ! शिशुपालरुक्मि-
णीपरिणयेऽपि भवतां रुक्मी सम्बन्धी ।

रामः—(सरोषं सत्सरम्भम्) अयि अक्रूर ! यादृगक्रूरो न भापते तादृगु-
क्तम् ।

कंसारिः परिणेष्यते परमयं तां रुक्मिणीं कन्यकां
चेदीन्द्रो विहरिष्यते सुरवधूवर्गेण साङ्गं चिरात् ।
यद्येतत्समराङ्गणे सफलयाम्युन्मुद्रदोर्विक्रमो
नामोद्दामगुणं भविष्यति परं तत्कामपालेति मे ॥ २२ ॥

अयि प्रतीहार ! दीयतां समरविजयप्रयाणदुन्दुभिः ।

प्रती०—यथादिशति स्वामी ।

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) अयि रौहिणेय ! कल्पान्तकुद्वन्द्वपवादः कोऽय-
मकाण्डे दारुणः संरम्भः । महदिदमनुचितम् ।

क्षतसमदगजानां कुम्भमुक्ताफलैर्वै-
र्वितरति वनदेशे केसरी यश्चतुष्कम् ।

चपलचटकडिम्भे दातुमिच्छोश्चपेटं
कथमिव वत लज्जा तस्य नैयोजिहीते ॥ २३ ॥

रामः—कृष्ण ! कृष्ण ! तिष्ठ नैव विलम्बावसरः ।
क्षुद्रक्षत्रियकीटकैरविदितक्षात्रघर्तैः कल्पितं
वाक्पारुष्यमपावनं कलयतोर्मत्कर्णयोर्दारुणम् ।
प्रापश्चित्तविधिर्भविष्यति दलत्तत्कीकसोल्लासिता
तेषां कण्ठननिःस्वनेन मुशलैर्युद्धाङ्गणोद्वखले ॥ २४ ॥

कृष्णः—(ससंरम्भम्) आः ! किमकृष्णा पृथिवी यदित्यमुत्ताम्पसि ।
मत्कारणेन गुरुणा मम दुर्मदारि-
कूराक्षरश्रवणदुःखमसह्यतेदम् ।
कृष्णोऽस्मि चेदहह ! तत्परितोपयिष्ये
कर्णौ तवोत्कटतदीयवधूविलासैः ॥ २५ ॥

रामः—(सवात्सल्यम्) कृष्ण ! कृष्ण ! मैवम् ।
शस्त्रास्त्रविद्यासु न बालिशोऽसि
तथापि मे केशव ! बालिशोऽसि ।
त्वां रुक्मिणीपाणिनिपीडनाय
वरं न घोडारमहं करिष्ये ॥ २६ ॥

अकूरः—(सहर्षम्) नन्दन्तु यादवाः, यदि छेपिनिष्येपाथ रामकृष्णा-
वित्थं कृतप्रतिज्ञौ ।

रामः—(सावेगम्) अकूर ! समाकर्णय वैरिवधविलम्बासहं मम दुष्करं
नियमम् ।

द्वसारातिक्षतजमदिरासत्रदातुः शिवान्भ्यो
यावन्नास्य प्रणमति पदौ केशवो रुक्मिणी च ।
प्राणेभ्योऽपि प्रियतरगुणां सम्मदाद्वैतकर्त्री
हालां हालाहलमिव हली मन्यतां तावदेव ॥ २७ ॥

अकूरः—अहह ! दुष्करः कृतो रामेण नियमः ।

कृष्णः—आः ! कष्टं कष्टम् । किमकाण्डे नः कष्टमङ्गीकृतमार्येण । अकू-
र ! तदिदानीं प्रातरेवास्तु प्रयाणोत्सवः ।

अक्रूरः—एवमेवास्तु । सम्प्रति हि प्रतीचीप्रयाणोत्सुको वर्त्तते गम-
स्तिमाली ।

(नेपथ्ये)

यामानिमान्कतिपयानपराम्बुराशि-

सौधस्थितो गमय मीलितरश्मिनेत्रः ।

सूर्य ! प्रसीद पुनरभ्युदयाधिरूढः

प्रह्लादयिष्यसि जगन्नवकान्तिकान्तः ॥ २८ ॥

रामः—(श्रुत्वा सहर्षम्) अहो ! सद्गुपश्रुतिः ।

कृष्णः—उपश्रुत्या प्रबोधितोऽस्मि । तदेहि भवने यामिनीमेतां समर-
गलामतिबाह्यावः

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति प्रियवदः)

प्रियंवदः—(पुरोऽवलोक्य) कथं एसो देवीए रेचदीए सोविदल्लो अण्य-
दीचओ उदोसुहं परिक्कमदि । ता जाणेमि इमादो रेचदीरमणउत्तन्तं । (उपसृत्य)
अण्य दीचअ ! एसो पियंवदो पणमदि^१ ।

दीपकः—दैत्यारिप्रसादभाजनं भूयाः ।

प्रियं०—अण्यदीचअ ! पडिबुद्धो वलदेवो^२ ? ।

दीपकः—कदा प्रसुप्तो वलदेवः ? ।

प्रियं०—(सप्तभ्रम साध्यम्) अहो ! कोयसमावेसो महावीरस्स । ता
किं समगं ष्येव जाभिणिं जागरिदो^३ ।

दीपकः—

मत्तान्सज्जय कुञ्जरान्हरिवरान्पर्षणयोज्जागरा-

न्शीर्यस्यावसरोऽयं तिष्ठत भदाः कष्टं क नष्टा द्विपः ।

उत्सवप्रायितमङ्गिभिर्धुस्सरितः धूराभिराभिर्मुहुः

क्रोधोत्सेधमहान्तरायविरलां निद्रां सिपेवे वलः ॥ १ ॥

प्रियं०—कहिं पुण अण्यो पत्थिदो ? ।

दीपकः—प्रेषितोऽस्मि प्रयाणारम्भाय वलदेवेन देवकीनन्दनसकाशम् ।

प्रियं०—अहं उण कामवालं आणेहुं कण्हेण पेसिदोमिह । चिट्ठदि फन्हो
उद्धवअकूरसच्चइसहिदो सहामंडवमि । ता एदु अण्यो । सहिदण्येव वलभइम-
वणं गच्छम्हे ।

१ कथमेव देव्या रेचत्याः सौविदल्ल आर्यदीपक इतोमुखं परिक्रामति । वज्रानामि अस्मा-
द्रेवतीरमणवृत्तान्तम् । आर्यदीपक^१ एष प्रियवदः प्रणमति ।

२ आर्यदीपक । प्रतिबुद्धः वलदेव ? ।

३ अहो कोपसमावेशो महावीरस्य । तर्हि समग्रमेव रात्रिं जागरित ? ।

४ कुत्र पुन आर्य प्रस्थित ? ।

५ अहं पुन कामपालमानेतुं कृष्णेन प्रेषितोऽस्मि । तिष्ठति कृष्ण उद्धवाकूरसात्यनि-
सहितः सभामण्डपे । तदेतु आर्य । सहितावेव वलमद्रमवन गच्छाव ।

दीपकः—क्रोधनः प्रलम्बारिस्तदहं यथादिष्टं सम्पादयामि । त्वमपि निजनियोगं सम्पादय ।

(इति निष्क्रान्तौ)

चिप्कम्भकः

(ततः प्रविशति सभामण्डपे यथानिर्दिष्टः कृष्णः)

कृष्णः—(स्वगतं सौत्कण्ठं सरोषम्) अहह !

तरलयतः स्मररोषौ दुर्मदरिपुमदनकेलिरमणीयौ ।

मां पाणिपीडनविधौ रुक्मिण्या असिलतायाश्च ॥ २ ॥

अपि च—

अहो ! मदनप्रभावचैभयम् ।

श्रुतिपरिचयमात्राद्याग्नेत्रा प्रिया सा

हृदयमपि गृहीत्वा किङ्करं मां करोति ।

यदयमदययुद्धोन्मर्दलीलारसोऽपि

स्फुरति तदनुरोधादेव विष्टेपिपेपी ॥ ३ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशं सरोषम्) अपि सुमन्त्रिणः ! किमुच्यते युष्मासु ।

दम्भोलिख्यलपलाशमृदुस्तदग्रे

यैरक्रियन्त परमाणुचयैर्भवन्तः ।

तेर्दसवैरिपरुपाक्षरतीक्ष्णदङ्कै-

र्येषामकारि हृदयेषु न कोऽप्युपाधिः ॥ ४ ॥

सात्यकिः—(सावत्तम्) अपि जनार्दन ! विज्ञपयामि ।

ये केचिन्मदवेगलुप्तमनयो ये वातघातल्लिता

ये गर्वग्रहलङ्घिता विकृतिकूटट्टः स येभ्यो यमः ।

तेषां का शुम्पाक्षरेषु गणना ह्यमः परं युज्यते

दुर्वृत्तोचितदण्डपातनविधौ कस्तेषु दोलायते ॥ ५ ॥

कृष्णः—(सहस्रम्) तदिदानीं किं विलम्बेन ? ।

उल्लवः—(सस्मितम्) कृष्ण ! किमात्सुक्येन ? ।

दपोत्कटाः प्रतिभटास्त्वपि सम्मुग्धीने

यास्यन्ति किमु परिहृत्य रणोत्सवं ते ।

किं तेषु ते नयनगोचरतां गतेषु

वन्ध्यो भविष्यति शरास्तन एष शार्ङ्गः ॥ ६ ॥

अकूरः—(सप्रश्रयम्) अपि देवकीनन्दन ! किं चेदिराजनगराय किमुत कौण्डिनपुराय दीयतां प्रयाणमिति संशयान्धकारे भवतु देवस्य महोत्साह-विशेषः ।

(दीपकः प्रविश्य)

दीपकः—(सप्रगावं सप्रश्रयम्) देव ! प्रेषितोऽस्मि रामेन कौण्डिनपुराय प्रयाणकं कारयितुम् ।

(कृष्णः समितमनूरमुत्तमीक्षते)

अकूरः—मद्र दीपक ! विज्ञपय गत्वा बलदेवमिहागमनाय । सिद्धमे-वेतत् ।

कृष्णः—प्रेषित एव मया तत्र प्रियंवदः ।

प्रियं०—(प्रविश्य) देव ! आगदो एष समररणरञ्जनागरेण कहकह-वि गमिदजामिणीसमओ रामवीरो ।

(ततःप्रविक्षति रामः)

कृष्णः—(ससम्प्रभम्) आसनमासनमग्रभवते ।

(प्रियंवद आसनमुपनयति । रामः सर्वान्यथोचितं सम्भाव्योपविशति)

कृष्णः—(रामं विभाव्य स्वगतं सहर्षम्)

विध्वस्तस्त्रिपुरीपुरीपरिवृढः प्राप्तैव सा रुक्मिणी

रुक्मी सोपि निराकृताह्वधरः क्लैर्यैकपात्रं कृतः ।

इत्थंसिद्धमिवावगत्य रुचितं वाढं मनः प्रीयते

दृष्टोत्साहविभूषणं वपुरिदं स्फारं प्रलम्बदृढः ॥ ७ ॥

उद्धवः—(सहर्षार्थं स्वगतम्) अहो ! सर्वोत्तिशायिता वीराणाम् ।

तथाहि—

दृष्टे बले बलीयसि सङ्ग्रामति शौर्यमस्मदाद्येऽपि ।

गलहन्ति इव सहसा निष्कामत्युपशमो हृदयात् ॥ ७ ॥

१ देव ! आगत एष समररणरञ्जनागरेण कथं कथमपि गमितयामिनीसमयो रामवीरः ।

रामः—(सरोपोपहासम्) अयि मन्त्रिणः ॥ किमद्यापि मन्त्रयन्ते भवन्तः ? ।

अथवा—

वेगादुच्चाटयन्ती सुचिरमुपचितं क्षात्रधर्मप्ररोहं

किं स्तुत्यां मन्त्रशक्तिः स्फुरति निरुपमा कापि सन्मन्त्रिणां वः ।

क्रोधाग्निस्तम्बिका या दनुजदमयितुर्मानसं मोहयन्ती

द्वसद्भ्रान्नाथनारीनयनयुगजलस्तम्भमाविष्करोति ॥ ९ ॥

उद्धवः—(तावत्सहासम्) अयि राम ! वैरिचर्ग एव विजृम्भतां भवतः

प्रकोपः । इह सम्प्रधारितमेव प्रयाणम् । प्रियंवद ! आह्वयन्तां मौहूर्त्तिकाः ।

रामः—(सोपहासम्) किमनेन मुधा विस्तरेण ।

सर्वे ग्रहाः प्रसन्ना नन्दकमुष्टिग्रहानुकूल्येन ।

आयासो गणकानां मिथ्या ग्रहगणितविस्तारैः ॥ १० ॥

अपि च—

व्योम्नि प्रहित्य मुशलं ग्रहमण्डलीं ता-

मावर्त्य साधु घटयामि तथा यथाऽऽस्थ ।

उच्चावचस्थितिर्विपर्ययतोऽनुकूला

सम्पादयिष्यति समीहितसिद्धिमेव ॥ ११ ॥

उद्धवः—(सप्रश्रयम्) अयि प्रलम्बारे ! धर्मोच्चाराय कृणावतारा भवन्त-

स्तन्मैवम् ।

सिद्धयन्ति कामा वलिनां बलेन

लोकस्थितिः किन्तु न लङ्घनीया ।

दृष्टयैव संहर्तुमलं गिरीशः

शश्वन्च्छिदे सज्जयति त्रिशूलम् ॥ १२ ॥

रामः—(सेत्साहम्) अयि आङ्गिरसशिष्य सर्वज्ञशिरोमणे ! अहमेव तव मन्त्रगतिं सफलीकरोमि । आनय मौहूर्त्तिकान्, परिनिष्ठीयतां विवाहलग्नम् ।

आमुक्तकङ्कणभुजो मधुकैटभारि-

रत्रैव तिष्ठतु विवाहदिनप्रतीक्षः ।

वीरेण तेन सहसा सह भविमणैव

तां रुक्मिणीमहमिहैव समानयामि ॥ १३ ॥

उद्धवः—अयि राम ! मैवं मैवम् ।

धातान्दोलचलाचलध्वजपटश्रेणीमिलन्मण्डपे

सिञ्जानोत्कटदुन्दुभिध्वनिमये सङ्ग्रामलीलाङ्गणे ।

उदाहं विजयश्रियः क्षितिमुजामग्रे गुरूणां हरिः

कृत्वा भोष्मकपुत्रिकापरिणयं पश्चात्करिष्यत्यसौ ॥ १४ ॥

कृष्णः—(सहस्रं सोपहासम्) युज्यन् एव ज्येष्ठस्य बलदेवस्य । तथाहि—

अरिष्टस्य ध्वंसः कपटहृयकेशिप्रमथनं

स चाणूरच्छेदस्तदपि मयुरानाथदलनम् ।

इति स्वल्पोद्योगे निकपितमुजं दारुणनरं

दयालुस्नालाङ्कः कथमिव रणे योजयति माम् ॥ १५ ॥

रामः—(सहस्रं सोपहासम्) अयि मन्त्रिणः !

मनःकुटीरं मधुकैटभारंरन्भुजतः क्रोधहुताशनोऽयम् ।

इहैव दुर्धुद्विसमिद्धिरास्तां प्रयाणमाङ्गुल्यविधानहोमः ॥ १६ ॥

अयि मधुकैटभारे ! तदुत्तिष्ठाभिवाद्य पितरौ विजयप्रयाणाय सज्जीभवावः ।

(ततः प्रविशति वसुदेवो देवकी प्रतिहारी च)

प्रती०—इदो इदो एतु देवो, इदो इदो एतु देवी ।

रामः—(वित्रोक्त्य सहस्रं) अयि कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य स्मरणा-
न्नादेवोपस्थितौ पितरौ । तदनेन सुनिमित्तेन मनोरथसिद्धिमपि तव प्रागभि-
मुखीं विभावयामि । तदभ्युत्तिष्ठावहे तावत्पितरौ । (इत्युत्थाय नाट्येन प्रगमनः)

वसुदेवः—(उभौ शिरस्याग्राय) अयि रामकृष्णौ ! न जाने किमाशासे
भवतोः । भूपास्तां समस्तमनोरथपात्रं भवन्तौ ।

देवकी—अजरा अजेआ अहो नु मह पुत्तभा ।

(उद्वेगाद्याः सप्तमममुत्थाय प्रणमन्ति । प्रतीहारी द्विवेदा चात्तमानुपनयनः । सर्वे यथो-
चितमुपविशन्ति)

कृष्णः—(स्वगतं सहस्रं कण्ठम्)

१ इत इत एतु देव, इत इतो एतु देवी ।

२ अजरा अजयौ अहो नु मम पुत्रौ ।

एतां विलोम्य जननीं सहजोद्भिद्धान-
चात्सल्यमुद्धटयते कमपि प्रमोदम् ।
जन्मान्तरैरुपचितामिव तां यशोदा-
स्नेहस्थितिं ननु तदप्यचजेतुमीष्टे ॥ १७ ॥

रामः—(सप्रश्रयम्) किमादिशन्ति गुरवः ? ।
(वसुदेवो देवकीं मुत्तमोक्षते)

देवकी—अयि राम ! कन्हविवाहत्वं गमिस्मिन्न कोण्डिनपुरम् । भोदु
मह ननंदाय नंदणो विसमसराहिद्वानं रत्नंवरमंडितो परमसुहृद्भाअणं ।

रामः—(साकृतस्मितम्) अयि कृष्ण ! प्रतीच्छ पित्रोरादेशम् ।

कृष्णः—शिरसि वद्धाञ्जलिं सिद्धमिममादेशं मन्यन्तां पादाः ।

उद्धवः—(अपवार्य) अयि सात्यके ! अयि अक्रूर ! ग्रन्थौ घघ्नन्तु
भवन्तो देव्या देवक्या निदेगम् । अयि राम ! कृष्णविवाहाय कौण्डिनपुरं
गच्छत । भवतु मम ननान्दुनन्दनः—(इत्यर्बोक्तौ स्मितं नाटयति)

अक्रूरसात्यकी—तिष्ठतु तिष्ठतु । अलं व्याख्यया ।

देवकी—(सहर्षम्) अयि विजये ! गच्छ समानेसु शिशुपालदूअं^१ ।

प्रती०—जं देवी आणवेदि^२ । (इति निष्पन्न्य तेन सह प्रविशति)

देवकी—(सहर्षम्) अयि संधानअ ! उअसप्य कन्हं सरामं^३ ।

सन्धानकः—जयदु जयदु रामेण समं कण्हो^४ ।

सुहृलक्खणसंपुण्णं अणुरत्तं रअणसालिअं एदं ।

अइदुल्लहमवरेहिं गेन्ह तुमं कण्ह ! नरवडणो^५ ॥ १८ ॥

(इति भाणिक्यमाल्लमुपनयति । कृष्णो नाटयेन गृह्णाति)

१ अयि राम ! कृष्णविवाहार्थं गमिष्यस्य कौण्डिनपुरम् । भवतु मम ननान्दुनन्दनो विषय-
भराविप्राय रत्नानुरमणितः परमसुसमाजनम् ।

२ अयि विजये ! गच्छ समानस्य शिशुपालदूतम् ।

३ येदेव्याज्ञापयति ।

४ अयि सन्धानक ! उत्सर्प कृष्ण सरामम् ।

५ जयतु जयतु रामेण समं कृष्णः ।

६ सुभलक्षणसम्पूर्णमनुरक्ता गवशालितामेताम् ।

अतिदुर्लभामवरैः गृहाण त्वं कृष्ण ! नगते ॥

देवकी—विजये आसणं संधाणअस्स^१ ।

सात्यकिः—(अपवार्य) मन्त्रिशिरोमणे उद्धव ! अक्रूर ! जाने अनेन वचनोपन्यासेन रत्नमालासमानयनेन च हस्तगता हरेः संवृत्ता रुक्मिणी ।

उद्धवाक्रूरौ—(सहर्षोऽसम्) साधु साधु ! एवमेवैतत् ।
(नेपथ्ये)

आसूयितामहह ! कृष्णकृते किमेतां
त्वं मालतीं स्पृशसि पाणितलेन मोहात् ।
धिग्विक्वप्रमाद्यसि मुधैव विपत्प्रवेद-
द्वारं जना अनुचिताचरणं वदन्ति ॥ १९ ॥

उद्धवः—(सहर्षम्) अये ! बोधयति सद्रुपश्रुतिरियं शिशुपालदूतं,
यदि परं जानीते ।

रामः—(सरोषमिव) प्रियंवद ! ज्ञायतां कोऽयं कस्य मालतीमालामप-
जिहीर्षति ।

प्रियंवदः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य मालतीमालां कृष्णापोपरीकयन्) कन्हएव !
गेन्ह गेन्ह । एसा खु मालईमाला तुह कए मालाआरेण उअणिग्यमाणा केणवि
गहिदुमीहिता । पुणो सो मालाआरचंडवअणाहिक्खिविदो पलाइदो ।

(रामः सादृतं विहस्य उद्धवादीनालोके)

कृष्णः—(स्वगतं सहर्षम्)

सर्वस्यं कुसुमेपोः कामप्यानन्दसम्पदं दधती ।

सा रुक्मिणीयमागान्मम करकमलं न मालतीमाला ॥ २० ॥

उद्धवः—(सहर्षम्) अयि कृष्णदेव ! विवाह्यान्तरम्भसमयसमाग-
तेयं मालतीमाला सुनिमित्तसूचिका । परिधीयतां द्रामियमव्यया ।

(कृष्णः सहर्षं तथा करोति)

वसुदेवः—अयि सन्धानक ! कदा पुनर्विवाहोत्सवः ? ।

१ विजये ! आसणं सन्धानकस्य ।

२ कृष्णदेव ! गृहाण गृहाण । एषा सद्यः मालतीमाला तव कुले मालाकारेण उपनीयमाना
केनापि गृहीतुमीहिता । पुनः स मालाकारचण्डवचनाविशिष्टः पलायितः ।

सन्धानकः—इहय्येव माहवे विवाहो भविस्सदिति भणामि ।

उद्धवः—(साकृतम्) सत्यमाख्याति सन्धानकः ।

रामः—(साकृतस्मितम्) अयि कृष्ण ! किमपि विलम्बते । वैशाख एव रुक्मिणीविवाहः ।

कृष्णः—अयि सन्धानक ! निवेदय चेदीश्वराय । आगता एव वयं विवाहप्रत्यासत्तौ कौण्डिनपुरम् ।

अकूरः—कोशाध्यक्षान्समादिश्य दत्तपारितोषिकं प्रेषय सन्धानकम् ।

सन्धानकः—अयि देव कन्ह ! कह णु देवि देवइं परिचइअ गदो तत्थ उबरामि ? ।

देवकी—संघाणअ ! रामकन्हा वरपत्तिआ आअणिअ पिउच्छाए भविस्सदि परिओसो । किं मए ।

सन्धा०—ता इहय्येव घह तुह पाअबंदणथं आगमिस्सदि ।

सात्यकी—कोऽत्र विप्रतिपद्यते । एतदेव वधूगृहम् ।

वसुदेवः—वयमेव सन्धानकं दत्तपारितोषिकं विसर्जयामः । भवन्तः सज्जीभवन्तु प्रातःप्रयाणाय । विजये ! आदिश पन्थानम् ।

प्रती०—इदो इदो देवो, इदो इदो देवी ।

(इति निष्क्रामतः)

(नेपथ्ये)

उदयति मदलक्ष्मीर्दन्तिनोऽमुष्य सद्यः

समिति पिशुनयन्ती वैरिवर्गस्य भङ्गम् ।

मधुरिपुवरयात्रासत्वरः सीरपाणिः

कथमिव फलमस्याः प्राप्स्यति व्यग्रचेताः ॥ २१ ॥

१ इहैव माधवे विवाहो भविष्यतीति भणामि ।

२ अयि देव कृष्ण ! कथं णु देवीं देवकीं परित्यक्त्वा गतस्तत्रोचरामि ।

३ सन्धानक ! रामकृष्णौ वरपत्नीकौ आकर्ण्य पितृशत्रुः भविष्यति परितोषः । किं मया ।

४ तदिहैव वधूस्त्व पादबन्दनार्थमागमिष्यति ।

५ इत इतो देवः, इत इतो देवी ।

रामः—(समाकर्ण्य सहर्षमुच्चैः) अयि हस्तिपक ! साधु साधु दिष्ट्या वृत्ता
मम दन्तिनो मदश्रीः । मा विपीद । भविष्यति फलमस्याः ।

नहि नहि वरयात्रा केवलं कोमलेयं

रणभुवि भवितारोऽमुत्र रोमाञ्चकाराः ।

समदरिपुनरेन्द्रस्थूलवक्षःस्थलास्थि-

क्रधनकटुरवास्ते दन्तिदन्तप्रहाराः ॥ २२ ॥

अयि कृष्ण ! तद्वयं सर्वेऽपि निजनिजभवनं गत्वा प्रयाणाय सज्जी-
भवामः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति सुबुद्धिः)

सुबुद्धिः—(दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य) अहह ! सुकष्टः कन्यकाभावः । तथाहि—
हृदयं मदनायत्तं वपुरायत्तं च गुरुजनस्यैव ।

भरणं दैवायत्तं कथं न सीदन्तु कुलकन्याः ॥ १ ॥

अहो ! मे सुबुद्धेर्दुर्बुद्धित्वं, यदहं स्वात्मारामस्वैरविहारहरिणी कश्मल-
मनुष्यप्रेमाङ्कुरलालसा स्वयमेव मोहपाशे आत्मानं पातितवती । तदिदानीं
रुक्मिणीप्राणात्यये सकलङ्कः मे जीवितम् । सकलङ्का भवानीमन्त्रोपदेशशक्तिः ।
इयमेव चार्गला रुक्मिणीप्राणानां यदत्र वरयात्राच्यपदेशेनापि कृष्णागमनम् ।

शारद इवैष दिवसः सुखयति शोपयति रुक्मिणीमनिशम् ।

कृष्णघनागमशिशिरः शिशुपालखरातपः क्रूरः ॥ २ ॥

(दिशो विभाष्य । स्थित्वा चमत्कृत्य) आः ! क नु प्रस्थितास्मि । (सवैलक्ष्यम्) कथं
रुक्मिणीमन्दिराय प्रस्थिताया मम पदान्यन्यतः प्रवृत्तानि ! । (निरूप्य) भवन्व-
नेनैव पथा व्रजामि । अयमेव हि घात्रेयिकायाः सुवत्सलाया रुक्मिणीभवनग-
मनाय पन्थास्तदिह मा कदाचिदुःखसंविभागाय सापि मे मिलति ।

(ततः प्रविशति सुवत्सला)

सुवत्सला—अभवदि सुबुद्धि ! कर्हि उण तुरिदपदं परिक्रमसि ।
पडिवालेसु मं ।

सुबुद्धिः—(परितृप्त्यावलोक्य) कथं पृष्ठतः समेति सुवत्सला ! (स्थित्वा)
एहि वत्से ! एहि ।

सुव०—मिलिदग्नि । चलदु चलदु इदानीं भवदो । कर्हि उण गम्मइ ? ।

सुबुद्धिः—(कर्णं निःश्वस्य) कुत्रान्यत्र ? ।

सुव०—रुप्पिणीए भवणं पत्थिदा भवदो ? । (साश्र्वम्) भवदो ! तुह
सुबुद्धितर्णं मह सुवच्छलत्तणं पि विसंवदितं । " रुप्पिणीए दोलाधिरुद्धन्व
दोलइ जीविदासो ।

१ भगवति सुबुद्धिके ! कुत्र पुनः त्वरितपदं परिक्रमसि ? । प्रतिपालय माम् ।

२ मिलितास्मि । चलतु चलतु इदानीं भगवती । कुत्र पुनः गम्यते ? ।

३ रुक्मिण्या भवनं प्रस्थिता भगवती ? । भगवति ! तव सुबुद्धित्वं मम सुवत्सलात्वमपि विसंव-
दितम् । रुक्मिण्या दोलाधिरुद्धेव दोलते जीविताज्ञा ।

सुबुद्धिः—अनुमरणेऽपि विसंवदितं मम सुबुद्धित्वं, न तु तव सुवत्स-
लात्वम् ।

सुव०—भगवदि ! जं तुह विबुद्धिविहओ मन्तसत्तीवि विसंवदइ तं
रुप्पिणीए दुदैवं अवरज्झदि । कन्हो उण रुप्पिणिं परिहविस्सदित्ति ण मह
हिअअं पत्तिआअदि । भगवदीए वि तत्थ कन्हपरिअणादो एदं विदिदं येव-

जावच्चिअ हरिहिअए रुप्पिणिणामंति अक्खरो मन्तो ।

संचरिओ तावच्चिअ उव्वसिअं इअरदइआहिं ॥ ३ ॥

ता नंदअसहाअत्तणेणवि सहला भविस्सदि भगवदीए मन्तसत्ती ।

सुबुद्धिः—सुवत्सले ! एहि तावदाश्वासयामो वत्साम् ।

सुवत्सला—भगवदि ! तीए आसासणत्थं पेसिदं मह मअरंदिआहत्थे
कन्हस्स आलेक्खं । ता एदु भगवदी । कन्हसिविरं गइअ अलक्खिदा सर्व्वं
जाणिअ तुरिदमुवसप्पम्ह रुप्पिणिं ।

सुबुद्धिः—सुवत्सले ! अद्यापि यदि त्वमित्थं सोत्साहासि, तद्गृहाण
रुक्मिणीसनाथमालेख्यं । येन कृष्णो विलोभ्यते ।

सुवत्सला—ता इमिणा मग्गेण सुरेहं चित्तअरं आलेक्खसणाहं
-न्दिअ गमित्सांमो ।

(इति निष्क्रान्ते)

विष्कम्भकः

१ भगवति ! यत्तव बुद्धिविभवो मन्त्रशक्त्यपि विसंवदति तन् रुक्मिण्या दुर्दैवमपराध्यति ।
कृष्णः पुनः रुक्मिणीं परिमन्त्रिष्यतीति न मम हृदयं प्रत्ययते । भगवत्या अपि तत्र कृष्णपरिक्राना-
दैस्तद्विदितमेव ।

यावदेव हरिहृदये रुक्मिणीनामेति अश्रमे मन्त्रः ।

सञ्चारितः तावदेव च्छसितमित्थदयिताभिः ॥ ३ ॥

२ तन्नन्दकसहायत्वेनापि सकला भविष्यति भगवत्या मन्त्रशक्तिः ।

३ भगवति ! तस्या आश्वासनार्थं प्रेषितं मम मकरन्दिकाया हस्ते कृष्णस्याङ्गेयम् । तदेतु
भगवती । कृष्णशिविरं गत्वा अलक्षिता सर्व्वं ज्ञात्वा त्वरितमुपसर्पाव रुक्मिणीम् ।

४ तदमुना मार्गेण मुलेखं चित्रकारमालेख्यसनाथं गृहीत्वा गमित्वायः ।

(ततः प्रविशति कृष्णालेख्यग्रहस्ता रुक्मिणी मकरन्दिका च)

रुक्मिणी—(साश्रुतां नि श्वस्य) णूणं मए जम्मन्तरे चंदसेहरस्स पडिवियं येव आराहिदं, जं एअस्स सुहअस्स आलेक्खमेत्तेणं येव मं हअविही विप्पआरेदि । सहि मअरंदिए ! चुक्का भअवदी सुवुद्धी सुवच्छला अ, जं तार्हि ण कांवि तत्थ सोलहसहस्समज्जे गोवी ताहं भग्गाहं अब्भत्थिदा जेहि कन्हस्स पिअत्तणं पावीअदि । (नि श्वस्य) अहवा दैवहदाए मह दीणत्तणमिणं । णहु भग्गाहं दिण्णाहं होन्ति । ता एदं येव आलेक्खं अविअन्हं विहावेमिं (इति वया करोति)

मकरन्दिका—(स्वगतं साश्रुम्) सुदु उत्तम्मदि भट्टिदारिआ । ता कहिं विलंबिदा सा णिक्करुणा भअवदी सुवुद्धिआ सुवच्छला अं ।

(ततः प्रविशति सुवुद्धिः सुवत्सला च)

सुवुद्धिः—(रुक्मिणीं विषाद्य अपवार्य) अयि सुवत्सले ! कृष्णालेख्यलीन-मानसा रुक्मिणी न पश्यत्यावाम् । तदेहि मकरन्दिकां सञ्ज्ञया निवार्य निभृ-तमस्याः पृष्ठे भवावः । (इति तथा तिष्ठतः)

(विभाष साध्वर्यम्) अहो ! अभिनिवेशनिविडता रुक्मिण्याः । तथाहि—

सुहृर्निःश्वासानां परिमलतरङ्गेषु तरलं

सुहृर्लीलाभोजे श्रवणकमले चार्पितपदम् ।

न लीलाक्षी वेत्ति भ्रमरमविरामध्वनिभरं

सुरारेरालेख्ये लयमयमना निर्भरमियम् ॥ ४ ॥

रुक्मिणी—(आलेख्यमवलोकयन्ती सोत्कण्ठम्) घण्णाओ ताओ गोवीओ जाओ मअणुम्हाकरम्मिदाओ एअस्स सुहअस्स इमस्सिं लाअण्णादीहिआ-अम्मि विहरन्ति । (निरूप्य दीर्घमुष्ण च नि श्वस्य) कुदो एस एआरिसो अम्हा रिसिहिं—(इत्यर्थोक्ती साक्षं सगदम्)

१ नूनं मया जन्मान्तरे चन्द्रोत्तरस्य प्रतिनिधमेवारावित, यदेतस्य सुभगस्यालेख्यमात्रेणैव मा हवविधिविप्रसारयति । सति मकरन्दिने । विस्मृता भगवती सुवुद्धिः सुवत्सला च, यत्ताभ्या न कापि तत्र षोडशसहस्रमध्ये गोपी तानि भाग्यानि आभ्यर्थिता, यैः कृष्णस्य प्रियत्वं प्राप्यते । अथवा दैव-हताया मम दीनत्वमिदम् । न खलु भाग्यानि दत्तानि भवन्ति । तदेवदेवालेख्यमवितृष्ण विभावयामि ।

२ सुषु उत्ताम्यति भट्टिदारिका । तत्र विलम्बिता सा णिक्करुणा भगवती सुवुद्धिका सुवत्सला च ।

३ धन्यास्ता गोप्य, या मदनोष्करम्विता एतस्य सुभगस्य अस्या लावण्यदीर्घिकाया विह-रन्ति । कुत एष एतादृश अस्मादृशीना—

अहं हिअअ ! पसिअ विरमसु दुल्लहपेम्मेण किं नु विनडेसि ।

वणहरिणीए हसिज्जइ मअंकहरिणम्मि अणुराओ ॥ ५ ॥

सुबुद्धिः—(सप्तम्रममुत्थाय रुक्मिण्याश्चिबुकमुन्नम्य) वत्से रुक्मिणि ! किम-
पर्यासस्ते गुरुजनो यदित्यमुत्ताम्यसि ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सवैलक्ष्यम्) कथमिहैवासीद्भगवती ! ! (प्रकाशम्) भअ-
वदि ! तुमं वज्जिअ गुरुअणो ज्येव मे दुल्लणो^१ ।

सुबुद्धिः—(सेत्साहम्) भवतु यः कोपि यथा तथा । गृहीतैष च तेन
शार्ङ्गपाणिना पाणिना । वत्से सुवत्सले ! किन्न निवेदयसि वत्सायाः ।

सुवत्सला—(पुरतो भूत्वा) वच्छे रुपिणि ! किं कआवि भअवदी अलि-
आलाविणी । माणिदं सुसुहुत्तं । गहिदासि आलेक्खगदा हरिणा पाणिना ।
संपइ णिअपाणिगहिदोचिदं हरी णिब्बाहइस्सदि^२ ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सहर्षम्) हिअअ ! समस्सस समस्सस । संसुहं व तुह
धीसदि दिव्वं^३ ।

सुबुद्धिः—(सोढासम्) किं न प्रत्येति वत्सा, तदनेनैवालेख्यगतेन गृही-
तासि पाणिना शौरिणा । (इति कृष्णचित्रपटकेन पाणिं ग्राहयति)

(नेपथ्ये दुन्दुभिरुदघति)

सुवत्सलामकरन्दिके—(सहर्षं) अहो ! सुणिमित्तं सुणिमित्तम् ।

सुबुद्धिः—न खलु सुनिमित्तमात्रम् । इदानीं स एवानेन सौधतलवर्त्मना
पुरप्रवेशं गोविन्दः करिष्यति । तेऽपि शिशुपालादयः । दृष्टोऽस्माभिरभ्युत्था-
नायोपसर्पन्महाराजो भीष्मको महाकुमाररुक्मिप्रमुखाश्विनितः ।

१ अयि हृदय ! प्रसीद विरमस्व सुदुर्लभप्रेम्णा किं नु विगुण्यसि ।

वनहरिण्या हस्यते मृगाद्वह्रिणेऽनुरागः ॥ ५ ॥

२ भगवति ! त्वां वर्जयित्वा गुरुजन एव मे दुर्जनः ।

३ वत्से रुक्मिणि ! किं कदापि भगवती अलीकालापिनी । मानितं सुसुहृत्तम् । गृहीतासि
आलेख्यगता हरिणा पाणिना । सम्प्रति निजपाणिगृहीतोचितं हरिर्निर्वाहयिष्यति ।

४ हृदय ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । सम्पुरमिव तव दृश्यते दैवम् ।

५ अहो सुनिमित्तं सुनिमित्तम् ।

(नेत्र्ये)

अयि पौराः ! 'पौरकन्यकाः । समादिशति वो महाराजः मञ्जीभवत
मङ्गलकौतुकेषु । प्रविशन्ति नगरं गरीयांसो राजानः ।

मकरन्दिका—(सौत्सुक्यम्) भवद्वि सुबुद्धि ! इह तए इमिणा कन्ह-
स्स आलेक्खेण पाणिग्गहणं कारिदं । तत्थ उण भट्ठिदारिआए आलेक्खेण दुवेवि
एवे एकठाणगदे पेक्खिदुं मे कोऊहल्लं । ता एत्थ चित्तवडे कन्हसमीवम्मि
भट्ठिदारिअं आलिहिस्सं ।

सुबुद्धिः—(विहस्य) कस्तव कुतूहलिनस्तरलत्वं वारयति । मनोरथो
ऽयं पुनः साक्षात्कारेणापि प्रत्यासन्न एव ।

(मकरन्दिका नाट्येनाल्लिख्य चित्रपटं करोति)

(नेत्र्ये कलकलम्)

सुव०—भवद्वि ! पचासन्ना पुरप्पवेससम्मूहा महीणोहा, जं एस नि-
अडदो दुंदुभिच्चणी सुणीअदि^१ ।

मकर०—(सौत्सुक्यम्) भट्ठिदारिण ! ता एघ उअरितलं सौहसिहरं,
आरुहिअ गवक्खन्तरे पेच्छामो^२ ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सहर्षम्) साहु मअरंदिण ! साहु । (प्रकाशं तावहित्यम्)
यहा भवद्वि भणदि^३ ।

सुबुद्धिः—क्रियतामिदम् । (इत्युत्थाय सर्वास्तथा कुर्वन्ति)

मकर०—(गवाक्षमालान्तरेण विलोक्य) पेच्छध पेच्छध पविसन्ति णरवङ्गो^४ ।
(सर्वा विलोकयन्ति)

मकर०—(विलोक्य सहर्षाश्चर्यम्)

१ भगवति सुबुद्धि ! इह त्वया जसुना कृष्णस्यालेख्येन पाणिग्रहणं कारितम् । तत्र पुन-
र्भट्टदारिकाया आलेख्येन । द्वावपि एतौ एकस्यानगते प्रेक्षितुं मे कुतूहलम् । तदत्र चित्रपटे कृष्णस-
मीपे भट्टदारिकामालिखित्ये ।

२ भगवति ! प्रत्यासन्ना पुरप्रवेशसम्मूला महीनाया, यदेव निरुदयो दुन्दुभिचनि
श्रूयते ।

३ भट्टदारिके ! तत्र उपरितलं सौवशिखरमारुह्य गवाक्षान्तरे प्रेक्षारहे ।

४ साधु मकरन्दिके ! साधु । यथा भगवती भणति ।

५ प्रेक्षन् प्रेक्षन् प्रविशन्ति नरपतयः ।

पिअसहि ! कस्स सरीरं रेहइ घोळन्तचामरं एअं ।

‘कंदोदकाणणं पिव मरालमालाहि संवलितं’ ॥ ६ ॥

सुव०—(निरूप्य) पेच्छथ पेच्छथ । एसो सो गोवीसहस्समणमोहणो महूमहणो रहारुद्धो समेदि^१ ।

रुक्मिणी—(सौस्तव्यमालोक्त्य) अयि लोअणा ! जस्स सुहगस्स गुणगणा-
मअं घोहन्तेसु सवणेसु ईसालुआणम्व तुम्हाणं दंसणतन्हा पवट्ठिदा तं अविअन्हं
इदाणि यहिच्छं पेच्छह । सुहुत्तमेत्तम्मि गेन्हद दाय जम्मफलं । को जाणदि
फीस करिस्सदि अग्गदो भयवं पआवई^२ ।

(ततः प्रविशति सौधतले स्वारूढः कृष्णः प्रियंवदश्च)

मकर०—(सौस्तव्यम्) दिट्ठिआ गवक्खंतरपलम्बिदयहुअपुब्बकाआ
पेच्छामि । (सप्रत्यभिज्ञम्) एसो सो पिअंयदो जो तइआ इत्थ आगदुअ अकअ-
कज्जो गदो^३ ।

सुव०—(रुक्मिणी विभाव्य स्वगम्) ण ह्ण ण ह्ण पलुप्पइ इथ संकटम्मि गव-
क्खन्तरे कन्हालोअणनन्हा । ता एवं दाय । (प्रकाशम्) अइ मअरंदिए !
इअरगवक्खन्तरे पेच्छ तुमं । पेच्छदु इथ वच्छा जहिच्छं रुप्पिणी^४ ।

मकर०—एवं भोदु^५ । (मकरन्दिकाया गतासाक्षकामनयाः करतलाच्चित्रपटः पठति ।

प्रिय०—कन्हएव ! गेन्हएदं तुह करकमले कमलसणाहे किंपि णिवडिदं^६ ।

१ प्रियसखि ! कस्य शरीरं राजसवि धूर्णमानचामरमेतन् ।

वत्पट्टाननमिव मरालमालाभिः संवलितम् ॥

२ प्रेक्ष्यं प्रेक्ष्यं । एष स गोपीमहस्यमनोमोहनः मधुमयनो स्वारूढः समेति ।

३ अयि लोचने यस्य सुभगस्य गुणगणायुतं पियन्सु अरजेषु ईर्ष्यालुतामिव युष्माकं दशन-
गृष्णा प्रवर्तिता, तद्विकृष्णमिदानीं यथेच्छं प्रेक्षोयाम् । सुदूर्णमात्रे गृहीतं तावज्जन्मकलम् । को
भ्रान्तिने किं करिष्यति अमनो भगवान् प्रजापतिः ।

४ दिष्टा गताभ्रान्तरप्रलम्बितवह्नुपूर्वकाया प्रेक्षे । एष स प्रियंवदो यः तदानीमप्रागत्य
अरुणदायै गतः ।

५ न रात्रि न रात्रि प्रभवति अत्र सङ्घटे गताभ्रान्तरे रुक्मिणीकृष्णाढोदन्तगृष्णा । तदेवं
कारम् । अयि मकरन्दिके ! इतरगताभ्रान्तरे प्रेक्षस्व त्वम् । प्रेक्षतामत्र वन्ता यथेच्छं रुक्मिणी ।

६ एवं मरु ।

७ कृष्णदेव ! गृहणीतु तव करकमले अमन्तनाथे किमपि निराविवम् ।

कृष्णः—(गृहीत्वा विमान्य) कथं रुक्मिणीरूपकसनाथं मदीयरूपकाले-
ख्यमिदम् । प्रियंवद ! पश्य पश्य ।

प्रियं०—(चित्रपटं निरूप्य) देव ! तुह आलेख्यसमीवे रुक्मिणी एसा आलिहिदा ।

किं विहरसि हरिहृत्ये मह करकमलस्स अवसरो एत्थ ।

इअ तुअ पाणिं पत्ता एसा कमलं वघाडेहं ॥ ७ ॥

(सौवमालोक्य प्रत्याभिन्नाय सहर्षोऽस्मिन्) कन्हएव ! रुक्मिणीए एदं सोहं । पूण-
मिणं रुक्मिणीहत्यादो पम्भट्टं ।

कृष्णः—(सोत्कण्ठपूर्व सौवाप्रप्रहितलौचनो रुक्मिणीं गवाक्षलम्बितमुत्तं विलोक्य
प्रत्याभिन्नाय सहर्षोत्कण्ठम्) नूनं रुक्मिणीयं, संबदत्पालेख्यम् । (निर्वर्ण्य)

उपरचितकलङ्कः कुन्तलैर्लम्बमानैः

कनकचक्रपोलं कौटुम्भीभिः प्रभाभिः ।

उदयगिरिदरीनः प्रोद्भसद्भिम्बमिन्दो—

रनुहरति सुदत्याः पीनलावण्यमात्यम् ॥ ८ ॥

(रुक्मिणीं सन्निदमात्यमाकुचयति)

कृष्णः—(सावुतां दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य)

उपोषितः शारदचन्द्रबिम्बे

चक्षुश्चक्रोरः प्रजिघाय तूर्णम् ।

कष्टं विधिनिष्कुरुणस्वभावः

पिधानमुत्पादयते घनेन ॥ ९ ॥

रुक्मिणी—(स्वगतं सलुतायम्) हजलज्जे अम्ह गुरुअणादो अहिअं तुमं
णियकरुणा, जं तए दंसणमेत्तम्मि पिअस्स सुहअस्स विगिण्ठं ।

सुबुद्धिः—यत्से रुक्मिणि ! किं पुनरपसृतासि ।

१ देव ! त्वालेख्यसमीपे रुक्मिणी एसा आलिहिता ।

किं विहरसि हरिहृते मम करकमलस्य अवसरो अत्र ।

इति वन पाणिं प्राप्ता एसा कमलमिव निस्सारयति ॥

कृष्णदेव ! रुक्मिण्या एतन् सौख्यम् । नूनमेतद् रुक्मिणीहस्तान् ग्रभ्रष्टम् ।

२ हवलज्जे अस्माकं गुरुअनादधिकं त्वं निःकरुणा, यत्त्वया दर्शनमात्रे प्रियस्य सुमगास्य
विधितम् ।

रुक्मिणी—(सत्राडस्मिन्) मअरंदिआहत्थादो चित्तवडं णिवडिदं गहिज्जण (सगद्दम्) केणवि उद्धमुहं पुलोइदं ।

सुबुद्धिः—(सस्मिन् गवासे वीक्ष्य अपसृत्य साशङ्कम्) सम्प्रति सर्वांसामन-
वसरः संवृत्तः । आयातो महाराजभीष्मकः कृष्णपुरतः ।

(ततः प्रविशति स्यारूढो भीष्मकः)

भीष्मकः—(कृष्णं निरूप्य स्वगतं सल्लुतापम्)

इदं रूपमिदं शौर्यमिदं शीलमिदं वयः ।

रुक्मी कृष्णमनुक्रामन्नुक्मिणीं हतवान्दृष्टात् ॥ १० ॥

(नेपथ्ये सोपशप्तम्)

बालः कुमारोऽयमहो मरालीं पारावतायार्पयति प्रसह्य ।

एषा पुनर्मन्मथमन्थराङ्गी मरालमेवाश्रयते जवेन ॥ ११ ॥

भीष्मकः—(स्वगतम्) अये ! केनापि कुमारकीडासुपहसता सङ्कुपथुति-
रिषं व्याहृता सम्बोधयति माम् । क पुनरेतदर्थस्य सम्भवः । अथवा दुर्यज्ञेया
दैवगतिः ।

(नेपथ्ये)

अपि वन्दिनः ! पठत पठत राज्ञां कृते मङ्गलाशिपः ।

वन्दी—(सगर्वहर्षम्)

विभ्रदोस्तम्भदैर्घ्यं दिपदवनिमुजां खर्वयन्नावसुद्रां

हस्तन्यस्तोग्रशार्ङ्गश्चरणकमलपोः क्षिप्तहस्तप्रवीरः ।

उन्मीलचक्रधारः स्रतविघटितामर्त्यकान्ताभ्रधारो

राजा वां पातु युष्मान्दलदलितमहोदैत्यवृन्दो मुकुन्दः ॥ १२ ॥

अपि च—

जयति घटितस्तैर्दम्भोलेर्हरिः परमाणुभि-

र्विनयविमुखक्षोणीनाथप्रमाथविधित्सया ।

निविडनिविडं लावण्यौघैर्भृतो विधिनाऽथवा

सजलजलदश्यामः श्यामामनोहरणक्षमः ॥ १३ ॥

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा स्वगतम्) अलं मनःशब्देन । श्यामाहरणक्षम एव भवतु ।

१ मरुन्दिनाहस्ताचित्रपटं निपतितं गृहीत्वा केनापि ऊर्ध्वमुखं प्रलोकितम् ।

भीष्मकः—(सगतं साशङ्कम्) अये ! किमपि साभिप्राय इव वन्दी पठति ।
किंचिदद्भुतक्रोधा राजानः । तदग्रत एव नीत्वा कृष्णमावाप्त्यामि तावत् ।
(प्रकाशम्) अयि कृष्णदेव ! इमां रथ्यां कृतार्थयता भवता समलङ्कित्यां
शिविरसन्निवेशः । अयि सारथे ! प्रवर्त्तय रथम् । अहमनुचरो भवामि ।

कृष्णः—(सप्रग्रयम्) यथा रोचतेऽत्रभवते । दारुक ! प्रवर्त्तय रथम् ।
(इति निष्क्रामति)

भीष्मकः—(स्थित्वा) कथं सुमन्थरः शिशुपालरथः । कथमयमाचार्येव
शिशुपालाग्रतो रुक्मी । तदहं कृष्णमेवानुयामि । (इति निष्क्रान्तः)
(ततः प्रविशति शिशुपालो रुक्मी च)

रुक्मी—(सहपोद्धातं पार्श्वमवश्रैक्य) अयि वन्दिन् ! किं न पठसि महीम-
हेन्द्रं चेदीन्द्रम् ।

वन्दी—(सगर्वमुच्चैःकारम्)

विचित्रामुत्पन्नां विकृतिमिव तां जन्मसमये
विहायास्ते यद्यप्यपरनरतुल्योऽयमयुना ।
विरूपाक्षो युद्धे तदपि बहुबाहुः स्मरहरो
नरेन्द्रैराराध्यो जयति दमघोषस्य तनयः ॥ १४ ॥

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा सौत्सुक्यम्) सर्वाः समेता दृश्यतां गवाक्षेण शिशुपालः ।
(इति तथा कुर्वन्ति)

सुवत्सला—भगवदि ! का उण एदस्स जम्मसमअम्मि विद्दी आसिं ।

सुबुद्धिः—एवमनुश्रूयते । चतुर्बाहुस्त्रिनेत्रोऽयमुत्पन्नः । कृष्णस्यास्य
क्रोडे प्रविष्टो द्विबाहुर्दिनेत्रो बभूव । कृष्णः किलास्यान्तकरो भविष्यतीति
तदा दैवविद्भिरादिष्टम् ।

रुक्मिणी—(सप्रग्रम्) भगवदि ! किं एस रक्खसो कोविं ? ।

सुबुद्धिः—एवमेव ।

१ भगवति ! का पुनरेतस्य जन्मसमये विकृतिः आसीत् ।

२ भगवति ! किमेष राक्षसः कोपि ? ।

रुक्मिणी—भगवदि ! वेवदि मह हिअअं, ता ण इध चिट्ठिस्सं^१ । (इति वेपमाता अपसरति)

सुवुद्धिः—(सवात्सल्यम्) वत्से रुक्मिणी ! किमेवमुदिग्रावेपसे ? । कुतो भयं मधुकैटभारिवल्लभायाः ? ।

रुक्मिणी—(साधम्) अयि भगवदि ! सुट्टु भीदम्मि । ण जाणे किं किं इध भविस्सदि । कहं मह हआसाए णिव्वहणं भविस्सदि^२ ।

सुवुद्धिः—(रुक्मिण्याश्चिधुरुमुन्नमय्य) वत्से ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । निर्वहणोन्मुखस्तव मनोरथः । किमहं दाम्भिका, किमसत्या ? । शीघ्रा मन्त्रसिद्धिः । किं त्वयि मन्दानुरागो मुकुन्दो मन्दशक्तिर्वा ? । एतावत्पि कष्टसङ्कटे कुर्विनीतेन भ्रात्रा रुक्मिणा पातितासि ।

शिशुपालः—(स्वगतं सोत्कण्ठं सावुतापं समन्ततोऽवलोक्य) अहह वृथाय बभूवास्माकं नगरविहारकुतूहलेन । तथाहि—

इह नगरमृगाध्यो वीक्षिता एव बह्वयः

कचिदपि न स दृष्टो रुक्मिणीवक्त्रचन्द्रः ।

धवलभवनमालामिन्दुशून्यामिव यां

परिहरति चकोरस्येव चक्षुर्ममार्तम ॥ १५ ॥

अहह ! समरोपमदर्दमर्दितानेकरिपुप्रवीरं मामपि किङ्करोकरोति कुसुमायुधः । अथवा—

सौन्दर्यसौरव न रुक्मिणी सा

शौर्येऽपि तस्याः परमः प्रकर्षः ।

बलेन यस्याः कुसुमायुधो मां

चेदीन्द्रमुन्मथ्य वशीकरोति ॥ १६ ॥

(नेपथ्ये)

भवति सुवुद्धिके ! आदिष्टोऽस्मि देव्या यथा क्लिप्तं भवता भगवतीं सुवुद्धिं विज्ञाप्य विवाहपूर्वकालाचारप्राप्तेन्द्राणीपूजार्थं यत्सा रुक्मिणी त्वरितं देवायतनं प्रापयितव्या । तदत्रभगवती रुक्मिणीमादाय समेतु ।

१ भगवति ! वेपते मे हृदयं, क्त्वात्र स्यास्यामि ।

२ अयि भगवति ! सुट्टु भीवारिमि । न जाने किं किमत्र भविष्यति । कथं मम हताशया निर्वहणं भविष्यति ।

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा) वत्से रुक्मिणि ! एहोहि साधयामः ।

रुक्मिणी—(साक्षम्) भगवदि ! अणुमणसु मम मरणमहसंवं तुह प-
हावेण लङ्घसगगई तहिं ज्येवं इंदारिणि अचइस्सं ।

सुबुद्धिः—इन्द्रावरजजाया युक्तमेव । यातरमिन्द्राणीमिह स्थिता
नित्यमर्चयिष्यति ।

रुक्मी—(स्वगतम्) कथमम्बायाः कञ्चुकी रुक्मिणीमिन्द्राणीपूजार्थ-
माह्वयते । तदहं शिशुपालं त्वरितपदमेव शिविरं प्रापयामि । (प्रकाशम्) चेदी-
न्द्र ! त्वर्यतां त्वर्यतां पुनर्विवाहवेला समासन्ना भविष्यति ।

शिशुपालः—(सहपौत्रुक्यम्) सारथे ! त्वरय त्वरय रथम् ।
(सारथिः तथा करोति)

शिशुपालः—(बाणाक्षिस्मन्दनं सूचयित्वा स्वगतं सविषादम्) आः ! किमेतत् !
(आकाशे लक्ष्यं यद्वा)

प्राप्ते प्रसादसमये स यतोऽयं कामो
वामं दृष्ट्वा स्फुरति किन्तु विलोचनं मे ।
जातोऽस्मि वा निविडनहृदयवासितोऽहं
सा रुक्मिणी भवतुःतत्सुनिमित्तमेतत् ॥ १७ ॥

रुक्मी—सारथे ! त्वर्यतां त्वर्यताम् ।
(इति निष्क्रान्तः)

रुक्मिणी—(निःश्वस्य) वारेडु मुहुत्तमेत्तं भगवदी वच्छलदाए मह जी-
वं णीहरंतं ।

सुबुद्धिः—वत्से कृष्णवद्वमे ! निवारितासि कृष्णाजया मा पुनरमङ्गलं
व्याहर । पूर्णमनोरथा एहि तावत् ।
(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः ।

१ भगवति ! अनुमन्यस्व मम मरणमहोत्सवम् । तत्र प्रभावेण लङ्घ्यस्वगतिः वरैवेन्द्राणीमर्च-
यिष्ये ।

२ वारयतु मुहूर्तमात्रं भगवती वन्मलतया ममं जीवं निस्सरन्तम् ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति रथारूढः सात्यकिः सारथिश्च)

सात्यकिः—(सदर्पाश्चर्यम्) अहह ! रुक्मिण्यास्तदानीमवस्थासङ्करः
तथाहि सा—

सरभसमनाः कृष्णं लब्ध्वा चिरादभिकाङ्क्षितं
प्रसभहरणव्यापारेण प्रसृत्वरसाध्वसा ।

ककुभि ककुभि भ्राम्यन्नेत्रा सुबुद्धिसुवत्सला—
व्यतिकरनिरातङ्का भूयः सुखं रथमभ्यगात् ॥ १ ॥

मयाऽपि साधु कृतं, यत्कृष्णदेवः समरसंमर्दवडग्रहः सप्रणाममभ्यर्च्य
पुरतः प्रस्थापितः । कुसुमसुकुमारमना हि रुक्मिणी बन्धुवर्गकदनकष्टसाक्षिणी
न जाने कथं भवेत् । अत्र च—

कन्यान्तःपुरचारिणो नृपजनास्ते खर्वकुब्जादयो
विप्रास्ते च पुलोमजार्चनविधौ सोल्लासमभ्यागताः ।
मिथ्यासूत्रितविक्रमाः परिहृताः स्मेरेण दूरं मया
स्तोकस्तोरुभटप्रमाथविधिना तृप्तः कृपाणो न मे ॥ २ ॥

तदहमिदानीं रुक्मिशिशुपालप्रमुखसरोपधाविताऽरिवर्गविनिवारणव्य-
ग्रान्बलदेवादीनुपसर्पामि । सारथे ! त्वरय त्वरय रथम् ।

सारथिः—(तथा कुर्वन्पुरोऽवलोक्य) आयुष्मन् युयुधान ! कथमयं बलदेवः
सबलो व्याघ्रत इतोऽभिमुख एव दृश्यते ।

सात्यकिः—(विभाव्य साशङ्कम्) आः ! किमेतत् । किमयं रुक्मिशिशुपा-
लादीन्व्यापाद्य पुरोन्माथाय धावितस्तदुपसृत्य निवारयामि ।

(ततः प्रविशति बलदेवः)

सात्यकिः—(सप्रणामम्) अयि वीराधिराज राम ! किमेतदारभ्यते ? ।
व्यापादितेषु शिशुपालादिषु अलमिदानीमनपराधिना भीष्मकस्य पुरप्रमाथेन ।

बलभद्रः—सात्यके ! केन ते व्यापादिताः कस्य लोचनगोचरतां गताः ? ।

सात्यकिः—(सवितर्कम्) बलदेव ! न ते वीराभिमानिनः पलायन्ते । नूनं

रुक्मीः—(सगर्वम्) अयि चेदीन्द्र ! मैवम् । अस्माकमेव चलमरणमनु-
कृष्णमरणमित्ययं क्रममृत्युलक्षणः सौराज्यधर्मो पालयितव्य एव ।

वलभद्रः—(सगोषम्) अयि शिशुपाल ! क मे सौमित्रम् ? ।

प्रतापप्राचन्योदयिनि रणदुर्भिक्षसमये

भवान्भक्ष्यः प्राप्तो मधुमथनखड्गस्य परमः ।

स्यवाणानां भोक्तुं तमपि वितराम्याशु यदहं

फलं वन्धुप्रीतेस्तदुचितमहो किन्तु विदितम् ॥ ६ ॥

रुक्मी—(वञ्चमद्रं विभाव्य स्वगतम्) अये ! हलमस्य महायुधम् । तदेवं
तावत् । (प्रकाशं सावज्ञहासम्) अयि वलभद्र ! वालिशोऽसि । किमस्मिन्दुःस-
ञ्चरे सङ्गीरयर्त्तनि प्रवर्त्तसे ।

नदीं मृद्धां कपटुं प्रभवसि परं सूर्यतनयां

प्रलम्बं विच्छेत्तुं त्वमसि तृणमुच्छृङ्खलवलः ।

समिद्धूमिः सेयं विषमविषमा लोहकठिना

कृतेऽप्यग्रायासे हलधरहलं निष्फलमिदम् ॥ ७ ॥

अपिच—

वलभद्र ! वलीवर्हो लाङ्गलं चालयन्भवान् ।

यशः कतममस्माभिर्लभ्यते तद्विपादनात् ॥ ८ ॥

शिशुपालः—रुक्मिन् ! भद्रं भद्रमापातमस्मासु । आकर्णय दुन्दुभिम् ।
अस्मदीयसमरदुन्दुभिश्चरणानन्तरमेव व्यावृत्तः कृष्णः ।

रुक्मी—(कृष्णदुन्दुभिश्चनं प्रत्यभिज्ञाय सहर्षम्) प्रियं प्रियं नः । पूर्यतां पूर्य-
तामिदानीं कियत्यपि सङ्गरप्रत्याशास्माकम् ।

वलभद्रः—सात्यके ! किं कृतमिदं कृष्णेन ।

सात्यकिः—समरदुन्दुभिमाकर्ण्य कथञ्चु तिष्ठेत्कृष्णः ? । नहि नहि
केसरी कुञ्जरारावमाकर्ण्य विलम्बते ।

(तवः प्रविशति कृष्णो री मणी सुबुद्धिः सुवत्सल च)

कृष्णः—(साक्षेपम्) अयि दारुक ! अतिकातरोऽसि मिव्याहितोऽसि
यत्तव कृष्णपाणितोऽपि निष्ठुरमुष्टिग्रही रथाश्वरक्षिमपु पाणेः ।

साङ्कर्षणं मा ग्लपयस्व गात्रं
विपक्षवाणैस्त्वरयास्मदश्वान् ।
कृष्णस्य सांसिद्धिककृष्णकान्ते-
र्मा दुर्पशःकाष्ण्यमुदेतु घृण्यम् ॥ ९ ॥

दारुकः—(सभ्यं सप्रश्रयम्) एष मुञ्चामि रथरश्मीन् । पश्यतु देवः

साम्प्रतम्—

अभ्येति समरभूमिः प्रत्यासत्तिं क्षणेन देवस्य ।
सम्मुखमुपसर्पन्त्या वदस्पर्द्धैव जयलक्ष्म्याः ॥ १० ॥

रुक्मिणीः—(सविवादमप्यार्य) भवदिति ! दिष्टा मयि अणुगहसिद्धीए
तुह मंतसत्ती । ता संपद् विग्रहसिद्धीए दंसेसु । उचिदं खु मह वंधुवर्गाव-
साणकारणेण मरणेण निगगहणं ।

सुबुद्धिः—वत्से रुक्मिणि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । न मे अत्र
कापि मन्त्रशक्तिः ।

तवैव रूपसौभाग्यसम्पदेया विजृम्भते ।
मा विपीदानया भावि सर्वं निर्वहणं शुभम् ॥ ११ ॥

दारुकः—देव ! प्राप्तो रथस्तव प्रत्यर्थिरथान् । सज्जय शार्ङ्गम् ।

कृष्णः—(सारङ्गं गृह्णन् रुक्मिणीमवलोक्य) प्रिये ! किमाकुलासि ? भवि-
ष्यसि वन्धुमती कल्याणपरम्परापात्रम् । एष शमयाम्यनिष्टम् ।

(रुक्मिणी समाश्वस्य सत्रीदमघोमुत्ती तिष्ठति)

कृष्णः—(पुरोऽवलोक्य) कथमयं शिशुपालो बलदेवस्यन्दनमनुधावति ?
(साक्षेपम्) आः तिष्ठ तिष्ठ ।

मा मूढ ! झम्पां कुरु घाडवाग्नी
चेदीन्द्र ! मा रोपय रौहिणेयम् ।

अस्मिन्मनागप्यधिरूढरोपे
कालस्य पुर्यां परमस्ति वासः ॥ १२ ॥

१ भगवति ! दृष्टा मया अनुग्रहसिद्धया तव मन्त्रशक्तिः । तत्सम्प्रति विग्रहसिद्धया दर्शयतु ।
उचितं खलु मम वन्धुवर्गावसानकारणेन मरणेण निमग्नम् ।

शिशुपालः—(रथं परावर्त्य सक्त्रोषम्) रे रे कृष्ण ! परतः परतो भव । न भवानस्मद्विधसदीरोद्योगयोग्यः । तथाहि—

इन्द्राणीचरणार्चनापरिकरव्यापारितां कन्यकां
विश्वासोपगतां हरे ! यदहरस्त्वं जन्ययात्रागतः ।
धर्मः किं चरितस्तदेव भवता क्षत्रव्रतं किं वा
किं वा बन्धुजनोचिता व्यवहृतिर्लोकस्थितिः कापि वा ॥ १३ ॥

कृष्णः—(सवान्न विहस्य) युज्यते युज्यते ।
चैतन्यात्प्रभृति प्रवृत्तपरमप्रेमोदयां सुन्दरीं
संध्यां देहविसर्जने कृतवर्ती मद्विप्रयोगे दृढाम् ।
कन्यां खड्गवल्लोदयेन कलयन्नार्हामि गर्हामहं
श्लाघ्यस्त्वं शिशुपाल ! निस्त्रपमुपालम्भानिमान्न्याहरन् ॥ १४ ॥

शिशुपालः—(सावन्नोपहासम्) कृष्णवीर ! एवमेवैतत् । उपालम्भदान-
मात्रोद्योगा वयमपर्यासाः । त्वमेकः शौर्यशालिषु धुर्यः । तथाहि—
व्यालं निर्जितयान्धरं दलितयानुक्षणमाजग्निचा-
नश्च खण्डितवानिति व्ययसितिश्रेण्यैव धन्यो भवान् ।
एतद्विक्रमयुग्मतद्भुमतमं कः स्तोतुमीशोऽस्ति ते
यत्कंसः प्रभुराहतो यदपि च व्यापादिता शूतना ॥ १५ ॥

सात्यकिः—कृष्ण ! कृष्ण ! व्याहरतु व्याहरतु चेदीन्द्रः । सोढव्य-
मस्यागःशतम् ।

शिशुपालः—(सक्त्रोषम्) अररे ! आगःशतावपेरक्षितोऽहम् । पश्यत
पश्यत ।

आगःशतं किमिव तद्विदधेऽय घोर-
मागःसहस्रशतजित्परमेकमागः ।
यत्कृष्णमन्यवनिताकपटापहार-
वीरं विपाट्य वितरामि रणे शिवाभ्यः ॥ १६ ॥

वल्लभद्रः—(सक्त्रोषम्) अयि शिशुपाल ! सङ्गरकर्मकुणे पश्यदन्धदुर-
क्षरोदाहरणचतुरं मुखमेव तवावयवेषु प्रगल्भम् ।

यद्वाहुद्वितयं तदाविकलितं चक्षुर्यदस्तं गतं

तेषामस्ति न दुर्यशःपरिचयः स्तोकोऽपि पुण्यात्मनाम् ।

दोषौ ते दमघोषपांसनमहादोषाविमौ साम्प्रतं

नेत्रद्वन्द्वमिदं च सङ्गरजयाह्लादो न धैर्यमभ्यते ॥ १७ ॥

तदलं निमन्त्रितायातनिरपराधिनरेन्द्रवृन्दकदनकौर्यबाहुल्येन आगच्छतं
युवां शिशुपालरुक्मिणौ समरोपमर्द्धक्षमां मेदिनीम् ।

रुक्मी—(अपवार्य) अयि चेदीन्द्र ! प्रकटसमरकेलिदुःशिक्षितावेतौ
बलदेवगोविन्दौ । तदेवं तावत् । (कर्णे एवमेव प्रकाशं सकोषम्) आः ! किमेकेन
रामेण । आगच्छतं रामकृष्णौ । यावत्तावत् । (इति तथा कुरुतः)

(नेपथ्ये)

आश्चर्ययत्यहह ! काचिदकर्तृकैव

नाराचष्टिरियमम्बरतः पतन्ती ।

तारुण्य एव तरणेयमप्युदञ्चन्

कार्तान्तकासरगलच्छबिरन्धकारः ॥ १८ ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

पश्यत स्पन्दनौ शून्यौ तौ गतौ मुखरौ कचित् ।

अधिकं युध्यते चित्रं सैन्यमेतदनापकम् ॥ १९ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा स्वगतम्) नूनमम्बरगतौ रुक्मिशिशुपालौ मायायुद्धवै-
दग्ध्यं दारुणं विस्तारयतस्तदहं पद्मगाशनस्पन्दनमारुढो वियतस्तौ पातयामि ।
(प्रकाशम्) भगवति सुबुद्धे ! भद्रे सुवत्सले ! लालनीया तावद्भवतीभ्यां
रुक्मिणी यावदहमिममनर्थं निवारयामि ।

(रुक्मिणी सर्वार्थं सविवादघोमुखी तिष्ठति)

* सुबुद्धिसुवत्सले—विजयतां वीरः ।

(कृष्णो ध्यानं नाटयति) ।

अकूरः—(ऊर्ध्वमवलोक्य साश्चर्यम्)

किं शातकुम्भगिरिरेव गृहीतपक्षः

किं पावकः प्रसरदुद्यशिख्राजदालः ।

देवः स एव किमयं महसामधीशः

संहर्तुमेति तिमिराण्यतिमेदुराणि ॥ २० ॥

वलभद्रः—(सप्तम्रमम्) नूनमयं दुर्वृत्तविद्विषां प्रपञ्चस्तदेनमन्तरिक्ष एव
निकृन्तामि निशितेषुणा । (इति चापमारोपयति)

कृष्णः—(सप्तम्रमम्) आर्यबलदेव ! तिष्ठ तिष्ठ ताक्षर्योऽयं मयाऽनुस्मृतः
समायाति । एनमारुह्य व्योमचरौ निगृह्णामि परिपन्थिनौ ।

(ततः प्रविशति ताक्षर्यः)

ताक्षर्यः—(सप्तम्रमम्) अनुगृह्णातु मामादेशदानेन देवकीनन्दनः ।

पक्षानिलैः प्रसभमस्युनिधीन्धुनोमि

त्वं चेदधोभुवनजिष्णुतयोत्सुकोऽसि ।

उत्कण्ठितोऽसि यदि तेषु तदानयामि

तानिन्दुशेखरधिरिच्छिपुरन्दरादीन् ॥ २१ ॥

कृष्णः—(सप्तम्रमम्) एहि तावत्स्वया *न तावम्बरसमराङ्गणचारिणौ
मायामहारथौ विचिनोमि तौ प्रत्यर्थिनौ ।

ताक्षर्यः—कुरु यथाकामम् । (इति कृष्णं पृष्ठमारोप्य गगनारोहणं नाटयति)
(सर्वेसाक्षर्यमालोकयन्ते)

अक्रूरः—अहह ! पश्यत पश्यत ।

एष प्रतीच्छक्षिशितेषुधाराः

स्पर्णातपत्रीयति पक्षिराजः ।

अस्योपरिष्ठात्स्फुरदिन्द्रनील-

धुम्भायतेऽसौ मधुकैटभारिः ॥ २२ ॥

वलभद्रः—(विलोम्य सप्तम्रमम्) आः । किं पुनरारूढविष्णुर्विष्णुरथोऽयं
ब्राह्मतरति । किं दुष्पवेशमम्बरं शरासारैः ? । (सादृशात् विहस्य) किमलसं मुशलं
बलदेवस्य गगनारोहणे ? (इति मुशलपातफलपति)

सात्यकिः—बलदेव ! आकर्ण्य आकर्ण्य तावत् । किमपि श्रूयत एव ।

(सर्वे आकर्णनाभिनयं नाटयन्ति)

(नेपथ्ये)

मा मुञ्च मा पीडय गाढभङ्गया

त्वं ताक्षर्य ! दाक्ष्यात्सुतवद्गृहीत्वा ।

अमङ्गमेवाङ्गमिमौ वहन्तौ

स्ववर्गवीरेषु समर्प्य गच्छ ॥ २३ ॥

वलभद्रः—कथं मुक्तौ दुर्वृत्तौ मुरारिणा ? ।

अक्रूरः—राम ! समरविजयादेव समधिको विजयः ।

सात्यकिः—आकर्णयत पुनः किमपि श्रूयते ।

(सर्वे आकर्णनामिनय कुर्वन्ति)

(नेपथ्ये)

रुक्म्यसौ रुक्मिणीप्राता चेदीन्द्र त्वं च मामकः ।

अपि दुर्णयदुःशीलौ लालनीयौ युवां मम ॥ २४ ॥

सुबुद्धिः—(सुत्वा सहर्षम्) वत्से रुक्मिणि ! द्विगुणमिदानीं दिष्टया वर्द्धसे, यत्त्वया हृदयदधितो दैत्यारिरासादितः । यच्च करुणारसपूराप्लावनिर्वाणरोषानलेन न तेन त्वद्भाता दग्धः ।

(रुक्मिणी सहर्षनास्ते)

वलभद्रः—(पुरोऽन्वोम्य सहर्षम्) कथमयं वैरिविसर्जनाय नैनतेयं समादिश्य पदातिरेव दामोदरोऽभ्युपैति ! ।

प्रमुदितसुरध्वन्दोन्मुक्तमन्दारमाला-

मिलितमधुपवन्दिश्रेणिभिः स्तूयमानः ।

अधिगतजयलक्ष्मीरप्रवृत्तोऽरिनाशे

जयति जयति शौरिः शौर्यकारुण्यसूक्तिः ॥ २५ ॥

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टो वासुदेवः)

वासुदेवः—(साकृतास्मितम्) आर्यराम ! असह्यसमरोपमहौ तौ वीरौ सन्धाय मया प्रहिता ।

• वलभद्रः—(साकृत् विहस्य) एवमेव वलीयसा सह युज्यते । तदिदानीं निर्व्यूढानि समीहितानि । समारोहतु भवान्धारकोपगमनाय स्पन्दनम् ।

(कृष्ण उपसृत्य रथावरोहणं नाटयति)

दारुकः—(सप्रणामम्) विजयतां विजयतां देवः ।

सुबुद्धिः—अयि कृष्णवीर ! न तावदाशीभिः पर्याप्यते पाचत्त्वया निर्व्यूढम् । तत्त्वयि प्रणाम एव श्रेयान् ।

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) भगवति ! त्वदनुग्रहोऽयं विजृम्भते ।

सुवत्सला—जअदु जअदु देवो ।

(रुक्मिणीविनम्रमुखी तिष्ठति)

कृष्णः—(सौत्क्रष्टं सानुतापम्)

आयुष्यमिन्दुमुखि ! वैरिनरेश्वराणा-

मद्यापि किं बहसि भामिनि ! धैमनस्यम् ।

यत्कातरेण तरलाक्षि ! मया प्रियोऽपि

मुक्तः प्रिये समरकेलिरसोपभोगः ॥ २६ ॥

(रुक्मिणी सहर्षोत्क्रष्टं सञ्जीवमघोमुखी तिष्ठति)

सुबुद्धिः—(साश्चर्यम्) कृष्णदेव ! पश्य पश्य—

मिहिरमहसां न मूराणामियं रमणीयता

नहि नहि तडित्पूरोऽपीदृग्भवेत्क्षणमद्भुतः ।

अति नृ.....कथमीदृशा

नभसि निकटे ज्योतिः किञ्चिदिचित्रमुदीयते ॥ २७ ॥

कृष्णः—(विलोक्य साश्चर्यं सवितर्कम्) कोऽपि किमयं माया.....भते ।

(नेपथ्ये)

यत्से सुबुद्धे ! शीघ्राऽहम् । शीघ्रं सफलीकृता मया तव शिष्याया निजा-

राधना । त्वं च कृष्ण ! मत्प्रियस्य नीलकण्ठस्य.....मिव

परमं प्रेमपात्रम् । तत्किं तव मयोपकर्तव्यम् ? । ब्रूहि । तथापि किं ते भूयः प्रिय-

तरमस्तु । (सर्वे सहर्षाश्चर्यं प्रगमन्ति)

कृष्णः—

देव्या एव प्रसादोऽयं साध्यः सुकृतकोटिभिः ।

सिद्धेन तेन किं साध्यं ततोऽप्यधिकमस्ति मे ॥ २८ ॥

तथापीदमस्तु—वर्षन्तु वारि रुचि (ताभ्यधिकं पयोदाः)

वर्षन्तु सूक्तममृताभ्यधिकं कवीन्द्राः ।

वर्षन्तु हव्यमुजि साधु हवींषि विप्रा

वर्षन्तु चार्थिषु धनान्यमितानि भूपाः ॥ २९ ॥

इति श्रीरुक्मिणीहरणे चतुर्थोऽङ्कः ।

इति महाकविश्रीवत्सराजविरचित ईहाष्टकः समाप्तः ॥

महामात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

त्रिपुरदाहो डिमः

परिकरितमिन्दुमौलेर्जयति शिरः स्वर्गवाहिनीसलिलैः ।

यस्मिन्नुत्तं सद्यः कुसुमं कल्पद्रुमोभवति ॥ १ ॥

पिङ्गैः कुर्वन्कुजमयमिव व्योम तुङ्गैः स्फुलिङ्गै-
र्विभ्रद्भूमान्सुरपतिभियोद्गीयमानानिवादीन् ।

मन्दाकिन्याः कथनमुखरं नर्तयन्वारिपूरं

वाणस्याग्निः स जपति पुरल्लोपकारः पुरारं ॥ २ ॥

धूमैर्भ्यामलयन्मुखानि नयनान्याल्लावयन्नभुभिः

सन्तापार्तिपराभवं पृथुशिखाचक्रेण विस्तारयन् ।

हर्षोत्कर्षसमागमेऽपि दिविपद्मर्गस्य शोकोचित-

व्यापारन्निपुरं दहन्विजयते भर्गस्य बाणानलः ॥ ३ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्र०—(समन्तादवलोक्य)^१

पारिपार्थकः—.....यते भवान् ।

सूत्र०—मार्प ! किं मामुपहससि । स एव देशोऽग्रापराध्यति । तथाहि—

अनारता दानपरम्पराभि-

निवेदमायाति कदाचिदुर्वी ।

विभर्ति तत्पूर्वमिव प्रहर्षं

सुहृःप्रदानैः परमर्दिराजः ॥ ४ ॥

पारि०—लभतां लभताम् । नाहमीर्ष्याकालुष्यपात्रम् । किन्तु वैभवो-

चितं यन्न दानमारभते भवांस्तदहमुपतप्ये । तथाहि—

पुष्टापि रक्षितापि प्रयत्नतो दानचिरहिता लक्ष्मीः ।

गौरिव चन्ध्या भूता भवति परं कष्टदा गृहिणः ॥ ५ ॥

सूत्र०—(समर्थम्) मार्प ! प्रतीक्षस्व सूर्यचन्द्रोपरागादिपर्व । मूर्ख !

पश्यसि मे महादानानि ।

पारि०—भाव ! को विलम्बः शंसत्युपरागाणां त्रिपुरबलगर्विते दैत्य-
वर्गे । तथाहि—

दैत्यास्ते कैटभीयाः क्रथनमभिलपन्त्यन्विमध्येऽपि गौर-
र्धारंवारं हिनस्ति द्युमणिशशधरौ बाहुहीनः स राहुः ।
रुणे गोर्वाणवर्गे त्रिपुरपरिभवैः सोऽपि पातालमूला-
ज्जाने कैरप्यहोभिर्वलिरिह बलवानेप्यति ध्वस्तबन्धः ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये सोपहासम्)

युज्यते युज्यते तवैतत् । चारणा हि दुरुदाहरणदोहदैर्विरोधविपवल्लीं
वर्द्धयन्तो दुर्बलान्यलिष्टैर्घातयन्ति ।

पारि०—(समयम्) भाव ! कोऽयमकारणं कुप्यति ? ।

सूत्र०—(स्वरप्रत्याभिज्ञामभिनयन्) एष विरञ्चिनन्दनो महामुनिर्नारदः ।

पारि०—(सोपहासम्) अहो ! मुनेरुपशमशीलता ।

सूत्र०—(विहस्य) स्वभाव एवायमस्य । किञ्च जानाति भवान् ? । तथाहि—

न वीणा प्रीणाति श्रुतिपुटसुखग्रामघटना
स्वराभोगः साम्नामपि च न तथा पुप्यति सुखम् ।

मिथः क्रूरक्रोधप्रथितपरुपालापबहलः

कलिः प्रह्लादाय प्रभवति यथा नारदमुनेः ॥ ७ ॥

तदयं कलहावलोकनकुतूहली स्वयं च क्रोधनो दूरत एव नमस्यः । एह्या-
धां निजनियोगमनन्तरकरणोर्यं सम्पादयावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावना

(तवः प्रविशति नारदः)

नारदः—(समंरम्भं सप्ततादवलेभ्य) कथं न कोऽप्यत्र ? । अहो घाष्ट्यं
मिथ्योक्तिवाचाटस्य नटस्य ! । तथाहि—

त्रिशूललीलायितमन्धकारे-
र्घ्यापत्सु चक्राक्रमणं सुरारेः ।

भयज्वराटोपपचेलिमेणु

दैत्येषु शौर्यस्य लवः कदासीत् ॥ ८ ॥

अथवा नटोयं किमुपालभ्यते, यो राहुमपि वीरगणनायां गणयति ।

(नेपथ्ये)

आः ! ब्राह्मणोऽसि । किं करोमि । निरङ्कुशरसनो व्याहर यथा यथा रोचते ।

कनकशिखरिदुर्गं वज्रपाणिर्न भुञ्ज-

त्युदधिसलिलदुर्गेर्जीवितो दानवारिः ।

स च पितृवनदुर्गं चन्द्रचूडोऽधिरोते

सुभटभणितिशोभां युज्यते निर्जराणाम् ॥ ९ ॥

नारदः—(स्वानुसारेण ऊर्ध्वमवलोक्य स्वगतम्) कथमयं राहुर्व्याहरति ? ।

भवतु । कोऽयं वराकः ।

(ततः प्रविशति व्योमबाहनेन राहुः । राहुः कनकशिखरीत्यादि पठति)

नारदः—(सोपस्थासम्) अयि राहुवीर ! उपहसनीयैव सुभटभणितिर्दे-

वानाम् । तथाहि—

जन्मस्तम्भितविक्रमः सुरपतिर्मन्दोऽहदनो रविः

सोऽऽप्यास्ते गजकृत्तिगुप्तजघनो देवस्त्रिशूलायुधः ।

कृष्णः सोऽपि कदर्थितो मधुसुरप्रायैर्मुहुर्दानवैः

शौर्याशौर्यपरिस्थितिं सहृदयो जानाति राहुर्भवान् ॥ १० ॥

(राहुः साशङ्कमिव मूर्दकम्पेन वारयति)

नारदः—(सहासम्) अयि सैहिकेय ! हस्तसंज्ञया वारय ।

राहुः—(सक्रोधम्)

विहस्तितां नारद ! मामकीयां

गतत्रयः किं हससि प्रहृष्टः ।

करान्तरांशोर्हसितुं सहस्रं

न तेऽस्ति वक्त्रं मधुपदुतस्य ॥ ११ ॥

तदाकर्णय मे हिनैपिणो वाणीम् ।

मन्दं नारद ! जल्प मुञ्चसि न किं विप्रोचितं चापलं,

मिथ्याहङ्कृतिजल्पितैस्तव हहा ! कुप्यन्तु मा दानवाः ।

देवेष्वस्तमुपागतेषु सहसा तत्क्रोधलीलायितै-

रेषाऽन्योन्यविरोधिनी क नु मुने ! विद्या प्रयोज्या त्वया ॥१२॥

नारदः—(सहासम्) सैहिकेय ! अहमप्यत एव न देवानाऽऽक्रोष्य
दानवान्निर्मूलमुन्मूलयामि । तथाहि—

निर्मूलमुन्मूलितदानवेषु

देवेषु निर्वैरसुखप्रियेषु ।

सङ्ग्रामसंमर्द्भरावलोक-

कुतूहलं स्यात्क नु नारदस्य ॥ १३ ॥

राहुः—(सोपहासम्) अहो ! महाहवकुतूहलित्वं महामुने ! तदहं प्रति-
ग्रहान्तरनिरीहस्य पूरयामि भवतः समरावलोकनसमीहाम् ।

वराको राक्षसां मम कवलतामेत्यऽशरण-

स्तथा दर्शेयर्काश्रयमुपगतः शीतकिरणः ।

तदद्यैव क्रूरप्रस्रमरकरं केवलममुं

करिष्यामि त्रासं दिनपरिघृढं पश्यतु भवान् ॥ १४ ॥

(इति सङ्क्रोध निष्क्रान्तः)

नारदः—(साधर्म्यम्) अहो चण्डिमा दानवखण्डस्य । तदहं भगवतीं
भागीरथीमुपास्य खण्डपरशुमुपवीणयितुमनुसरामि । तमेव देवं दानवेभ्यः
क्रोधयिष्यामि । (नमोऽवलोक्य) सुरसमूहोऽपीदानीं शिवं सेवमानो भविष्यति ।

(इति निष्क्रान्तः)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति सुरसमूहोपास्यमानो महेशः)

महेशः—(स्वगतं साशङ्कम्) आः ! किं पुनर्विध्वंसितानिब पश्याम्यमृता-
न्धसः ? । भवतु पृच्छामि । (प्रकाशम्) अयि सुरगुरो ! किमेतत् ? ।

शाक्रं चक्षुःसहस्रं परिवहति हिमह्रीयराजीवमुद्रां

पाशः प्राचेतसोऽयं पिशुनयति सुखध्वंसमालस्यवश्यः ।

सुसोत्साहो हुताशः कलयति सुमनःकालिमानं द्वितीयं

क्रूरां कष्टस्य काष्ठां स्फुटमभिदधति व्याकुला लोकपालाः ॥१५॥

बृहस्पतिः—(तोल्युष्णम्) किं पुनर्भगवान्सर्वज्ञो नारदवदस्मान्कन्दलाय
मुखरीकर्तुमिच्छति ? । स्वयमेव वेत्तु देवः ।

(प्रविश्य सम्प्रान्त इव)

नारदः—

नेत्रे मीलय चन्द्रसूर्यमयनस्वर्भानुराधात्ययं
प्रच्छन्नं कियतां गज्जाजिनमिदं चैरस्य संस्तारकम् ।
शूलं निक्षिप दूरतः कचिदिदं युद्धापराधात्मकम्
शम्भो ! तापस एव जीवतु भवान् घोरा रणे दानवाः ॥ १६ ॥

महेशः—(तपोषम्)

समिति परिचितोऽहं सर्वदा सर्वदैतयैः
कथय कथय कोऽयं नारद ! द्वाद्भुमूर्धुः ।
विरचयतु विशङ्कं नाकलोकं पिनाकः
प्रलयजलदनादस्पृद्धिर्मीर्वीर्यवर्द्धिः ॥ १७ ॥

इन्द्रः—(श्रुतं सहर्षम्)

दिष्टया रौद्ररसवासितमानसो हरः संवृत्तः । साधु नारद ! साधु । पार-
दोसि विपत्पारावारस्य ।

नारदः—(पार्श्वमवलोक्य) अयि कुण्डकुलिश सहस्राक्ष ! किन्न विज्ञ-
पयति भवान् ? ।

इन्द्रः—(सखेदं नि श्रुत्य) अयि महामुने ! किमहमुपहसनीयो विज्ञप-
यामि ? । तथाहि—

काठिन्यं कुलिशादपेत्य हृदये सत्रासमावासितं
सद्यो यन्न विदीर्यते विधुरितं दुर्दैत्यदर्पोदयैः ।
एकोप्यस्ति न मे विलोचनलवश्चक्षुःसहस्रं तनौ
नूनं चित्रमिदं हतं मम यशो यत्प्रश्यतः शत्रुभिः ॥ १८ ॥

महेशः—(सोत्साहम्) अयि जम्भशासन ! किमेवमुत्ताम्यसि ? । किय-
न्मात्राणि तव दम्भोलिदावानलस्य दानवकुलतृणानि ? ।

इन्द्रः—(तप्तप्रयम्)

किं गर्वगर्भभणितिव्यसनेन शस्तो
दम्भोलिरेष न तु देव ! तव प्रभावः ।
औदात्यसुस्थमनसि त्वयि दानवानां
दोदण्डखण्डनविधौ कतमोऽस्ति शौण्डः ॥ १९ ॥

महेशः—(सखेदम्) अहहं पुरुहूत ! किमिदं व्याहृतम् ! । स्वमेऽपि दिविपत्कार्येषु न स्यादुदासीन ईशानः ।

शूलं शिरःशूलकरं न कस्य
विपाककृत्कस्य न वा पिनाकम् ।

ममेन्द्रसन्देशवशंवदस्य

कं वा न कुर्यात्परशुः परासुम् ॥ २० ॥

यमः—(सत्सम्पत्) आः ! किं मृतममरैर्यदैत्यसमरसम्मर्दकेलिर्भगवन्त-
मुग्रं व्यग्रीकरिष्यति ? । अयि देवदेव ! त्वद्वरप्रदानबलमाशङ्कमानास्तत्र धपं
ह्रीवाः संवृत्ताः स्मः । तदिदानीम्—

मोदन्तां करपङ्कजेषु गिरिषा ! स्वस्थानि शस्त्राणि ते
सङ्ग्रामश्रमकातरो नहि नहि प्रेष्योऽस्ति ते कश्चन ।
स्वैरं मे समराङ्गणे विहरतां दण्डोऽयमत्युत्कट-
स्तुट्यत्कीकसबावदूकदनुजप्रत्यङ्गभङ्गोद्यमैः ॥ २१ ॥

हुताशः—(सक्रोधमाकाशे लक्ष्यं पट्टा)

अयि ज्वालाः सर्वाः प्रलयसमयादोपविपमाः
प्रगल्भध्वं यूयं मयि झगिति सङ्ग्रामरसिके ।
मया मुष्टे तस्मिन्प्रथममसुरानीकविपिने
सुराणामन्येषां भवतु कुपितं भस्मनि हुतम् ॥ २२ ॥

नारदः—(सहर्षं विहस्य) अयि बायो ! पश्य पश्य निजमित्रस्य शौर्यो-
त्साहम् ।

वायुः—सखे नारद !

निर्मूलमुन्मूलयिताहमेव
प्रभञ्जनः प्रागसुरद्रुमौघान् ।
दहत्वयैतान्मृतमारकार-
स्तनूनपात्तापयनां रविर्वा ॥ २३ ॥

नारदः—(सहर्षम्) दिष्टया वर्द्धतां वर्द्धतां धर्मः । एवमुद्धतक्रोधेषु देवेषु
दानवानामम्भसि मग्नानामपि क जीवितम् ।

वरुणः—(सहर्षं सप्रश्रयम्)

कण्ठन्यस्तकठोरपाशविवशान्देवदुहो दुर्दमान्
(आत्मानं निर्दिश्य)

नेप्यत्येष निरङ्कुशो जलपतिः पातालमूलं वलात् ।
तद्वैलक्ष्यजुषो विना रणरसं भग्नप्रतिज्ञाः सुरा
न कुप्यन्ति यथा तथा कुरु मुने ! त्वामित्यमभ्यर्थये ॥ २४ ॥

नारदः—सखे कुवेर ! धनदोऽसि, तदिदानीं निधनदो भव विद्विषाम् ।
कुवेरः—सखे नारद !

मदोःस्तम्भविजृम्भितैस्त्रिनयनप्रेमानुरोधेन वा
सार्द्धं नैव मया मिलन्ति समरश्रद्धालवो दानवाः ।
तन्मे भूरिदिनानि सङ्गरमहादुर्भिक्षदृशात्मनः
सम्प्रत्येष रणोत्सवः प्रभवित्वा हर्षाय शम्भोः पुरः ॥ २५ ॥

नारदः—(सहर्षम्) अहह ! दिष्टया कृतकृत्योऽस्मि संवृत्तस्तदिदानीं
नेतरस्य कस्याप्यपेक्षा ।

नैर्ऋत्यः—(सक्रोधं स्वगतम्) कथं सामान्यगणनयापि न मां गणयत्ययं
बहुः तदेवं तावत्—(प्रकाशम्)

देवद्रोहिविपाटनव्यतिकरे धीरोऽहमेकः परं
तादृक्षो त्वदनादरेण गरिमा किं नारद ! क्षीयते ।
आस्ते कौतुकमात्रमेव कलहक्रीडासु ते चापलं
भीरुः शूर इति स्थितिं कथमहोजानाति विप्रो भवान् ॥ २६ ॥

नारदः—(स्वगतं सहर्षम्) दिष्टया असावप्यस्मत्पक्ष एव तावत्संवृत्तः ।

कुप्यतु कुप्यतु । सुतरां प्रियं प्रियं मे । (प्रकाशं सप्रश्रयम्)
धुरीणो वीराणां रजनिचर ! कोऽन्योऽस्ति भवतः
प्रधानं शस्त्राणां तव परमसिः कीडति करे ।
त्वमभ्यर्थ्यो योद्धुं किमिव दिविपत्कार्यपरवा-
न्विधिः केनादिष्टो घटयति मुहुर्विष्टपमिदम् ॥ २७ ॥

नन्दी—(सहर्षम्) अयि सुराचार्य ! सुष्ठु मामेवंविधदानवविशेष-
शुश्रूषा मुखरीकरोति । तथाहि—

अस्तौदयस्थितिरियं किमु लङ्घनीया

केनापि किमु पुरुषप्रवरः स एकः ।

यत्कातरा बहुतराः सहसा समेत्य

तद्वैशसव्यतिकरं मुद्गरारभन्ते ॥ २८ ॥

तत्कथय कोऽयं वीरशिरोमणिः ? ।

बृहस्पतिः—अयि शिलादसूनु ! कथितः किमेष विज्ञेयः अन्तरिक्ष-
चरन्निपुराभिधानो घूमकेतुरियं त्रैलोक्यस्य ? ।

दुष्येक्षाः प्रसरत्प्रभृतहुतभुग्ज्वालौघनीराजित-

व्योमानो मुखरस्फुलिङ्गपटलप्रच्छादिताशामुखाः ।

गङ्गान्भःकचचे शिषरष शिरसि प्रेङ्खन्ति तन्मार्गणा-

स्थाङ्गरात्र पुनः शृणोति दिविपहुर्द्वैतस्तत्कृतान् ॥ २९ ॥

न चापमन्तरिक्षचरोऽन्तरिक्षमेव क्षिणोति । क्षितिरपि सुतरामनेनैवो-
त्ताप्यते । सोऽपि रसातलनायको भुजङ्गराजो भग्न एवानेन ।

(ततः प्रविशति पृथिवी)

पृथिवी—(सोद्देगमाकाशे लक्ष्यं वप्या) भवअं कमलुग्भव ! किं तुमं उआ-
लभेमि ? । अहो दे दुर्विलसिदं !

साधारणा अट्ट कुलाअला णं

ते दिग्गभा सो अ भुअंगराओ ।

मं धारिऊणं हअ वित्थरेण

भंजेसि किं दारुणदाणवेहिं ॥ ३० ॥

ता ण तुमं उअसप्पिस्सं । तं प्येव चंदसेहरं सरणं गमिस्सं, जो तुमं पि
णिन्नेदि । (परित्तामन्ती स्वलनमभिनीय सवैश्वर्यम्) अहह ! सुदु अवलम्हि संजादा ।
ता को मह आलंअणं । दूरे सो भुअंगराओ ।

१ भगवन् कमलोद्भव ! किं त्वामुपालभे ? । अहो ! ते दुर्विलसितम् ।

साधारणा अट्ट कुलचला ननु

ते दिग्गभाः स च भुजङ्गराजः ।

मां धृत्वा इति विस्तरेण

भञ्जयसि किं दारुणदानवैः ॥

तत्र त्वामुपसर्पिये । एवमेव चन्द्रसेहरं शरणं गमिष्यामि यत्तत्तामपि निर्वाप्ति । अहह ! सुदु
अवलम्बेमि सञ्जाता । तत्को ममालम्बनम् । दूरे स भुजङ्गराजः ।

(प्रविश्य पुरुषेणः शेषः)

शेषः—भगवति भूतवात्रि । मामवलम्बस्व ।

पृथ्वी—(विलोक्य) कथं णापराओ संपत्तो ! । अइ णाअराअ ! लज्जामि वज्जमइआ इधवि तुमं अवलर्यती । किं विसुमरिदं मे दुब्बिसहदाणवसरासारधुम्मन्ति मं उच्चहन्तस्स तुह दुब्बेहदुप्फडणिम्मोअपदं फणाचक्कं ।

शेषः—भगवति ! भाग्यवानस्मि यदेवं सर्वाधारभूता घरादेवी सम्भावयति । तदवलम्बस्व । निकट एवार्यं भगवान्भवानीपतिः पुरन्दरप्रमुखदिविपत्परिपदुपास्यमान आस्ते । तदेष्टुपसर्पावः ।

(उपाधुपसर्पतः)

पृथ्वी—अअवं भग्ग सअललोअसग्गसंहारपरित्ताणकारण ! णमो दे णमो दे ।

शेषः—(सप्रश्रयम्) अट्टन्ननुसंविभागाभ्युपगतनिखिलभुवनकार्यवृषध्वज ! नमस्ते नमस्ते ।

महेशः—(ससम्भ्रमम्) आः किमेतत् ! ।

वाष्पाकुलास्या विकलं चलन्ती

विशालनिःश्वासविलोलवेणिः ।

उपस्थिता मूर्तिमती त्वमाधि-

रस्मन्मनो मेदिनि ! सादयन्ती ॥ ३१ ॥

तत्कथय किमेतत् ? । भगवति महि ! सकललोकमहनीये महदेतदत्याहितम् ।

कादम्बिनी काचिदपूर्वरूपा

त्वमुर्वरे ! भूरिरसोपगृह्णा ।

उर्ध्वस्थलोकानपि हव्यकल्प-

प्रवर्षणैः प्रीणयसे तलस्था ॥ ३२ ॥

पृथ्वी—(सप्रश्रयम्) भगवन् ! केयमात्मविकल्थनता । ननु त्वन्मूर्तिरहमस्मि ।

१ कथं नागराजः सस्त्राप्तः ! । अयि नागराज ! लज्जे वज्रमयी अत्र त्वामलम्बमाना । किं विसृज्यते मया दुर्विषहदानिवशरासारपूर्णमानां मामुद्धतस्तेव दुर्वहदुष्फटनिर्माकपट्टफणाचकम् ।

२ भगवन् भर्गो सकललोकसर्गसंहारपरित्राणकारण ! नमस्ते ।

महेशः—(शेषपालोक्य)

चलाचलधरोत्कृत्तफणाव्रणगणातुरः ।

अदशन्नपि नागेन्द्र ! त्वं नो दशसि मानसम् ॥ ३३ ॥

शेषः—(सत्सम्पत्) अपि देवदेव ! त्वदादेशवशंवदोऽस्मि न पुनरह-
मपराधः ।

सहस्रेणास्थानां प्रसरद्गुग्निःश्वासमग्ना

पृथुज्वालाजालं किमु विपतिं वर्णामि न विपम् ।

पदीयगोपेन त्रिपुरदनुजोन्मूलनविधौ

न मन्त्रस्तन्त्रो वा प्रभवति समाधानकरणे ॥ ३४ ॥

नारदः—(सत्सम्पत्) साधु साधु न खलु क्षमाभारोद्धहने एव समर-
भारोद्धहनेऽपि धुरीण एव भुजङ्गराजः । (शिशिरवापाभिनीय) आः ! किं
पुनरेवंविधदुःखोष्मसंवाधेऽपि शिशिरयैधुर्यमुज्जृम्भते । (पुरोऽलोक्य) कथ-
मयं पर्यनराजः प्राप्तः ! । (सत्सम्पत्) एद्येहि शैलराज ! हरश्चशुर ! शिशिरय
त्रिपुरपरिभयोत्तमं सुरसमूहम् ।

(शशिश्च)

हिमवान्—(सपथात्तापं हस्तं निधुनन्) अपि मुनीन्द्र !

अहह ! किमिह कुर्मो नायकस्यामराणां

कुलिशदलितपक्षाः पद्मवो यत्कृताः स्मः ।

असमन्वयभराद्याः स्वरमुद्गीयमानाः

किमु न दनुजसार्थं रोचरं धूर्णयामः ॥ ३५ ॥

तदिदानीं स्थावरोऽपि कामरूपो विरूपाक्षपेक्षां पूरयिष्ये ।

नारदः—(सत्सम्पत्) अपि दुर्लभ्य व्यक्ष ! क इदानीं प्रतीक्ष्यते । त्रिपुरोप-
रुद्धे देवपाने मृषाचन्द्रमसां परमिह नागनां ।

नन्दी—(दिनोऽलोक्य समन्वयम्) आः ! किमेतत् ।

रात्रिर्गमैव चिह्नं न चारिवाहा-

स्मारक्य एव तरणिः परिणाममेति ।

आः ! कोऽयमद्भुतमयः समयस्तनोनि

दिक्पञ्चक्रमक्रमित्तिमिरशरोहम् ॥ ३६ ॥

(सर्वे मथमभारदाटोत्पन्ने)

(नेपथ्ये)

दैत्यान्तकारिहरिचक्रपराक्रमस्य

यो हीनतां पिशुनयत्पविनष्टमौलिः ।

सोत्कर्षरोपभरभीषणनिःपिधान-

दंष्ट्रः स एष विनिहन्ति विधुन्तुदोर्जम् ॥ ३७ ॥

तत्परित्रायतां यः कश्चिदिह शूरतरः सुरोऽस्ति ।

महेशः—(संस्मर्य) नन्दिश्वपनय मेचापम् । द्रागस्तु निःशोकः सूर्यलोकः ।

नन्दी—आः ! कोऽयमसद्ब्रह्मो विगतविग्रहं निगृहीतं राहुग्रहं ग्रहीतुम् ।

त्रिपुरदाह एवारभ्यताम्, येनोपरुद्धदेवयानपितृयानेन धर्मपथनिर्मूलमुन्मूल्यते ।

(नेपथ्ये)

(सत्तोषम्) आः ! क एष धर्ममुन्मूलयति ? ।

धर्मः सदैव यलवान्विजयैकहेतुः

धर्मोऽभिरक्षति परं स्मरणप्रपन्नात् ।

ते जन्मकैटभगजान्धकनारकाद्या

धर्मदृढः कथय केऽभ्युदयं प्रपेदुः ॥ ३८ ॥

नारदः—(सहर्षम्) कथमागत एव मम ज्येष्ठो भ्राता ब्रह्मनन्दनो धर्मः । ।

धर्मः—(प्रविश्य) भगवन्नशेष जगदाधार । एष त्वां धर्मः प्रणमति ।

महेशः—अयि धर्म ! किमेवमुच्यते ? । अस्माकमपि वृषभरूपधार-

स्त्वभाधारः । इहोपसीदतु भवान् ।

धर्मः—महेश ! त्रिपुरोपरुद्धे जगति इहैव मे स्थानम् । (इत्युपविशति)

नारदः—(सहसोपसृत्य सप्रथमम्) भगवन् धर्म ! एष त्वां कनिष्ठो नार-

दोऽभिवादयते । (इति प्रणमति)

धर्मः—(सहर्षम्) वत्स कलिप्रिय !

सुधान्वसां पक्षपरिग्रहेण

विनिग्रहेणोन्मददानवानाम् ।

निष्पादधिष्यामि कलिं कठोरं

त्वत्प्रीतये चात्मविवृद्धये च ॥ ३९ ॥

नारदः—(सहर्षम्) भगवन् ! त्वयि सपक्षे देवानां भविष्यति भगवान्-
नारायणः सेनानीरतः को विजयसंशयः ।

यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततोः जयः ।

कार्तिकेयः—(सक्रोधं स्वगतम्) कथं मां सेनान्यं निरस्य नारायणः
सुराणां सेनानीर्भविष्यति ? । (प्रकाशं ससंरम्भम्) अयि नारद !

हित्वा पौरुषवासनां न महिलाभावं गमिष्याम्यहं
याञ्चोत्सारितगौरवो नहि मुने ! ह्रस्वो भविष्यामि वा ।

कूर्मक्रोडझपादिरूपविगतिर्नैवानुभाव्या मया

सेनानीः पुरुषोत्तमो दिविपदां योग्यो न माहुरजनः ॥ ४० ॥

नारदः—(सहर्षम्) दिष्टया वर्धते दिविपद्वर्गः । यदयं संरब्धः शम्भु-
नन्दनः । (सहस्रोपमृत्यु कार्तिकेयं शिरस्याग्राय)

अबालविक्रमो बालः शूलिनो मोदतामयम् ।

अस्य प्रसादतो देवा निर्जेरा यान्तु वृद्धताम् ॥ ४१ ॥

महेशः—अयि कार्तिकेय ! किमनभिज्ञः प्रलपसि ? । महन्पुर्मधुकैटभारि !
पितृव्यस्ते भवति ।

कार्तिकेयः—(सप्रश्रयम्) यदि पितृव्यस्तर्त्तिक मयि स्थिते पिता
पितृव्यः पितामहो वा रणायासमनुभविष्यति ? ।

महेशः—(सस्मितम्) अयि नारद ! गच्छ । समानय पितामहकृष्णौ ।
मा कदाचन तद्वरप्रदानगर्वितास्त्रिपुरासुरा भविष्यन्ति । तत्तदनुमतेनैव
तान्निर्देहामि ।

नारदः—यथाऽऽदिशति देवः । (इति निष्क्रामति)

महेशः—अयि महैन्द्रादयो देवाः ! सर्वे सज्जीभवत निजनिजदिद्यु-
खेषु । एष निष्पन्न एव त्रिपुरदाहः । रक्षणीयः परमिह मायाप्रपञ्चो दुर्लक्षो
दानवानाम् ।

इन्द्राद्याः—(सप्रश्रयं सहर्षम्) यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

(इति सर्वे निष्क्रान्ताः)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशत्यश्रीकः)

अलीकः—(प्रोऽवलोक्य) कथं एसो मह पिअवअस्सो विवरीदो गच्छदि ! । अच्छरिअं अच्छरिअं जइ एसो अन्यो ता कथं तुरिदपदं परिक्का-
मदि । जदि ण अन्यो ता कथं ण मं पेक्खदि । भोटु सहावेमि । अयि विवरीद
विवरीद ! कहिं पत्थिदोस्सिं ? ।

विपरीतः—(सहसाऽवलोक्य सहर्षम्) पिअवअस्स अलिअ ! दिट्ठिआ
तण वाहरिदोम्हि । अण्णहा तुमं अपेच्छिअ गदो तुमं अणेसअन्तो खिज्ज-
न्तोम्हि ।

अलीकः—किं उण तुमं मं ण पेक्खस्सिं ? ।

विप०—वअस्स ! गरुअरज्जकज्जभारुखवहणवावडहिअएण ण मण तुमं
पेक्खिदोस्सिं ।

अलीकः—(साशङ्कम्) वअस्स ! केरिअं रज्जकज्जं ? ।

विप०—तिउरणाहपरिभूदेहिं देवेहिं मिलिअ मंतिउण हरिविरिंभि-
पासं पेसिदां नारदोत्ति चरेहिं दाणवणाहस्स यिन्नत्तं ।

अलीकः—(सापन्नम्)

दिग्गअदूस्सणत्थं ससआणं एस मेलओ, जं तिउरणाहणिम्महणत्थं अ-
मराणं मेलओ ।

१ कथमेव मम प्रियवयस्यो विपरीतो गच्छति ! । आश्चर्यमाश्चर्यं यदि एषोऽन्धस्तरुणं स्वरितपदं
परिक्वामति । यदि नान्धस्तरुणं न मां प्रेक्षते । भवतु शब्दापयामि । अयि ! विपरीत विपरीत !
हुन प्रश्रितोऽसि ? ।

२ प्रियवयस्य अलीक ! त्रिष्टया त्वया व्याहृतोऽस्मि । अन्यथा त्वामप्रेक्ष्य गतत्त्वामन्विष्यन्
व्यिचक्षरेम ।

३ किं पुनस्त्वं मां न प्रेक्षसे ? ।

४ वयस्य ! गुरुराज्यकार्यभारोद्बुद्धनव्यापृतद्वयेन न मया त्वं प्रेक्षितोऽसि ।

५ वयस्य ! कीदृश राज्यकार्यम् ? ।

६ त्रिपुरनाथपरिमूकैः देवैः मिलित्वा मन्त्रयित्वा हरिविरिंभिसार्षं प्रेषितो नारद इति
चैरेः दानवनाथस्य विद्वत्तम् ।

७ दिग्गजदूषणार्थं क्षमद्यानामेव मेऽरुः, यच्चिपुण्यायनिर्ममनार्थममराणानां मेऽरुः ।

विप०—(सक्रोधम्) अयि अलिअ ! शैशवादो पट्टुदि राअउलपवट्टिदो खु तुमं णअसअणिउणो कहं एवं मन्तेसि । णं परमाणुमेत्ते वि वैरिए अप्प-
मत्तेण भोदव्वं ।

अलीकः—ता कघेसु किं संदिष्टं तिउरणाहेण ।

(विपरीतः कर्णे एवमेव)

अलीकः—(सहर्षम्) साधु साधु सुमन्तिदं एदं ।

विप०—(सर्वम्) वअस्स ! एदस्सि कम्मे तए मए वि भणिदव्वं विपरीदो असुराणं विजओ, अलिआं देवाणं खओ । ता गच्छ तुमं विप्पयारसु विरिचं । नारओ चिन्हुसआसे चिट्ठदि । अहंपि हरं विप्पआरिअ पुरंदरपट्टुदि-
देवे विप्पआरेमिं (इति निष्क्रान्तौ)

(विष्कम्भकः)

(ततः प्रविशति नारायणो नारदश्च)

नारायणः—(साशङ्कम्) किं पुनरयं नारदः शारदाम्बुद इव नीरसो
विच्छाद्यकायः स्थितः ? । इयमपि वीणा स्कन्धावलम्बिनी भारायते ।

नारदः—(सखेदं निःश्वस्य) अयि वैकुण्ठ !

करुणरुदितनादव्यक्तिमासृत्रयन्ती

प्रकटमभिदधाना मूर्च्छनां निर्जराणाम् ।

तनुरियमसुरारं ! वादिता दुःखवीणा

नहि मम सुखयेत्त्वां तेन मूकः स्थितोऽस्मि ॥ १ ॥

नारायणः—(सप्तश्रवणम्) अत्याहितमत्याहितम् ! । अयि नारद ! सकल-
सुवनशृत्तान्तविशारदोऽसि । तदावेदय कस्यायं सुचिरमस्त्राय क्षणिकोऽभ्युदयः ।

१ अयि अलीक ! शैशवात्प्रभृति राजकुलप्रवर्धितः एतु त्वं नयशतनिपुणः कथमेवं मन्त्रयसि ? ।

ननु परमाणुमात्रेण वैरिणि अग्रमत्तेण भवितव्यम् ।

२ तत्कथय किं संदिष्टं त्रिपुरनाथेन ।

३ साधु साधु सुमन्त्रितमेवम् ।

४ वयस्य ! एतस्मिन् कर्मणि त्वया मयाऽपि भणितव्यं विपरीतोऽसुराणां विजयः, अली-
को देवानां क्षयः । तद्वच्छ त्वं विप्रतारय विरश्चिम् । नारदो विभ्युसकाशे तिष्ठति । अहमपि हरं
विप्रतारय पुरन्दरप्रभृतिदेवानपि विप्रतारयामि ।

नारदः—अहो ! शुभदशा दानवानां यद्विश्वव्यापिना त्वया तदर्थमन्यः
पर्यनुयुज्यते । तदहं किं न विज्ञपयामि ? ।

भुवनत्रयमिदमखिलं त्रिपुरप्रभुपरिभवानलज्वलितम् ।

क्षणमपि न समं लभते त्रिभुवनभर्तुः पुरो भवतः ॥ २ ॥

अपिच—

आकाशे नावकाशः क्षणमपि भवति स्वर्चधूनां विहर्तुं

योगे वा संयुगे वा विघटिततनवो नार्कसम्पर्कभाजः ।

संरुद्धे देवयाने प्रसरदुरुमदग्रैपुरानीकचक्रै-

रप्यग्निष्टोमयाजी प्रभवति न पुरीं पौरुहूतीमुपैतुम् ॥ ३ ॥

नारायणः—अयि नारद ! भवानप्येवमाह । किञ्च पश्यति भवान्
उग्रतपोभिरुग्रमाराध्य दानवा उग्रा भवन्ति । किमहं परवान् करवै ? ।

गदा सदा दानवदारपित्री

सौदर्शनं दर्शनमेव घोरम् ।

न मन्दशक्तिर्मम नन्दकोऽयं

निदेशमेवैशमहं समोहे ॥ ४ ॥

नारदः—(सोऽहात्म) अहो ! प्रभाषोऽसुरसुकृतानां, यैः सर्वज्ञा अप्य-
ज्ञतां प्रापिताः । शम्भुरेवं जानीते, जनार्दनदत्तवरास्त्रिपुरासुराः । न च भवान्
हरवराशङ्की प्रतिकूलेष्वपि तेषु प्रातिकूल्यमवलम्बते । एवमाह मां भगवा-
न्भर्गः । द्वितीयः किल ममात्मा सुरारिरर्द्धाङ्गहरस्तत्कदाचित्तदत्तवरमसुरं
प्रहरते 'मह्यं स कुप्येत्, तत्त्वं गत्वा निरूपय' ।

नारायणः—(सप्रश्रयम्) अयि नारद !

देहाद्विसम्बन्धवरप्रदानैः

स्वयं स मां लालयतु प्रसन्नः ।

सङ्ग्रामसेवावसरेषु शम्भो-

र्मदग्रतः स्यादधिको न नन्दी ॥ ५ ॥

(ततः प्रविशति नन्दी)

नन्दी—अहो ! देवानामभाग्यसम्पत्, यद्देवानामियमितरेतरकलहवह्नी
पल्लविता । (समन्तादवलोक्य) कथं प्राप्त एवास्मि विष्णुलोकम् ! । तदिह क नारा-
यणः ? । (पुरोऽवलोक्य) कथमयं नारायणो नारदेन सह विश्रब्धं मन्त्रयमाणोऽस्ति ।

(साक्षर्यम्) आः ! किमेतदयं हि रुदितोच्छूननयनः कैटभारिपरिभवं भवाग्र-
तोऽभिधाय सोद्वेगमपक्रान्तः । तत्कथमत्रा.....ऽवलोक्यते ? । अथवा
दुरधिगमगतिर्नारदस्य । भवतूपसर्पामि । (उपसृत्य) अयि पुरुषोत्तम ! तथा
महेशमुपहस्य किमेवं स्थीयते ? । अपि च—

त्वपार्चितो यो नयनाम्बुजेन

चकार यः सर्वजगत्प्रभुं त्वाम् ।

गौरीव येनार्द्धतनौ घृतस्त्वं

स्थाणुः स जौरे ! हसनीय एव ॥ ६ ॥

नारदः—(सक्रोधम्) आः मृषावादिन् ! किमेवमतिनिन्दितमकस्मा-
द्याहरसि ? ।

नन्दी—(सक्रोधम्) अयि नारद ! सत्यं कलहप्रियोऽसि । किन्त्वेवं हरि-
हरयोः कलहकारिणा न त्वया भवितव्यम् । भवनैवेति भयोऽभिहितः । कैटभारिः
किल मां साधिक्षेपमित्यमाह । ' किमहं स्थाणोस्तस्य निदेशकारः । स्वैरमहं
दानवानुन्नयामि नमयामि वा ' ।

नारदः—(साक्षर्यं सप्तभ्रमम्) आः ! कदाहं व्यावृत्त्य जगदीशसकाशं गताः ? ।

नारायणः—(ध्यानं नादयित्वा सरितम्) अयि शिलादसूनो ! अयि नारद !
आस्तामास्तां वाक्कलहः । केनापि मायाविना दानवेन नारदरूपचतुरेण नूनं
हरो विप्रलब्धः । तदचिरेण भगवन्तं चन्द्रचूडं सम्भावयतु नन्दी, यावन्न
किमप्यत्याहितमापतति । अहमपि भगवन्तं विरिञ्चिमादायागतोऽस्मि ।

नन्दी—(सवीडम्) यथाऽऽदिशति हृषीकेशः । (इति निष्क्रान्तः)

नारा०—गच्छ नारद ! समानय भगवन्तं कमलासनम् ।

(ततः प्रविशति कपटनारदेनानुगम्यमानो विरिञ्चिः)

विरिञ्चिः—(सक्रोधम्) तात नारद ! स त्वं मम पुत्रो नारद एव न भ-
वसि यदेवंविधं परिभवं चक्रिणः सोढवानसि ? ।

कपटनारदः—(स्वगतं साशङ्कम्) किं मुणिदोम्हि ? । आदु कुविदो एस
एवं वाहरदि । तह चि एयं दावे । (प्रकाशम्) अयि तात ! भगवति भर्गे गोविन्दे
य त्वयीचाहं विनयेन वर्त्ते ।

१ किं ज्ञातोऽस्मि ? । अथवा कुपित एव एवं व्याहरति । तथापि एतत् तावत् ।

विरिञ्चिः—साधु साधु । (सर्वतो विप्राय) अपे । समागत एवास्मि विष्णु-
लोकम् । तत्कथं करोमि ! । (स्वगतम्) युद्धदुर्मदो मुरारिर्वरं शापोदकेनैव तं शम-
यामि । (प्रकाशम्) अयि नारद ! न सहे समरविस्तरेण कालक्षेपं, तदहं शापे-
नैव केशवं शवीकरोमि ।

कपटनारदः—(तूर्णां तिष्ठन्वगतं सहर्षम्) दिट्टिआ कअकप्पो भविस्सं ।

विरिञ्चिः—(सरोषमुच्चैः)

सोऽन्यः सिन्धुपतिर्युगान्तविलसद्वेलासमुल्लङ्घने
यस्मिन्कृष्ण ! भवान्वटहुमणिखाशावाश्रयेणोद्धृतः ।

शापान्मोजलधिः प्रकोपवड्ढवावैश्वानरोत्सङ्गितो
ब्राह्मः कोऽप्ययमद्भुतोऽभ्युदयते यस्ते निवापाञ्जलिः ॥ ७ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा समग्रम्) आः ! किमेतत् किमेतत् । (इत्युत्तिष्ठति)

नारदः—(सप्तभ्रमं वेगादुपेत्य) तात ! चिकत्वां धिक्त्वाम् । किमनुचितं
प्रवर्तसे ? । एष त्वां हरिरभ्युद्गच्छति ।

(कपटनारदोत्तरोषते)

विरिञ्चिः—(नारदं दृष्ट्वा) कथमयं नारदः ? । (पार्श्वमवलोक्य कपटनारदमदृष्ट्वा
साधार्यमधोमुखोत्तिष्ठति) ।

नारायणः—(सतिमतं सप्रश्रयम्) आर्यपितामह ! मुखं मुखं वैलक्ष्यम् ।
अप्यक्षोऽपि देवस्त्वमिव केनापि दानवेन नारदरूपधारिणा हरिस्त्वानुपहसतीति
सादोपकोपः कृतो मदधिक्षेपाय प्रजिघायाघ्न शिलादस्रनुम् ।
(ततः प्रविशति नन्दिनामुगम्यमानो महेशः)

महेशः—(साजुताणम्)

अविमृश्यकारितेयं क्रूरा कालोरगी हहा ! कापि ।

यदृष्टमनिशमन्तः सशल्यमिव तप्यते हृदयम् ॥ ८ ॥

अयि नन्दिन् ! कथय कथय त्वदुदीरितदुःखाहरणकन्दलितकोपः कथं
बभूव, किमाह कृष्णः ।

नन्दी—(सप्रश्रयम्) अयि चतुर्दशजगन्नायक ! किमेवमनुलप्यते सर्व-

ज्ञः । कृष्णो निश्चितदुर्दैत्यदुर्विलसितो देवदेवसम्बोधनाय प्रागेव मां कृतस्मितः
प्रजिघास ।

महेशः—(सौत्कुस्यम्) अयि नन्दिन् ! कदा मे कृष्णमेघसंदर्शनेन मनो-
मयूरः परिमुक्तपरितापो भविष्यति ।

नन्दी—(सस्मितम्) विमना देवो न जानीते । ननु वयमागता
एव विष्णुलोकम् । किञ्च पश्यति देवः पुरतोऽभ्युत्थितौ विरिञ्चिनारायणौ
सनारदौ ? ।

महेशः—(सहर्षं सोत्कण्ठमुपसृत्य सपरिहासम्) कृष्ण ! कृष्ण ! आवयोः
समरद्रष्टा स्तष्टाप्ययमुपेत एव । तदेहि युध्यते । (इति सम्बलिङ्गति)

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) अयि देवदेव ! किन्तु प्रश्रयेण मम भक्तिमन्तर-
यसि । (इति प्रणमति)

महेशः—भगवन्पितामह ! एष त्वां महेशोऽभिवादयते ।

(पितामहः सलज्जं तूष्णीयास्ते)

नारदः—अलङ्घ्यन्तामासनानीमानि भवद्भिः ।

महेशः—उपविशतु पुरो भगवान् विरिञ्चिः ।

विरिञ्चिः—(सनिःश्रासं सप्रश्रयम्) अयि देवदेव ! दानवाघमयिप्रलब्धो
नाहमेवंविधमादरमर्हामि ।

महेशः—अयि पितामह ! समान एवायमावयोरपकर्षस्तदुपचिश्यताम् ।

(सर्वे ययाययमुपविशन्ति)

महेशः—(सस्मितम्) अयि पितामह ! कथं पुनर्भवान्दानवाघमेन विप्र-
लब्धः ।

विरिञ्चिः—(सखैलक्ष्यम्) अयि जगन्नाथ ! किं कथयामि । केनापि वाप्ता-
न्युपूरकारिणा नारदरूपधारिणा साकन्दमुत्तोऽस्मि । अधिक्षितोऽस्मि केश-
वेनाहं त्वत्पितुर्वरदानेन हस्तास्त्रिपुरासुराः परिभवन्ति मुचनघ्नयम् । तत्तेनैव
सह तानुन्मूलयामि । ततोऽहं कुक्षौ विष्णुलोकं समागतवान् । (निःश्वस्य) किम-
प्यनुचितमारब्धवान् । रक्षितोऽस्मि सर्वज्ञेन क्षमिणां वरेण दामोदरेण ।

महेशः—(सस्मितम्) अहमप्यपरनारदेन गत्वा बोधितोऽस्मि 'किन्ते-
न मे स्थाणुनेति त्वां हरिरूपहसति' । ततोऽहं केशवान्तिकमागतेन नन्दिना
गत्वा सम्बोधितोऽस्मि । शमितक्रोधोऽत्र समायातोऽस्मि ।

कृष्णः—(सपरिहासम्) अहो ! कलिप्रियस्य कलहावलोकनकारणेन काय-
व्यूहकारिता ।

नारदः—(सक्रोधमिव आकाशे लक्ष्यं बद्धा) साधु दानवाः ! साधु । पुनः
पुनर्विडम्बयत तातं कमलासनम् । दास्यति वरान्युष्मभ्यम् ।

विरिञ्चिः—अपि नारद ! किमविज्ञाय कुप्यसि ? ।

तपः संसेवन्ते दुरधिगमकामार्थमसुरा-

स्ततः प्रीतात्मानो ददति च वरं युक्तममराः ।

त्रिलोकीसंहारप्रणिहितधियः पापनिधयो

न वध्यन्ते दैत्या गदितुमिति कस्यास्ति रसना ॥ ९ ॥

सोपधिश्च वरो मत्तस्तैर्गृहीतो यथा किल त्रयोऽपि वयमेकशरविद्धा
एव वध्याः ।

नारदः—अत एव ते योजनशतान्तरेण सञ्चरन्ते । तदित्यमवध्या एव
ते संवृत्ताः । कैवंविधं घनुः, कैवंविधः शरः, कैवंविधो घन्वी, येनैकशरेण त्र-
योऽपि विध्यन्ते ।

कृष्णः—(सक्रोधम्) अपि नारद ! मैवम्—

स कोदण्डश्चण्डः कठिनकठिनः किञ्च भविता

पृषत्कः सायामः किमु न भविता योजनशतम् ।

अविज्ञेयो घन्वी किमु न भविता कोऽपि विपमो

विधौ क्रुद्धे मृत्युः किमु न निकटः सोऽपि भविता ॥ १० ॥

नारदः—(सहर्षम्) अपि कृष्ण ! त्वयि क्रुद्धे क्रुद्धो विधिः, क्रुद्धः पर-
मेश्वरः ।

नन्दी—(सहर्षं साश्चर्यमूर्ध्वगशोकयन्) अहो ! कृष्णवचनमनुवर्तन्ते दुष्ट-
दानवविनाशपिशुनानि दुर्निमित्तानि । पश्यत पश्यत—

पुच्छेऽग्रे च विशालभीमशिरसः सायामकायक्रमाः

पौरस्फोटितभाण्डनादजनितद्वैगुण्यशब्दोर्मयः ।

बद्धोत्फालपृथुस्फुलिङ्गपटलैराग्नेयदिग्विभ्रमं

विभ्राणाः सकलासु दिक्षु निपतन्त्युल्काः पुरे सेचरे ॥ ११ ॥

नारदः—(तदनुसारेणोद्भूतमवलोक्य सहर्षम्) सत्यं सत्यम् ।

व्योम्नि प्रकटयन्त्येता उल्काः दीप्तशिखाः पुरीम् ।

दीपिका इव कालस्य दुष्टदैत्यान्विचिन्वतः ॥ १२ ॥

(नेष्टये)

अयि चंचला दानवा ! चिद्बध चिद्बध । को एस तुम्हाणं अलिओप्पादम-
असंखोहो । णूणं एदाओ पलाअन्तस्स पावअस्स करालाओ जालाओ णिवडि-
दाओ । मए खु णारअवेसेण महेसं वंचिअ वंचिदा महेन्द्रपमुहा लोअवाला । प-
रिदेविदं खु ताणं पुरदो मए । ' हा ताद कमलासन ! हा महेस ! हा केशव !
कह तुम्हेहिं तिउरासुरणिव्वासिदेहिं पावालमूले वसिदव्वं । तुम्हेवि महेन्द्र-
मुहा सव्वे सुरा तुहिं गच्छथ गच्छथ कुणह परोप्परमुहावलोएण तहिं काल-
क्खेवं । तदो महेन्द्रपमुहेहिं अमरेहिं अविआरिअ झत्ति य वक्कंतं । ता सई झत्ति
संभावेदु देओ सुज्जताओ अ जहिच्छं सुरिंदरापहणिं' ।

(पुनर्नेष्टये)

साधु विपरीत ! साधु । शिरोमणिस्त्वमसि मद्दृष्ट्यानाम् । सफलीकृतं भव-
ता विपरीतेति नाम, यदसुराः स्वर्गसदः कृताः, पातालमूलं प्रापिता अमराः ।

नारदः—(सावेगं समर्थं च) अपि श्रुतं भवद्भिः ? ।

नन्दी—किं श्रोतव्यम् ? ।

१ अयि चंचला दानवा ! विपत विपत । क एष युस्माकं जलीकोत्पातभयसङ्क्षोभः । नूत-
मेताः पलायमानस्य पावकस्य कराला जाला निपतिताः । मया सखु नारदवेषेण महेसं वधयित्वा
वधिता महेन्द्रप्रमुखा लोकपालाः । परिदेवितं सखु तेषां पुरतो मया हा तात कमलासन ! हा
महेस ! हा केशव ! कथं युस्माभिः त्रिपुरासुरनिवासितैः पावालमूले वसितव्यम् । यूयमपि महेन्द्र-
प्रमुखाः सर्वे सुराः तत्र गच्छत गच्छत, वरुत परस्परमुखावलोकेन तत्र कालक्षेपम् । ततो महेन्द्र-
प्रमुखैरमैरविचार्य झटित्येव अपक्रान्तम् । तत्सम्प्रति झटिति सम्भावयन् देवो यथेच्छं सुरेन्द्र-
राजधानीम् ।

नारदः—पश्यत पश्यत । विपरीतवचनसमाकर्णनानन्तरमेव
हर्षोत्कर्षविशृङ्खलासुरचमूसान्द्रध्वजश्रेणिभिः
कुर्वन्नम्बरडम्बरं हयमहाहेपोर्मिवाचालितम् ।
तन्वन्दिग्वलयं नवाम्बुदमथं दानान्घदन्तावलै-
रेप प्रस्थित एव दानवपतिः पौरन्दरं पत्तनम् ॥ १३ ॥

(सत्तैदं निःश्वस्य)

कोदण्डेऽजगवे कदा गुणलता टङ्कारमापत्स्यते ?
मोच्या हन्त कदा गदाऽथ भविता ब्राह्मं तदहं कदा ? ।
याता एव यतस्ततो दिविपदस्ते ते महेन्द्रादयो
धिग्धिग्वश्चिरजीवितं यदसुरैः स्वर्गो हहा ! गृह्यते ॥ १४ ॥

कृष्णः—(सोत्साहम्) अयि नारद ! किमेवमाकुलोऽसि ? । स्वर्गनामसमा-
कर्णनेपि बधिरा एव दानवाः । (इति चिन्तां नाटयति)

नन्दी—(ऊर्ध्वमवलोक्यन् साश्चर्यं स्वगतम्) आः ! कोऽयमाकस्मिको महान्य-
कारः सहसा बिजृम्भते । नूनमयं कृष्णप्रयुक्तेन्द्रजालमाया भविष्यति,
यदैत्यवर्णयिनीमेवोपसर्पति । (प्रकाशम्) आश्चर्यमाश्चर्यम् !

अन्योन्यं घटनादुपात्तकलहाः क्षुभ्यन्त्यहो कुम्भिनो
जायन्ते स्वयमेव दन्तिदशनाघातस्य लक्ष्यं हयाः ।
दूरे शक्रपुरी निजालयपरावर्त्तोऽप्यभूहुर्लभः
सद्यः पश्यत पश्यतासुरबले ध्वान्तैः कृतान्तापितम् ॥ १५ ॥

नारदः—(सहर्षम्) अयि दानवार ! नमस्ते नमस्ते । नामापि न भवि-
ष्यति त्वयि कुद्रे दानवानाम् ।

नैतस्य द्विरदा मदाकुलकटा नोदग्रवेगा ह्या
योद्धारो न निशातशस्त्रनिधयो नोग्रप्रमाया रथाः ।
नार्यं चल्गति नर्हति प्रहरति प्रस्फोटयत्युत्कटो
मोहेनैव निहन्ति दानवकुलं योरोऽन्धकारोऽद्भुतः ॥ १६ ॥

(नेष्ये)

अयि दानवधोरा ! किमेवमाकुलीभवन्ति भवन्तः ? । नूनमयं पाता-

लोपगतैरमरैरिह प्रहितोऽन्धकारस्तत्केऽपि दैत्यभटाः पातालमुपेत्य देवानुन्मूलयन्तु रुन्धन्तु चान्धकारम् । अपं चान्धकारः कौमुदीमायया मया निघम्यते ।

नारदः—(सावेगम्) अयि तात ! अयि देवदेव ! अयि कृष्ण ! भवन्तस्तावदमरावतीमशून्यां कुस्त यावदहं भवत्प्रसादादविहतगतिर्बिज्ञापितमायाप्रपञ्चान्देवान्दिवमानयामि ।

ब्रह्माद्याः—साधु साधु ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विशदाशयः)

विशदाशयः—(श्रोज्वलोक्य) कथमयं स्फुटाक्षर इवावलोक्यते ? । (निपुणं निरूप्य) मयाप्युदासीन एषः । किं पुनरसौ ससंरम्भ इव द्रुतपदैर्विभाव्यते ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः स्फुटाक्षरः)

स्फुटाक्षरः—कथं अप्यो विसदासओ ! ता पणमामि णं । (सप्रश्रयमुपसृत्य)
अप्य विसदासय ! सञ्चसंदेहविसोवसमकारणे वस्त्रणोत्ति तुमं पणमामि ण
उण रायसविचत्तणाणुरोहेणं ।

(इति प्रणमति)

विशदा०—(तस्मिन्) स्फुटाक्षर ! आयुष्मान्भव । किं पुनर्भवान्सं-
रञ्च इव विभाव्यते ? ।

स्फुटा०—अप्य विसदासय ! को संरंभो ? ।

धुत्तेहिं मोहिदाणं अग्नन्ति ण सच्चवयणरयणाओ ।

अणहिन्नाण पहूणं अलियालावेसु रत्ताण ॥ १ ॥

अहं खु दाणवनाहेण सञ्चतावणेण पाआलमूलमुवगदाणं देवाणं वृत्तन्तं
णिरुविट्ठं पेसिदोम्हि । तदो मए आगदुअ विण्णसं जहा किर नारयमहेसिणा
विषरीददाणवविरइदमायापवंचंणिवेदिअ णिवट्ठिदा सञ्चवेवि देवा कअन्तभाव-
सुवगदव्व कुद्धा तुम्हाणं पुराहं अहिद्वन्ति । ता किज्जदु पडिविहाणं । तदो पहु-
णा सञ्चतावणेण गच्चुम्हाविलीनहिदाहिदणाणेण साहिकत्वेवं अवहत्थि-
दोम्हि । ता उच्चिग्गो जामि णिअभवणं । अप्यं पि अज्ज उच्चिग्गं पिब पे-
क्खामि । ता कि नेदं ? ।

१ कथमार्यो विशदाशयः । तत्प्रणमामि ननु । आर्य विशदाशय ! सर्वसन्देहविशेषशमकारणं
ब्राह्मण इति त्वां प्रणमामि । न पुनः राजसचिवत्त्वानुरोधेन ।

२ आर्य विशदाशय ! कः संरम्भः ।

धूर्तैः मोहितानां नार्हन्ति सत्यवचनरत्नानि ।

जनभिन्नानां प्रभूणामली-कालापेयु रत्नानाम् ॥

अहं खलु दानवनाथेन सर्वतापनेन पातालमूलमुपगतानां देवानां वृत्तान्तं निरूपयितुं प्रेषि-
तोऽस्मि । ततो मया उपमर्य विशातं यथा छिन्न नारदमहेदिना विपरीतदानवविरचितमायाप्रपञ्चं

विश०—(स्तेदं निश्चयः) अयि स्फुटाक्षर ! परवानस्मि गुरोर्भगवतो भृगुनन्दनस्य । किं करोमि ? । नाहमन्यथैवंविधं कुलविरुद्धं विद्याविरुद्धं नाम-
चिरुद्धं च मायामयं पुण्यमपुण्यं कर्म कुर्याम् ।

स्फुटा०—(सम्प्रमर्शे) किं उण एआरिसं अचाहिदं अण्येण घवसिदं
येण एवं अणुतप्पदि अण्यो ।

विश०—अयि स्फुटाक्षर ! एवमन्यथार्थितोऽस्मि सर्वतापनेन । यथा
किल भगवन्विशदाशय ! दुराधर्षा मद्वर्ग्याणां भर्गगोविन्दविरिञ्चिसमधिष्ठिता
पौरन्दरी पुरी । तत्तत्र भयता यत्किमपि मायेन्द्रजालमातृवृषतां येन ते श्रिद-
शानां समूलनाशमाशङ्क्य निराशाः स्वयमेव तां परिहरन्ति ।

स्फुटा०—तदा किं कअं अण्येणं ? ।

विश०—कृतमपि विपरीतफलमेव तेषु तादृशेषु मायेन्द्रजालादिकम् ।

स्फुटा०—(समयः) भअयंत ! ताणं कए किंपि कीरदु अवरं सन्ति-
कम्मादिअं ।

विश०—(सोद्वेगः) अयि स्फुटाक्षर ! किमलीककर्मक्लेशेन ।

उपद्रवाः क्षुद्रसुरासुराणां

शक्नन्त एव प्रतिकर्तुमन्ये ।

क्रुद्धेऽन्धकध्वंसिनि शूलपाणां

कः प्रक्रमः शान्तिकपीठिकानाम् ॥ २ ॥

जानामि चैकं शान्तिकम् ।

व्यसनज्वलनेऽमुष्मिन्नविनयपवनप्रसारणोत्फुल्ले ।

हरचरणगुगलसेवा सुरसिन्धुः सापरं शरणम् ॥ ३ ॥

निवेद्य निर्वर्तिता सर्वेऽपि देवाः कृतान्तमावमुपगताः क्रुद्धा गुष्माकं पुराण्यभिद्रवन्ति । तत्क्रियतां प्रति-
विधानम् । ततः प्रमुखा सर्वतापनेन गर्जेष्मविहीनहिताहितज्ञानेन साभिक्षेपमवऽस्तितोऽस्मि ।
तदुद्दिप्तो यामि निजमवनयम् । आर्यमपि उद्दिप्तमिव प्रेक्षे । तर्हिऽन्त्रिदम् ? ।

१ किं पुनः एतादृशमत्याहितमार्येण व्यवसितं, येन एवं जलुतप्यते आर्यः ।

२ तदा किं कृतमार्येण ? ।

३ भगवन् तेषां कृते किमपि करोतु अपरं शान्तिकर्मादिकम् ।

स्फुटा०—णउणएदंअणुसरिस्सदिअलियगब्बुत्तासिदोसब्बताओ^१ ।

विश०—अयि स्फुटाक्षर ! दानवगुरुणाहमस्य साचिण्ये पौरोहित्ये व
नियुक्तोऽस्मि तत्रेह मे समुचितमौदास्यम् । त्वमप्यस्य क्रमायातो हितः । त-
दास्तामपमानक्रेशः । एहि यथा सम्भवमस्य हितमारभ्यते ।

(इत्युभौ परिक्रामनः)

स्फुटा०—(प्रोज्ज्वलेक्य) परवसोमिह अप्यस्स । विद्वावेदु अप्यो एत्तदा-
णवणाहो गोउरपरिस्से हत्तिपीठ समाहूदो चिट्ठदि । एसायि दाणयवीरवाहिणी
सुग्गाहणा सव्वपाआरपरिस्से समन्तदो विद्वावीअदि^२ ।

विश०—(प्रोज्ज्वलेक्य तावत्तं विहस्य) अयि स्फुटाक्षर !

स्फुरदुगधनुर्वह्निदयामं कठोरशरोत्कारं
वियमसमरकोडासिहोविजृम्भितभीषणम् ।

दितिसुतशुजारण्यं तावच्चकास्तु निरत्ययं
हरहुतसुजामोवज्ज्वाला न पावदिहापतेत् ॥ ४ ॥

स्फुटा०—अप्य विसदासय ! पद्मासन्नो दाणवणाहो । उअसप्पीअदु दावै ।

(ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टः सर्वतापः)

सर्वतापः—कपमायात एव विशदाशयः ? । आर्य ! अभिवादयेऽग्रम-
यन्तम् ।

विश०—विरतविग्रहः परमानन्दभाजनं भूयादानवेश्वरः ।

सर्व०—आसनमलङ्करोतु भवान् ।

विश०—(परिज्ज्वलेक्य ताम्रपात्रमुपविश्य स्वगतं साधुवागम्) आः ! केयं मदीय-
सुखमुत्तराहुगुदाहतिः कालोरगी चिनिर्भता । भवत्वविदितैव यातु कुतोऽपीय
म् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! स्फुटाक्षरोऽयं स्फुटाक्षरः । परमहितो दानवे-
शस्य प्रसादमेवार्हेति ।

१ न पुनः एतदनुसरिष्यति अलीक्यवोभासितः सर्वतापः ।

२ परवसोऽस्मि आर्यस्य । विभावयतु आर्यः एष दानवनायः योऽरपरिस्से हत्तिपीठसमाहूदः
तिष्ठति । एसापि दानववीरवाहिनी सुग्गाहणा सर्वप्राकारपरिस्से समन्ततो विभाव्यते ।

३ आर्य विशदाशय ! प्रत्यासन्नो दानवनायः । उपसर्प्यतां तावन् ।

सर्वतापः—(सहर्षं विहस्य) क्रोधनः स्फुटाक्षरः । किं क्रियते ? ।

(स्फुटाक्षरः प्रणम्योपविशति)

सर्वतापः—(सोत्कण्ठम्) आर्य विशदाशय ! अप्यनुष्ठितं तदार्येण ।

विश०—अनादिष्टमप्यभीष्टं देवस्य क्रियते । किं पुनरादिष्टम् ? ।

सर्व०—(सौम्यवयम्) कथयतु कथयतु आर्यः । किं कृतम् ? ।

विश०—माहेन्द्री त्वगनेकलोचनपदैः कीर्णा पताका कृता

पाशेनाभ्युपतेर्द्वंद्वं निगडिता कार्त्तान्तदण्डाग्रतः ।

कौमारस्य शिखण्डिनः कृतरुचिर्वर्हेण गुसात्मना

न्यस्ता कल्पमहीरुहे तव यशःस्तोत्रं मया कुर्वता ॥ ५ ॥

प्रस्तावितश्च तत इतो दृश्यविपुलबलजलधिकोलाहलो मायामयः । ततस्तै-
स्तत्रस्थितैर्देवैर्विपरीतनिर्मितमायावृत्तान्तप्रसृतितः सुज्ञैर्महानुपहासः कृतः ।
शम्भुना च कृतसंरम्भेण त्वदीयनगरोद्योगाय नियुक्तः कौञ्चदारणः ।

सर्व०—(सज्जोषम्) अयि विशदाशय ! कुलाचार इति कारितेयं मया
माया साक्षादेव पितामहादीनाम् ।

उत्कृत्य तानुन्मदलोकपालां-

स्तत्कृत्तिभिः केतनवैजयन्तीः ।

निर्माय भूयो बलसंयुतोऽहं

यास्यामि बज्रायुधराजधानीम् ॥ ६ ॥

विश०—(स्वगतं सविषादम्) अहो ! दर्पान्धता दानबाधमस्य निगृह्यै-
शसं च । अत एव नैनं भृगुनन्दनोऽपि प्रत्यवेक्षते ।

(नेपथ्ये सगर्वमुच्चैःकारम्)

ज्वालामालाभिरग्रेल्यसमयमरुत्प्रेरणोल्लासिताभि-

र्मानोस्तैर्भानुसायैः कथितमरुणितं पत्तनं लौहमेनत् ।

रे रे ! गीर्वाणवीरा इषुधिशरशिरोबाणद्वैरपला-

त्सद्यो बन्धूकपुष्पावचयरचनया ग्वण्डशः पाटयध्वम् ॥ ७ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सज्जोषम्) आः कथमयं वराकः सूर्यः सूर्यतापपुरं पावक-
सहायः श्लोपति । तिष्ठ रे तिष्ठ ।

अन्यः स सूर्य ! समरः क्षणमात्रमेव
यस्मिन्विपद्य विपदं पुनरभ्युदेपि ।
ध्वान्तापनोदमधिकृत्य निजप्रभामि-
रयैव लोकमपसूर्यमहं करिष्ये ॥ ८ ॥

(इत्युत्थातुमीहते)

विश०—अयि दैत्यराज महावीर ! तिष्ठ तिष्ठ । पावकसहायस्य लब्धा-
वकाशस्य सूर्यस्य मिथ्यागर्भोक्तिरियम् । कोऽयमेतावानिह संरम्भः ।

(सर्वतापः तपैव तिष्ठति)

विश०—(स्वगतं साशङ्कम्) ताप्यत एव तावत्सूर्यतापः । चन्द्रतापः कथं-
मास्त इति न ज्ञायते ! । (प्रकाशम्) अयि स्फुटाक्षर ! गच्छ कियतामप्रमत्तश्चन्द्रतापः ।

स्फुटा०—(समश्रयम्) यथाऽऽज्ञापयत्पार्यः ।

(इति निष्क्रान्तः)

(पुनर्नेत्रेभ्यो सस्फुरणम्)

ब्रह्मे बहौ विकिरति न्या रश्मिमालाः शिखालीः

लौहेऽमुष्मिन्सुरनगरेऽप्रापूवदधमाने ।

लावा दावानल इव हहा निर्गमोद्वहन्त्या

भूयो भूयः स्फुरदरतयो दैत्यवीराः पतन्ति ॥ ९ ॥

सर्व०—(सज्जेष्व सप्तसंभ्रम्) आः ! कथं दृश्यत एव मे आतुः सूर्यतापस्य ता-
दृशं दुर्मदं दैत्यबलम् । तदलमनेन सृष्टा भुजभारधारणापासेन । (इति संरम्भे नव्यति)

विश०—अयि दैत्यराज ! न युज्यते निकटतो भवितुम् । दूरस्थानां
भवतां दूरतो मृत्युः ।

(सर्वतापनः तपैव तिष्ठति)

विश०—(सोल्लासम्) अयि दैत्यनाथ ! पश्य पश्य ह्योपप्रकारसमासा-
दितसिन्दूरपूराढम्बरं त्वद्भ्रातुरिदं लौहं पुरं विषदङ्गणमनुधावति ।

सर्व०—(विभाव्य सोल्लासम्)

सूर्यास्पदं किमु जिघृक्षुरयं दिग्बहुः

किं वा पराणि मुवनान्युपरिस्थितानि ।

आकाशकोटिमधिरोहति दैत्यनाथः

पाथोधिमुत्थित इवौर्वशिखी विशोष्य ॥ १० ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

क्रोधाध्मातदिनाधिनाथकिरणैः स्फारीकृताभिर्वला-

देतल्लोहपुरं तथा हुतमुजो ज्वालाभिरुत्ताप्यते ।

पौराणां ज्वलतां यथा चटचटाकोलाहलोन्मिश्रितो

दुर्गन्धोऽयमुदञ्चति श्रुतिपथघ्राणेन्द्रियद्रोहकृत् ॥ ११ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सङ्गोष्म) अये ! लब्धावकाशाः खेचरा इमे प्रगल्भन्ते ।

(सावर्त्तं विहस्य) अयि मूर्खाः ! क एष विपादावसरे प्रहर्षः ।

तपनदहनदाहैः खादिराङ्गाररूपं

पुरमिदमभवद्यन्त्युशङ्काविमुक्तम् ।

इदमभिमतमासीद्युद्धखेदं विनैव

ज्वलयतु तदिदानीं स्पर्शमात्रेण शत्रून् ॥ १२ ॥

विश०—(सहर्षम्) अयि दानवनाथ ! दिष्ट्या वर्द्धसे । विभावय ताव-
दूर्ध्वम् ।

दधत्कृष्णां छायां स्वलदरुणकान्तिव्यतिकरं

स्फुरन्निम्बशङ्करैर्मुग्धरितककुप्पकमुत्तमिः ।

लसद्भूमस्तोमैर्जनितयमुनासङ्गत्सुभगै-

र्वियङ्गद्गापूरे पुरमिदमहो ! मज्जतितराम् ॥ १३ ॥

तदस्य प्रशान्त एव दाहपरिभवः । दीर्घायुपोऽभी दानवाः संघृत्ताः ।

सर्व०—(सहर्षम्) अहो ! भ्रातुः सूर्यतापस्य शौर्यं, यदिमां दाहविपदं
विपद्य मन्दाकिनीजलावगाहेन लोहभयं नगरमनपापतां नीतम् । तदिदानीं चन्द्र-
तापस्यापायशङ्का परं मां वायते ।

(नेपथ्ये)

यस्मिन्नासीत्प्रकम्पः कुसुमशरकृतो यत्र मुग्धाङ्गनाना-

मङ्गे संकोचभङ्गिः सुरतपरिकरे यत्र सीत्कारशब्दः ।

तौपारं वर्षमुग्रं किरति हिमकरे शैलराजे च रोषा-

त्तस्मिन्तास्ताः सचेष्टाः कथमहह ! पुरे चान्द्रतापेऽप्यमृवन् ॥ १४ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सकोषम्) अयि पापाः ! किमेवं भवद्भिर्दुष्पुण्यते । तथाहि—

सोऽयं पतद्वाहहनस्य भङ्गो

दावानलादेप समुद्रशोषः ।

गरुत्मतो राजिलतः क्षयोऽयं

यच्चन्द्रतः सीदति चन्द्रतापः ॥ १५ ॥

(पुनर्नेष्ये सगर्वम्)

निवसति वडवाग्निर्यत्र सायामधामा

विहरति च महोष्मा यत्र हालाहलीयः ।

मयि शशिनि सरोपे मङ्गुरोस्तस्य वार्द्धः

कुरु शरणागतस्त्वं चन्द्रतापात्मरक्षाम् ॥ १६ ॥

सर्व०—विशदाशय ! मम जातेर्विद्युन्तुदस्य भक्ष्योऽयं, तदेनं भक्षयतो मम न दोषोऽस्ति । कवलयाम्येनम् ।

विश०—(सप्रथमम्) अयि दानवेश ! भवानेनं कवलयतु । भवन्निदेशेन राहुरेव वा वाढमपुनर्भवाय कवलयतु । किंतु चन्द्रतापस्मीयं प्रहितः प्रतीक्ष्यतां स्फुटाक्षरः ।

(ततः प्रविशति स्फुटाक्षरः)

स्फुट०—(सखेयम्) अहह ! विहिविपरीतदाण वैभवंपि विपरीतफलं भोदि । तं ज्येव चंदतावनअरस्स रूप्यमयं पाआरं रूप्यमआइं सोहाइं एदास्स तुसारअरसमरम्मि अइतुसारदाण अणत्थहलं संवुत्तं ।

सर्व०—(स्फुटाक्षरं दृष्ट्वा ससम्भ्रमम्) अयि दौवारिकाः ! प्रेतः कोऽप्ययं मामभ्युपैति ।

स्फुट०—(सावेगम्) अयि णाह ! णहु णहु अहं पेदो भूओ वेआलो वा । अहं फुडक्खरो देवस्स चरो चंदताववुत्तन्तं णिरुविदं गदोमिह । तं उण भह अवत्थाए ज्येव विन्नत्तं..... ए सिसिरेण समरो दिट्ठो । ण कआयि मए एआरिस्सो तुसारसंभवो अणुभूदो । ता किंपि परित्ताणं करोडु दाणवणाहो ।

१ अहह ! विहिविपरीततया वैभवंपि विपरीतफलं भवति । तदेव चन्द्रतापनगरस्य रूप्यमयः प्राकारः रूप्यमयानि सौधानि एतस्मिन् तुषारकरसमरे तुषारतया अन्तर्गुह्यं संवृत्तम् ।

२ अयि नाय ! न खलु न खलु अहं प्रेतो मृतो वेतालो वा । अहं स्फुटाक्षरो देवस्य वरश्चन्द्र-
तापवृत्तान्तं निरूपयितुं गतोऽस्मि । वन् पुनः मम अवस्थयैव विज्ञप्तम्..... शिशिरेण समरो दृष्टः । न कदापि मया एतादृशः तुषारसम्भवोऽनुभूतः । तस्मिन्पि परित्राणं करोतु दानवनाथः ।

सर्व०—(सक्रोधम्) एष निर्देहामि हिमदीधितिं हिमाचलं च । (इति संरम्भं नाटयति)

विश०—(सप्रश्रयम्) अयि दानवेश्वर ! कृतं कृतं संरम्भेण ।

क्षयी हिमांशुर्हिमपर्वतोऽपि

त्रिविष्टपाधीश्वरतूनपक्षः ।

युद्धाय सन्नहसि यत्तयोस्त्वं

मन्दाक्षभारः कथमेव सखः ? ॥ १७ ॥

सर्व०—तदिहस्थ एष दहनास्त्रं प्रयुञ्जे । (इति तथा करोति)

(नेपथ्ये)

प्रशमितहिमखेदं पावकास्त्रेण येन

क्षणमिव पुरमासीत्सुस्थितं चान्द्रतापम् ।

अहह ! निविडदाहद्रावितद्वारसौधं

प्रबलरजतपङ्केस्तदहत्याशु दैत्यान् ॥ १८ ॥

सर्व०—(क्षुत्ता सक्रोधम्) उपसंहराम्येष आग्नेयास्त्रम् । (इति तथा करोति)

विश०—अहह ! सुमहानयं सङ्कटः । आग्नेयास्त्रप्रयोगे वियोगेन शिशि-
राभिभवः । आग्नेयास्त्रं च राजतं विलालयति । तद्गच्छ स्फुटाक्षर ! ब्रूहि च-
न्द्रतापं राजतपुरमनर्थनिमित्तं परिहृत्य बहिः स्थायतां बहिर्युध्यताम् ।

स्फुटा०—यदाऽऽविशति आर्यः । (इति निष्क्रान्तिरिति)

विश०—(वामाक्षिस्पर्शनं सूचयित्वा) अहह ! किमेतदाचष्टे स्पन्दमानं मे वामं
बलोचनम् । अस्तु सर्वाभ्युदयभाजनं सर्वतापः । अस्तु चाप्रतिहततेजा दैत्यगुरुः ।

(नेपथ्ये)

तावद्वह्निपुरासुराः ! प्रसृमरं त्रैलोक्यजिद्वैभवं

स्यूतः पङ्कजसम्भवेन निविडस्तावद्वरः कङ्कटः ।

तत्कन्दर्पमहेन्धनं त्रिभुवनघ्नोपप्रगल्भं क्षये

यावन्नोद्धटते मनागपि रुपा त्र्यक्षस्य भालेक्षणम् ॥ १९ ॥

विश०—(नमोऽवलोक्य सप्तभ्रमम्) कथमयं कुमारो नन्दिसनाथविपुल-
बलपरीवारः समापतति । । तथाहि—

तद्विद्रुमैर्धैरिव विलम्बुत्तालरसनै-

र्विशालैर्वैतालैर्वियति पृथुकोलाहलमयः ।

मुदा केकाशब्दैर्गुरुभटनादेऽप्यपिहितै-

र्मयूरः कौमारो मुखरयति दिक्चक्रमनिशम् ॥ २० ॥

अयि दानवेश ! एष कुमारस्त्वां सद्भामयितुमभ्युपैति । गृहाण कार्मुकम् ।

(ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टः कुमारः)

सर्व०—(साक्षात्) आः ! बालको विशाखः सर्वतापं योधयिष्यति ?

(आकाशे लक्ष्यं दृष्ट्वा)

धन्यो धन्या पिनाकः कटुपटुगतयो हेतयः शूलमुख्या-

श्चण्डास्ते बाहुदण्डाः प्रवणशिलिशिलाभीषणं भालचक्षुः ।

बालं दुर्लालनीयं किमिति पशुपते ! प्राहिणोः सङ्गरथं

(सोपहासम्)

वीराणां युद्धकेलिव्यतिकरमरणे कः कमोऽतिक्रमो वा ॥ २१ ॥

कुमारः—(सोपहासम्) अये तातेन साहं युद्धश्चदालुर्दानवाघमः ।

अयि वीर !

किं त्वां भस्मीकरोमि स्मरमिव सहसा किं नु ते बाहुदण्ड-

स्तम्भं जन्मस्य शत्रोरिव युधि विवधे क्ष्वेडवर्त्तिकं गिलामि ।

छत्राभं शक्तिदण्डग्रथितमथ करोम्यन्वक्तस्येव तेऽहं

कीदृक्ते तात ! युद्धं मुखयति दनुजश्रेष्ठ ! तादृग्विदध्याम् ॥ २२ ॥

सर्व०—अयि कुमार ! बालकोऽसि । त्वामनुकम्पे । यदि सत्यं सङ्गरे

निष्क्रम्योऽसि तदाविष्कुरु कार्मुककर्मठत्वम् ।

त्वां न क्षिणोमि शिखिबाह्वनमन्दशक्तिं

युद्धाम्बुधौ सुगहने नहि तारकोऽहम् ।

तस्मिस्तदा शरवणे जननिस्तवासी-

दस्मिन्युधः शरवणे मरणं भजस्व ॥ २३ ॥

कुमारः—(ससम्भ्रमम्)

शक्तिर्गतेव तव दानव ! शक्तियोगः

शक्त्या भविष्यति मया हृदि मुक्त्या ते ।

त्वद्विग्रहग्रहिलता न भविष्यतीयं

बाणैर्ममाशु भवितासि परासुरेव ॥ २४ ॥

(इति बाणवर्षं नाटयति)

सर्व०—(साक्षं विहस्य) अयि विशाख ! सुखयति मां कुतूहलिनं तव या-
स्य घाष्ट्यं, तच्चाहं त्वयि धनुः सज्जं करिष्ये । खेलतु भवान्यथाकामं मम सैन्ये ।

नन्दी—(अपवार्य) कुमार ! विरिञ्चिवरदानेन केवला अमरा एव त्रिपु-
रासुरास्तदलमनेन साहं मुधा युद्धायासेन । चलमेवास्य विदलय बाणवर्षैः ।

(कुमारः तथा करोति)

नन्दी—(सद्यः सोढासम्) विजयतां कुमारः । इतस्त्वया बाणगणैर्वेतालै-
श्च विदलिता एव दानवाः ।

कुमारः—अयि शिलादसूनो ! कथं य एव दानवा निहतास्त एव प्रति-
जीविता उदायुधाः समायान्ति ? । तत्किमेतत् ? ।

विश०—रे रे दैत्यवीराः ! समरोपरतान्वीरानमृतकुण्डे मज्जयत यथा
प्रत्युज्जीविताः समधिकवलं युध्यन्ते ।

(नेपथ्ये)

क्रियत एवैतत् । किञ्च पश्यत्यमात्यस्तथैव बलमक्षयम् ।

कुमारः—(सोढासम्) अयि सर्वताप !

सततममृतकुण्डं वर्द्धतां वर्द्धतां ते

समरनिहतवीरा येन जीवन्ति भूयः ।

विरतमरणशङ्कैस्त्वद्भटैर्युध्यमानै-

र्भवति मम यतोऽयं युद्धकामः कृतार्थः ॥ २५ ॥

नन्दी—(अपवार्य) अयि कुमार ! आग्नेयबाणलुनैः स्वर्णप्राकारखण्डैः
पूरयामृतकुण्डम् । नान्यथा क्षीयन्ते दानवाक्षोहिण्यः ।

(कुमारः तथा करोति)

(नेपथ्ये)

स्वर्णप्राकारखण्डैः शिखिबिशिखशिखाखण्ड्यमानैः सुततैः

पूर्णं पीयूषकुण्डं छमिति मुखरितैः पीतपीयूषपूरैः ।

कष्टं कष्टं विनष्टैः कथमिव समरे दानवैर्जीवितव्यं

तत्पूर्वोऽयं प्रविष्टः प्रसभमपचयः सर्वतापस्य सैन्ये ॥ २३ ॥

विश०—(समर्थम्) अयि कातराः ! केयमाकुलता ! नन्दति भृगुनन्दने
क दानवानामपचयः ? । अयि दानवेश सर्वताप ! चिन्तय भार्गवं भगवन्तम् ।
अहमपि चिन्तयामि । (उभौ चिन्तां नाटयतः)

(वतः प्रविशति भार्गवः)

भार्गवः—(समर्थम्)

अशोष्योऽहमपेयोऽहमहार्योऽहमनन्धरः ।

मायामृते च दैत्यानां मृत्योरभिमवः कुतः ॥ २७ ॥

तां प्रतिजीविता दानवाः क्षपयन्तु देववाहिनीं, रक्षणीयः परमयं मम
भ्राता कुमारः । अहं हि भगवता भर्गेण पुत्रः परिकल्पितोऽस्मि ।

नन्दी—(सखेयम्) अये भार्गवः सम्प्राप्तः । अनेन हि देवदेवादेव मृत-
संजीवनी विद्या समासादिता । तदिदानीमायासैकफलो दनुजैः सह समर-
सम्मर्दः । न च मे महेशनिदेशमन्तरेण युज्यते समरादपावर्तयितुं कुमारः ।

(ततः प्रविशति नारदः)

नारदः—(सहर्षम्) अहो जगत्प्रभोः शम्भोर्मयि परिहासो, यदहमपि
कलिप्रिय ! वारय कुमारसर्वतापयोः समरसम्मर्दमिति विहस्य प्रेषितो-
ऽस्मि । ममापि न तादृगिदानीं कलहावलोकनकुतूहलित्वम् । यदहं लोहपुर-
समरसम्मर्दसंदर्शनेनार्द्धतृती राजतपुरकदनावलोकनेन सुतरां सुतृप्तः संवृत्तः ।
अहह ! किमुच्यते लोहपुरघ्रापणेन पवनपावकयोः शौर्यं हिमांशोर्हिमयतश्च नीहा-
रभारेण राजतपुरपूरणम् । उभयत्रापि निर्गत्वरामुरसार्यवन्यने पाशपाणेर्लघु-
हस्तता । तावतामपि जीविनापहरणे किं वर्णयामि समरसामर्थ्यम् । तदिदानीं
त्वरितमपवर्तयामि समरतः कार्तिकेयम् । (श्रोत्रजलोक्य सहर्षाश्चर्यम्) कथमयं
कार्तिकेयो विष्णुपदमभिवर्षति शरासारम् । अहह—

नायं मुखेनैव पितुर्महेशा-

त्पराक्रमेणाप्यधिकः पडास्यः ।

यः पूज्यते विस्मृतशम्भुशौर्य-

मन्दारदामप्रकरेण सिद्धैः ॥ २८ ॥

(तदुपसृत्य वारयामि । उपसृत्य) अयि कुमार ! अयि शिलादसूनो ! समादि-
शति वो भगवान्भर्गः । अयं हि भार्गवो मया पुत्रत्वेन सम्भावितस्तत्किमेत-
त्परिगृहीतं सर्वनापं दानवमभितापयन्मां नृपयसि ।

नन्दी—(स्वगतम्) अस्मदभिमानमेवोपक्रान्तमेतेन । (प्रकाशम्) यथाऽऽ-
दिशति देवदेवः । (कार्तिकेयं प्रति) आयुष्मन्ननुलङ्घ्यः पितृनिदेशस्तदास्तां ताव-
द्युद्धम् ।

कुमारः—(स्वगतं सखेदम्) अहो मे मन्दभाग्यता, यदेतस्य चिरादासा-
दितस्याहवमहोत्सवस्य प्रत्यूहः समापतितः । (प्रकाशम्) (निःश्वासम्) यथाऽऽदि-
शन्ति तातपादाः । (इति सपरिवार निष्क्रामन्ति)

शुक्रः—(सहर्षं स्वगतम्) अहो ! दानवेषु क्रुद्धस्यापि भगवतो वृषभध्व-
जस्य मयि नवं नवं सन्मानम् (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! सर्वताप ! अयि
वत्स विशदाशय ! इत आगम्यतां सम्भावयामः समरपीडितानसुरान् ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः

चतुर्थोऽङ्कः

(नेपथ्ये)

प्रसूतममयूरविशालः सूर्यः संहरति वैरितिमिरौघम् ।

नहि यस्य स्थरयद्वर्षा दूरमदूरं किमप्यस्ति ॥ १ ॥

विश०—(श्रुत्वा प्रतिबुध्य) कथमायातं प्रभातम् । आः ! केनेमां प्रानरेव
दुरूपश्रुतिं श्रावितोऽस्मि । अथवा स्तवमुखः कोपि दे-
तत् । तदहं गत्वा गुरोर्मगवतो भार्गवस्य पादारविन्दवन्दनां विदधे । (परिक्रम्य
पुरोऽवलोक्य) अयमस्ति भगवान्भार्गवः-रेनमन्तरपद्-
व्यदुराभाकरम्बितं स्फटिकमिव कश्मलमवलोकयामि (सहसोपसृत्य) भगवन्भा-
र्गव ! एष त्वां-ऽभिवादयते ।

शुक्रः—सौम्य ! चिराय जीव ।

विश०—(सप्रथमम्) किं पुनरद्य भगवन्तमन्यादृशमिव विभावयामि ।

शुक्रः—(सखेदम्) अयि विशदाशय ! दुःस्वप्नदर्शनोपनीतवैमनस्येन
मलिनीकृतोऽस्मि । तदहमिदानीं किमपि शान्तिकमनुष्ठानं यतिष्ये ।

(नेपथ्ये)

अस्मत्पुण्यप्रकर्षेण षोडशाप्येकनां गताः ।

अधुना सद्य एवामी त्रयो यास्यन्ति पञ्चताम् ॥ २ ॥

विश०—(आकर्ष्य) केयमाकाशसरस्वत्या प्रहेलिकेवोदाहृता ।

शुक्रः—(लणमिव ध्यानं नाश्रयित्वा) वत्स विशदाशय ! नेयमाकाशसर-
स्वती व्याहरति । चित्रशिखण्डिनोऽस्मी त्रिपुरासुरोत्तापितास्तदिनाशायात्म-
हन्ते । विवेचिनं मया महेशप्रमुखा दिगिशा हरिविरिञ्चिकौञ्चारिनगेन्द्रनागेन्द्र-
चन्द्रसूर्यधर्माः षोडशापि त्रिपुरासुरवधाय बद्धकक्षाः संवृत्ता ऐक्यं गताः ।

विश०—(सखेदम्) अहह ! अत्याहितमत्याहितम् ।

शुक्रः—वत्स विशदाशय ! अकथनं दुःस्वप्नानां श्रेयस्तदिदानीं मुनि-
वचनेन मुग्धरीकृतोऽस्मि । आकर्णयतु भवान् ।

सर्वाङ्गान्यङ्गधारः शिरसि विनिहतोत्तालबन्धूकमाल-
स्तिष्ठलुप्टे वसानो वसनमनुकृतप्लक्ष्वालप्रवालम् ।

विभ्रदैवाहिकश्रीपरिकरमखिलं मङ्गलोत्तालतूर्यं

दृष्टो गच्छन्नवाचीं रजनिपरिणतौ सर्वतापो मयाय ॥ ३ ॥

तद्याद्यदहं शान्तिकं वैरिवञ्चनाप्रकारं च (कर्णे एवमेव) समाप्यागच्छामि
सावदिह भवताऽवहितेन स्थातव्यम् । उत्साहभङ्गशङ्कया सर्वतापस्याप्य-
निवेद्य यास्यामि । नचैते दूरस्थाः कालस्य गोचराः । अतो न त्वया भेतव्यम् ।

विश०—(सखेदं निःश्वस्य)

चरन्तु दूरतः स्वैरं मृत्योरेते न दूरतः ।

येषु पातकपक्षेण सरोपो वृषभध्वजः ॥ ४ ॥

शुक्रः—अपि मा विपीद ।

यद्यद्भवति विधेयं यदा यदा तद्विधेहि सदुद्धवा ।

भगवानचिन्त्यचरितो वत्स ! विधेयो विधिः कस्य ॥ ५ ॥

भगवन्तमपि वरदातारं धातारं नारदेनोद्दीप्यमानकोद्यानलं पश्यामि
ध्यानमयेन नयनेन । तद्गच्छावहितो भव । अहमपि समीहितं साधयामि ।

(इति निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति विरिञ्चिर्नारदश्च)

विरिञ्चिः—(सनिवेदम्) वत्स नारद ! किं मां कदर्थपसि ? ।

मद्याणीसारणी या स्फुरदमृतवरा दैत्यवृक्षानपुष्पात्

सद्यः सैवोग्रदायानललहरिरिव ज्वालयेत्तान्कथं नु ।

प्रेम्भर्यं यस्य लोकत्रितयकरुणया विडम्बयाहताञ्जं

देवो रौद्रः स रौद्रैर्दलयतु दनुजान्निग्रहैः कालपक्षान् ॥ ६ ॥

नारदः—तात ! अलं कम्पेन । माननीयस्य तव शासनस्यैव प्रभावः,
यदमी त्रिपुरासुरकीटका इयतीं कोटिमारुहास्तद्वधं कुर्विषेयं भगवान्भर्ग
एवाङ्गीकुरुते । तदलमिदानीमलीकपरामर्शमन्थरतया । पश्यन्तु तातपादाः ।

देवस्य प्रमथाधिपस्य रथिनः शृङ्खी रथः स्यात्परं

तात ! त्वामपहाय तत्र कनमः सारथ्यकर्मक्षमः ।

कोदण्डो गिरिराज एव भुजगप्रष्ठस्तदीयो गुणः

स्यादौचित्यवती त्रिविक्रमतनोस्तस्यैव तद्वाणता ॥ ७ ॥

(नेपथ्ये)

आतनारद ! त्वरय त्वरय तातपादान् । आरूढ एवाऽयं भगवान्धन्वि-
घुर्यो धूर्जटिः पृथ्वीरथम् ।

नारदः—(सहर्षैस्तुल्यम्) अयि तात ! ज्येष्ठस्तव सुतो घर्मोऽयं व्याह-
रति । पश्य—

देवेनान्वक्तृदनेन रथिना सोत्साहमध्यासितः

प्राप्तोऽयं पृथिवीरथोऽद्भुततमः सप्तानिलाश्वैश्चलन् ।

चक्रीभूतसुधाकरार्ककिरणस्तोमेन विस्तारिणा

स्वर्गद्वासरसीरुहेषु युगपन्निद्राप्रयोधौ दधन् ॥ ८ ॥

एते च महेन्द्रप्रभृतयोऽदितिजा अनुधावन्ति ।

ब्रह्मा—(विभोव्य सौमुख्यम्) तात नारद ! एवमेहि । (उमात्रुपसृत्य रथाधि-
रोहणं नाटयतः)

ब्रह्मा—(महेशमालोक्य सप्रश्रयम्) आयुष्मान्—(इत्यर्थोक्तौ सत्रीदृष्टितम्)

भगवन्भर्ग ! एष त्वां तव सारथिः प्रणमति ।

महेशः—(सूत इत्यर्थोक्तौ सलज्जम्) शान्तं पापम् । प्रणमामि पितामहम् ।

कुरु सारथ्यम् ।

(ब्रह्मा नाट्येन सारथ्यमप्यास्ते)

नारदः—(सप्तभ्रमम्)

धनुर्धनुर्द्धरं लक्ष्यं यो मुक्तोऽपि न मुञ्चति ।

सोऽयं निर्वाणकृद्वाणस्तात ! विष्णुः प्रणम्यताम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मा—(सप्तभ्रमं प्रणम्य) वत्स नारद !

अनेनाविद्धमेवास्ति विष्णुवाणेन विष्टपम् ।

अस्येच्छया सपक्षस्य जीवति त्रिपतेऽथवा ॥ १० ॥

वासुदेवः—(सप्तभ्रमम्) अभिवादयतेऽत्र भगवन्तमाचार्यम् । (सर्वे

ययोचितमुपविशन्ति)

महेशः—(पुरोऽवलोक्य साध्वर्यम्) आः पश्यत पश्यत ।

सौवर्णं पुरमभ्युपैति निकटं यस्योत्कटैरंशुभिः
संवीतं वियदङ्गणं तुलयति स्वर्णाचलोपत्यकाः ।

विष्णुः—(साध्वर्यम्)

गङ्गादम्बरकारि कान्तिपटलं तत्पृष्ठतो राजतं

ब्रह्मा—(साध्वर्यम्)

प्रत्यग्राम्बुदघृन्दविभ्रमकरं लौहं तदीयान्तिके ॥ ११ ॥

महेशः—अहो दानवानां शौर्यमदमोदितानां बुद्धिविपर्ययो यदमी स्वय-
मेवैकशरशरव्यतां प्रतिपद्यन्ते ।

विष्णुः—(सवितर्कम्) कथं नु ते शुक्रसचिवा एवं विमुह्यन्ति । नूनमन्यै-
व सा कचिदस्ति सत्या पुरत्रयी । इयं पुनरन्यैव ।

(ततः प्रविशति सौवर्णेन पुरेण विहरन्सपरिवार. सर्वतापः)

सर्वतापः—(सगर्वरोषम्) आर्य विशदाशय ! पश्य पश्य देवानां दुवि-
नयं यदियमस्मत्प्रतियोगिनी अपरा पुरत्रयी निर्मिता । गच्छ रे स्फुटाक्षर !
गच्छ । आनय सूर्यतापचन्द्रतापौ सपुरौ । दह्यतामियं देवनिर्मिता पुरत्रयी ।

स्फुटा०—(पुरोऽवलोक्य) कथं आगदय्येव सुज्जतावचन्दतावा । पेक्मब्रु देवो ।

सर्व०—(दृष्ट्वा सहर्षम्) साधु साधु एताभ्यामपि दृष्टैव मायामयी त्रिपुरी ।

विश०—(साकृतं विहस्य) दैत्यनाथ ! किमाकुलोसि ? । निर्वर्तय पुरत्रयम् ।

सर्व०—(सक्त्रोषम्) अहो भवतः साचिच्यम् । द्वितीया पुरत्रयी योद्धुम-
भ्येति । त्वं च विहससि ।

(विशदाशयः सौत्सुक्यमुत्थाय कर्णं एवमेवेति)

सर्व०—(सक्त्रोषम्) आः ! किमनेन मृषा कर्णजापेन । को विश्वसिति
भवतां देवतानुगतमुनिकुलोत्पन्नानां द्विजन्मनाम् । यद्येवं किमिति मामसम्भा-
ष्यैव शुक्रो गतः । एवंकृते किमस्मात्पकृतं, प्रत्युतापकृतमेव । तथाहि—

पुरत्रयं दाहयिता शिवेन

निर्माय मायामयि चेत्स शुक्रः ।

कृतो हरेण त्रिपुरस्य दाह-

स्तदेव रुढः परमोऽपवादः ॥ १२ ॥

तदार्य ! यथेच्छं गम्यतां तावत् । यदस्मासु भावि तद्भविष्यति ।

विश०—(सरोपं स्वगतम्) नूनं प्रत्यामन्नमशुभमस्य । विपर्यस्ता बुद्धिस्त-
देवमेवास्तु । (प्रकाशम्) एष यामि गुरोः सकाशम् । (इति निष्कामति)

महेशः—(सत्यपुरत्रयीमालोक्य साश्चर्यम्) फलितं त्रिविक्रमचित्केण ।
आगता पुरत्रयीयमपरा ।

ब्रह्मा—का पुनरनयोः सत्या का मायामयीति न ज्ञायते ।

नारदः—(सौत्सुक्यम्) किमनेन परामर्शप्रसारेण । वाणगोचरतां गता
इयमपि वध्यताम् ।

कृष्णः—(सारिहासम्) रोचते कलिप्रियाय । किन्तु क्षणं प्रतीक्ष्यताम् ।

सर्व०—(सगर्वोपम्) अयि सूर्यताप ! अयि चन्द्रताप ! त्वर्यतां त्वर्यतां
हन्यतां हन्यतामियं देवनिर्मिता पुरत्रयी । (इति वाणवर्षं नाटयन्ति)

महेशः—(साश्चर्यमालोक्य) अहह ! दृश्यतां दृश्यताम् । (सन्नितर्कम्)

अयमरजनिजन्मा किन्तु कोऽप्यन्धकारः

किमयमनलबाह्यः कोऽपि धूम्यावितानः ।

अयमशुभसमुत्थः शालभः किं समूहः

किमयमसुरसैन्यान्निर्गतो वाणपूरः ॥ १३ ॥

कृष्णः—(साश्चर्यम्) कथमपगतैव प्रथमोद्भूता पुरत्रयी । अहो महोपायं
मोहो यदियं दैत्यपक्षपातिनी द्वितीया त्रिपुरी । तत्किमिति सर्वतापादिभिर्द्रा-
विता । नूनमेवा सुगुप्तं शुक्रनिर्मिता भविष्यत्यनभिज्ञैरेभिर्दृष्टैरुच्छिद्यते ।
भवत्वभिमतमेव नः ।

सर्व०—(विभाव्य सगर्वम्) कथमपसृतैव देवसृष्टा कपटत्रिपुरी । (सत्रोषमा-
काशे लक्ष्यं बध्वा)

रे रे ! सुताः समरकर्मणि निर्विकारे

ह्रीवाः किमित्पहह ! कैतवमारभध्वम् ।

किन्ते वयं दितिमुताः कपटप्रधानै-

स्तैस्तैर्भवद्विलसितैः प्रलयं ययुर्ये ॥ १४ ॥

नारदः—(सौस्तुत्यम्) किमिदानीं प्रतीक्ष्यते । प्रत्यासन्ना एव हन्यन्ताममी ।

महेशः—अयि नारद ! कोऽयमवसरः पराक्रमस्य ।

स्वनैवेपुपथे भवन्ति यदमी दर्पज्वरोन्मोहिताः

पाणिं कस्य धनुर्ग्रहीष्यति हहा ! हन्तुं तदेतानपि ।

तुच्छे कर्मणि मूरिडम्बरधरं धिग्धन्विनं धिग्धनु-

र्धिग्वानं धिगमुं रणव्यतिकरं धिक्सारयिं धिग्रथम् ॥ १५ ॥

कृष्णः—(सौत्थासम्) अयि कलिप्रिय ! साधूक्तं परमेश्वरेण । प्रतीक्षतां, भवन्तु तावदमी भूयोऽपि तथैव दुर्द्धर्याः । दुराघर्षे हि विद्रिपि विक्रमः प्रकर्ष-
मभ्युपपद्यते ।

स्फुटा०—(सप्रथ्रयम्) नाहं सन्ध्याव ! णिहलिदो दाव एस बैरीण वंच-
णापवंधो । ता संपइ तहतहवेअ णिअट्ठाणेसु संचरन्तु सुज्जतावचंदातवां ।
ण एआरिसी णीदी भोदि, जं एकठाणे चिट्ठीअदि ।

सर्व०—(सौत्थासम्) स्फुटाक्षर ! क्रोधनोऽसि । कस्ते वचनमुल्लङ्घयितुं
पर्याप्तः ? । कारय यथोचितम् ।

स्फुटा०—जं आणवेदि सामी—(इति निष्क्रम्य तथा तथा कारयति)

कृष्णः—(सप्तभ्रममवलोक्य) अयि महेश ! दृश्यतां दृश्यताम् । इदानी-
ममी सुष्ठु समधिकान्तराले संवृत्ता न जाने घातगोचरे भविष्यन्ति न वेति ।

महेशः—(सहस्रंल्लासं सहस्रांत्याय) हता एवामी । क इदानीं सन्देहः ।
वाह्यतु भगवान्विरिञ्चिवेगेन रथम्

(विरिञ्चिस्तथा करोति)

नारदः—(व्याकुलताभिनयनसप्तभ्रमम्) आः ! कथमात्मानमपि नानेन रथ-
रगेण जानामि । क मे दर्शनश्रवणशक्ती । अयि परमेश ! तदहं कुतूहलाचलो-
कान्तरलमुनिमण्डलमध्ये कैलासाख्यो द्रक्ष्यामि । (इत्यन्तरिक्षगत्या तथा करोति)

नारदः—(पुरोऽवलोक्य साश्चर्यम्)

वाणो हरिर्विजयतेऽन्धकस्तदनस्य

वाग्गोचरः भवति यस्य न वेगलक्ष्मीः ।

१ नाय सर्व्वताप ! निर्दलिक्तावदेव बैरिणां वचनप्रपञ्चः । तत्सम्प्रति तथा सदैव निजरथानेषु
सचरतां सूर्यतापचन्द्रतापौ । नैवाद्यशी नीतिर्भवति यदेकस्थाने स्थीयते ।

(लक्ष्यं किमप्यभवदन्यदिवाभिगम्यं
मार्गायितं पुनरमुष्य पुरत्रयेण ॥ १६ ॥

आर्य धर्म ! पठ्य पठ्य । कृतार्थय चक्षुषी । युगपदेव ज्वलतीयं पुरत्रयी
शङ्करशरानलेन ।

धर्मः—(स्फुरितोष्णालोक्य) साधु साधु ।

प्राग्यागविघ्नप्रथितोरुवैर-

न्नेतानलोऽयं कलितावकाशः ।

बलेन शम्भोस्त्रितयं पुराणां

ज्वालाकरालः कबलीकरोति ॥ १७ ॥

(नेपथ्ये)

अस्पृश्यस्पर्शकारः प्रसन्नमपनयन्वर्णभेदव्यवस्थां

लोकं निःसीमशोकं रुदितमयदृशं कल्पयन्कान्दिशीकम् ।

कुर्वन्सन्मार्गरोधं दिशुयुवतिगुरुध्वंसकर्मण्यशङ्कः

कुस्वामीवैप बहिः प्रलयमुपनयत्पाशु हा ! धिक्पुराणि ॥ १८ ॥

अपि च—

शय्यां श्रान्त इवाभ्युपैति नृपवद्भद्रासनं सेवते

गर्भागारमुपैति कामुक इव द्रोहीव रुन्धे दिशः ।

स्वैरं वीर इवाश्वहस्तिनिवहान्मप्राति बह्व्यात्मकः

कोऽयं कोऽयमहो पुरत्रयकृते धिग्देव ! स्पृष्टस्त्वया ॥ १९ ॥

मुनयः—(श्रुत्वा सहर्षम्) दिष्ट्या श्रुतं तावदद्य श्रोतव्यम् ।

नारदः—(नमोऽवलोक्य स्वगतम्) आर्याः ! व्याकुलोऽस्मि । न पश्यामि
देवान् ।

मुनयः—(साशङ्कम्) तात नारद ! निरूपय निरूपय ।

नारदः—(दृग्वाचाभिनयन्) आर्याः ! किं निरूपयामि ।

कवचितककुभोऽमी श्मामला धूमकूटाः

कनकशिखरिशृङ्गप्रांशुरर्चिःप्रपञ्चः ।

तरुणतरुणगुह्यापुञ्जपिङ्गाः स्फुलिङ्गाः

किमपि नभसि नान्यत्तुर्यमालोकयामि ॥ २० ॥

मुनयः—(पुरोऽवलोम्य सहर्षम्) अहह ! हर्षव्याकुलोऽसि ! किल पदपसि
निखिलसुरपरिवारं रथारूढमायान्तं त्रिपुरान्तकम् ? ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो महेशः)

महेशः—भगवन्सुरज्येष्ठ ! स्थापय रथम् । स्थापयतामिहैव कापि मुनि-
नारदसनाथे कैलासैकदेशे ।

(वज्रा तथा करोति । नारदाद्याः सप्रश्रयमुपसृत्य प्रणमन्ति)

महेशः—अयि देवाः ! सर्वे रथादवतीर्य यथापथमुपविशत । उपविशन्तु
चाघ्रभवन्तो मुनयः ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति श्रवणः । सहर्षं महेशः स्वीडमास्ते)

नारदः—(सहर्षम्) अयि जगन्नाथ ! किं ते देवा उचितं पारितोषिक-
मिहाहुते कर्मणि कुर्वन्तु ?

उत्कृत्य मौलिकमलैर्नवचन्द्रचूड !

त्वं पूज्यसे यदि किमप्युचितं तथा स्यात् ।

तुभ्यं तदप्यहह ! न स्वदते शिवाय

त्रैलोक्यरक्षणपराय किमत्र कुर्मः ॥ २१ ॥

महेशः—(स्वीडस्मितम्) अयि नारद !

वैकुण्ठः पद्मजन्मा त्रिदशपरिवृद्धः पावकः प्रेतनाथो

रक्षो वारामधीशः पवनधनपती सूर्यचन्द्रौ कुमारः ।

घर्मः शोषाद्रिराजायहमपि तरलः षोडशः कौतुकार्थी

मामेवैकं किमित्थं त्रिपुरवधविधौ श्लाघसे नारद ! त्वम् ॥ २२ ॥

इन्द्रः—(सप्रश्रयम्)

व्याप्रियन्ते त्वया स्वैरं निजा अवयवाः सुराः ।

त्वमेकः पूरुषः स्तुत्यः पृथगगणनधात्र किम् ॥ २३ ॥

महेशः—(स्वगतम्) अग्रे सङ्कोचयति मामियं व्रीडा । तद्विसर्जयामि
निर्जरान् । (प्रकाशम्) अयि भगवन्तो गीर्वाणाः ! स्थापयतां यथापथं यथासुखं,
समादिशत च किमिदानीं करोमि ।

इन्द्रः—(सप्रश्रयम्)

अयोऽप्येते त्वया दैत्या दोषा इव निराकृताः ।

अक्षयाणि जगन्त्यासन्नार्थ्यते किमिवाधुना ॥ २४ ॥

तथापीदमस्तु—

चूडाचन्द्रावदातेन स्फुरद्गालाक्षिरोचिषा ।

निरस्तमोहतिमिरं त्वयाऽस्तु हृदयं सताम् ॥ २५ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

चतुर्योऽङ्कः

इति महाकविषत्सराजविरचितत्रिपुरदाहमिथानी

हिमः समाप्तः ।

महामात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

हास्यचूडामणिः प्रहसनम्

कल्याणं वितरन्तु वः पृथुजटाजूटाग्रविस्तारिण-
स्ते चूडाशशिनः शिरःसुरधुनीधारानुंकाराः कराः ।
यानुत्प्रेक्ष्य मदोष्मभारविधुरे शुण्डारदण्डं मृषा
हेरस्वे घटयत्यनारतमभूदुल्लासिहासो हरः ॥ १ ॥

अपि च—

भूयिष्ठाः परिरम्भकेलिषु भुजाः सोत्कण्ठमालोकने
नेत्राणि प्रचुराणि चुम्बनविधौ भूयांसि यक्त्राणि ते ।
इत्थं भूरिवधूविलासघटनासज्जस्य काऽहं तव
प्रोक्तः क्रोधविरुद्ध्येति शिष्या स्मेरो हरः पातु वः ॥ २ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(नमोज्ज्वलोक्य) अये विभातैव शर्वरी । (प्रतीचीमवलोक्य)

अहह ! समय एव सर्वं शोभते । तथाहि—

नवविचकिलमालामांसलैर्यैस्तदानीं
मदनमयमशेषं विश्वमेतद्वापायि ।
चरमशिखरिशीर्षे सन्निविष्टास्त एते
दधति पलितभङ्गिं भानवः श्वेतभानोः ॥ ३ ॥

अये ! तन्ममापि जरापराधीनस्य हास्यकर एवायं नाट्याभियोगः ।

(प्रविश्य)

पारिपार्श्वकः—भाव ! हासोप्येव अज्ज रमणिज्जो जं एस नीलकंठ-

जत्तामहसवसमागदेहिं विअड्डसामाजिएहिं परिअरिदो राआ परमट्टिएवो
अत्तणो अमच्चेण कविणा वच्छराएण विरइदं हासचूडामणिं णाम पहासणं
अहिणेदुमादिसदि भवतं ।

१ भाव ! हास एवायं रमणीयो यदेव नीलकण्ठवात्रामहोत्सवसमागतैः विदग्धसामा-
जिकैः परिचरितो राजा परमहिंदिव आत्मनः कविना वत्सराजेन विरचितं हास्यचूडामणिं नाम प्रह-
सनमभिनेतुमादिशति भवन्त्वम् ।

सूत्र०—(सहस्रं) आः ! सम्यगनुगृहीतोऽस्मि । अयमेव देवो रूपक-
निरूपणानैपुणैकपात्रम् । (साक्षर्यमाधूय शिरः)

गेहेषु प्रसभं सदैव विदुषां सापत्न्यवैरग्रहा-

दासीकर्तुमनारतं वितरणक्रीडाभिरब्धेः सुताम् ।

एष श्रीपरमर्हिदेवन्पतिर्निस्सीमविद्यानिधि-

र्नूनं यागधिदेवता भगवती पुष्पावमभ्यागता ॥ ४ ॥

मार्प ! तद्गच्छ सज्जीक्रियन्तां कुशीलवाः । पूर्णाः सम्प्रति मे मनोरथाः ।

पतः—

परिपदियमुदारज्ञानसीजन्यघन्या

रसपरचशवाणीवत्सलो वत्सराजः ।

अयमपि नटवर्गो नाट्यमुद्रापट्टिष्ठः

फलति सुकृतराशिः प्राक्तनः कोऽप्ययं मे ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये गीयते)

पशुं णिअसंपत्तिं परिमुत्तिअं विसमतिमिरचोरेण ।

एसा अंवरलच्छी भअवन्तं सूरमणुत्तरदिं ॥ ६ ॥

सूत्र०—(ध्रुत्वा सहस्रं) मार्प ! सज्जा एव कुशीलवाः, यदियं कपट-
केलिक्रुद्धन्याः प्रावेशिकी भ्रुवा गीयते । तदेष्टावामनन्तरकरणीयं सन्पादयावः ।
(इति निष्क्रान्तौ)

(प्रस्तावना)

(ततः प्रविशति मुग्धोत्थिता कपटकेलिः)

कपटकेलिः—(विभाव्य) अहो पशूहो संवुत्तो । संचरिदा दाव गवक्ख-
जालन्तरं पुराणसीधुचारासोअरा सूरस्स बालकरा । कथं मह महरापाणभराल-
साए एक्कणिदापप्येव रअणी चोलीणा । (स्थितिभिनीय सदपौरुषेणम्) अए
पओससमअमइराए महुत्तरत्तणं । ता संपइज्जेव तं आणइस्सं । ण हु अगिहीद-
मुच्चरदि रमणीयं वत्थुं ।

१ प्राप्तुं निजसम्पत्तिं परिमुत्तिवं विषमतिमिरचोरेण । एसाअंवरलक्ष्मीभगवन्तं सूरमणुत्तरति ।

२ अहो प्रत्युपः संवृत्तः । संचरिता तावद्गगनजालान्तरे पुराणसीधुचारासोदराः सूर्यस्य बा-
लकराः । कथं मम मदिरापाणभरालसाया एकनिद्रापदे एव रजनी व्युत्क्रान्ता । अये प्रदोषसमय-
मदिराया मधुरत्वम् ! । तत्सम्प्रत्येव तामानेप्ये । न खलु अगृहीतमुद्रति रमणीयं वस्तु ।

मुअंगे अणुरज्जदि । एदाए चोरिआए एसम्हवरे कलहो विपत्थाविदो ।
(प्रकाशम्) कुसुमिए ! ता कस्स वि नाणिणो मुहेण एदं पयासइस्सं । अत्थि
इत्थ जिण्णुज्जाणमढम्मि केवलीनाणनिउणो नाणरासी नाम भअवो । ता
पुच्छिदुं गमिस्सं । जग्गवेसु मुग्गरअं जहा एसोवि अणुअरो भोदि ।

कुसु०—मुग्गरअ ! मुग्गरअ ! जग्गेसु जग्गेसु । (चेट्तयैय शेते) वाहं
खु दट्ठो एस णिदोरईए । नीलकण्ठो जह इमं जग्गावेदि ।

कपट०—अहं जाणेमि एदस्स काए कण्णजावं । मोग्गरअ ! मोग्गरअ !
जग्गेसु जग्गेसु । आणेसु तं सुचक्खिदं कइय मइरं ।

चेटः—कुसुमिए ! गेन्ह गेन्ह भाअणाइं ।

कपट०—बच्छ मुग्गरअ ! अहं तुमं पि दाव गच्छम्ह याव कुसुमि-
आ भाअणाइं पक्खालिअ आणेदि । (इति परिक्रामतः)

चेटः—अत्ता किं उण अण्णदो कुदोवि चलिदासिं ।

कपट०—(सविषादम्) मुग्गरअ ! ण सुदं तए अज्ज अत्तणो घरवुत्तन्तं ।
तं खु चिरआलसंघिदस्सवस्सं अज्ज चोरेहिं मुसिदं । ता उज्जाणमढवासिणं
केवलीनाणणिउणं भअवन्तं नाणरासिं पुच्छिदुं गमिस्सं ।

चेटः—(स्वगतं सहर्षम्) जीवध रे चोरआ ! जीवध ! । सुहपरिणामो भो-
दु तुम्हाणं एस धावारो । ण हु एसा हआसा मुहुत्तमेत्तंपि उवरमदि अम्हारिस्-

सुजङ्गे अतुरज्जते । एतया चोरिकया एवोऽस्मद्वदे कलहो विप्रस्तावितः । कुसुमिके ! तत्कस्यापि
ज्ञानिनो मुखेनैतत् प्रकाशयिष्ये । अस्ति अत्र जीर्णोद्यानमठे केवलीज्ञाननिपुणो ज्ञानराशिर्नाम
भगवान् । त्वत्प्रुं गमिष्यामि । आगरय मुद्रकं यथा सोऽपि अनुचरो भवति ।

१ मुद्रक ! मुद्रक ! आगरय आगरय । वाढ खल्लु एव दट्ठो निद्रोरया । नीलकण्ठो यदीमं
जागरयवि ।

२ अहं जानामि एतस्य कृते कर्णजापम् । मुद्रक ! मुद्रक ! जागृहि जागृहि । आनय वां
स्वास्वादितां कृत्वा मदिारम् ।

३ कुसुमिके ! गृहाण गृहाण भाजनानि ।

४ कस्स मुद्रक ! अहं त्वमपि तावदृच्छाव, यावत्कुसुमिका भाजनानि प्रक्षाल्य आनयति ।

५ अय्य ! किं पुनरन्यतः कुतोऽपि चलितासि ।

६ मुद्रक ! न श्रुतं त्वया अद्य आत्मनो गृहदृष्टान्तम् । उत्तरदु चिरकालतश्चित्तसर्वस्वमद्य
चौरैः सुपितम् । तदुद्यानमठवासिनं केवलीज्ञाननिपुणं भगवन्तं ज्ञानरासिं प्रुं गमिष्यामि ।

७ जीवत रे चोरका जीवत ! शुभपरिणामो भवतु शुष्माक्रमेण व्यापारः । न खलु एषा

स्स घरअणस्स अणत्थपरंपराओ पत्थावअन्ती । (प्रकाशं सखेदमिव) हृद्धी हृद्धी
अत्ता किं.एदं संवुत्तं । ण तहा मं बाधेदि अत्थणासो जहा अज्जुआ वि
मुसिदत्ति पराहवो । ण हु अग्गी केणवि दद्धो सुणीअदि । अहवा दिव्वाहीणा
घणहाणी । णत्थि पराहवो । तहा अ—

जाणंताण समक्खं णाअरलोआण मुसइ सच्चस्सं ।

हेलाए अम्ह अत्ता कह चोरो अत्तिआसरिसो ॥ ८ ॥

कपट०—मोगगरअ ! सच्चस्स पणासे को एस वक्खक्खरकालो । पदि-
आरो दाव कीरुदु^१ ।

मुद्गरकः—पदिआरं करेमि । (आकाशे लक्ष्यं यद्वा) हंहो लोअवाला
ण भविस्सघ ण भविस्सघ जं अत्ताए धम्मपराए परिमुसिदं वत्थु उपेक्खघ^२ ।

कपट०—चेडा चेडा ! किं असंपद्धं मन्तेसिं ? ।

चेटः—संवद्धं मन्तेमि । दिट्ठिआ एसा माआयंचिदसअलमुअणा
अत्ता चोरेहिं परिमुसिदां ।

कपट०—(सकोधम्) मोगगरअ ! ण संवरसि अत्तणो मिशुदुआरं मुहं^३ ।

(इति चपेटेन ताडयति)

चेटः—(सबैलक्ष्यमपहत्य) अत्ता संवद्धे असंवद्धे वि कुप्पसि । ण तए
सह गमिस्सं^४ ।

हताशा मुदूर्तमात्रमपि उपरमति अस्मादृशः गृहजनस्य अनर्थपरम्पराः प्रस्तावयन्ती । हा भिक्कु हा
भिक्कु अम्ह ! किमेतत् संत्तम् । न तथा मां बाधते अर्थनाशो यथा आर्याऽपि मुपिता इति परामवः ।
न खलु अग्निः केनापि दग्धः श्रूयते । अयद्वा वैवाधीना धनहानिः । नास्ति परामवः । तथा च—

अणलं समक्षं नागलोकानां मुष्णाति सर्वस्वम् ।

हेलया अस्माकमम्या कयय चोरः अम्हासदृशः ॥

१ मुद्गरक ! सर्वस्य प्रणाशे क एष वक्काक्षरकालः । प्रतीकारः क्रियताम् ।

२ प्रतिहारं करोमि । हंहो लोकपाला न भविष्यत न भविष्यत यदम्हाया धर्मपराया
वत्तु परिमुपितमुपेक्खम् ।

३ चेट चेट ! किमसंरद्धं मन्त्रयसि ? ।

४ संरद्धं मन्त्रयामि । दिष्ट्या एषा मायावशितसरलमुक्ता अम्हा चौरैः परिमुपिता ।

५ मुद्गरक ! न संवरसि आत्मनो मृत्युद्वारं मुरम् ।

६ अम्ह ! सम्वद्धे असम्वद्धेऽपि कुप्यसि । न त्वया सह गमिष्यामि ।

कपट०—(सानुकम्पयित्वा) मोगगरअ ! मोगगरअ ! एहि एहि दाव पाविदे
सञ्चस्ते भूयिट्ठं महारामहसवो माणहदब्बो । (इति हस्ते गृहीत्वा परिक्रामति)

चेटः—(समन्तादवलोक्य) अहो वसन्तावआरमंडिदस्स ससिरीअत्तणं
उज्जाणस्स । अत्ता पेच्छथ पेच्छथ ।

मत्तो मुअंगोव्व समक्खमेसो जं छप्पओ चुंवह एकमेकं ।
तेणव्व एदाओ हसन्ति बल्लीविलासिणीओ कुसुमुकरेहिं ॥ ९ ॥
अवि अ—

मत्ताओ रोलंबविलासिणीओ गाअन्ति गेअं मअरद्धअस्स ।
तं चैअ चित्ताणिलचालिदाओ णवन्ति बल्लीओ लअक्कमेण ।

कपट०—(निश्चय) मुगगरअ ! ण मे दुक्खत्तहिअआए पडिहाइ
वसन्तो ।

चेटः—ण केवलं तुज्झ , (अहृत्या निर्दिश्य) एदाए वि । तथा अ—
एसा रोलंबसुण्णदाए तुन्हिका कुसुमभूषणमुक्का ।
लक्खिअइ कुंदलआ मुसिअव्व वसन्तचोरेण ॥ १० ॥

कपट०—मुगगरअ ! गच्छ दाव गिरुवेहि इमम्मि मदम्मि किं कुणन्तो
सो भअओ चिट्ठदि । अहं उण इहप्येव चिट्ठिस्सं ।

१ मुद्ररक मुद्ररक ! एहि एहि तावद्यापिते सर्वस्य भूयिष्ठ महारामहोत्सवो मानयितव्यः ।

२ अहो वसन्तावतारमण्डितस्य सत्रीरुत्वमुद्यानस्य । अम्ब ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व ।

मत्तो मुगङ्ग इव समश्चमेय यत् पट्पदचुम्बति एकमेकम् ।

तेनेव एता हसन्ति बह्वीविलासिन्यः कुसुमोत्पलैः ॥ ९ ॥

३ अपि अ—

मत्ता रोलम्बविलासिन्यः गायन्ति गेयं मकरध्वजस्य ।

तत्रैव चित्रानिलचालिता नृत्यन्ति बहुयः लयश्रमेण ॥

४ मुद्ररक ! न मे दुर्यार्तहृदयाया प्रतिमावि वसन्तः ।

५ न केवलं तत्र, अस्या अपि ।

तथा अ—

एषा रोलम्बशून्यतया तृष्णीका कुसुमभूषणोन्मुक्ता ।

लक्ष्यते कुन्दलता मुपितेव वसन्तचोरेण ॥

६ मुद्ररक ! गच्छ तावन्निरूपय अस्मिन्मठे किं कुर्वन् स भगवान् विप्रति । अहं पुनरिहैव स्यास्ये ।

(चेदस्तथा कृत्वोपगम्य)

चेदः—अत्ता दुवे केवि इध मुंडिदमुंडा वाआकलहं कुणन्ति । जं एक्को भणदि तं अवरोचि तस्स कए पडिभणदि ।

कपट०—मुग्गरअ ! सो भयवो सिस्स अज्झावअन्तो चिद्धदि । ता इहम्येव चिद्धम्ह याच से अज्झअणं समप्पदि । (इवि तथा कुरुतः)

(ततः प्रविशति शिष्यमध्यापयन्भगवान्कौण्डिन्यः)

ज्ञानराशिः—अयि ! कंठगतौ श्लोकौ तवेमौ संवृत्तौ ? ।

शिष्यः—नाणरासे ! उअरगदाविमे संवृत्तौ ।

ज्ञानराशिः—(सक्रोधम्) मूर्ख ! नामग्रहणेन मां व्याहरसि ।

शिष्यः—किं तुह नामग्रहणेण पावं भोदि ? ।

ज्ञान०—धिद्धूर्ख ! न गृह्यते गुरुणां नाम ।

शिष्यः—ता कथं सेलाणं णाम गेन्हइ ।

ज्ञान०—विद्यादानादिना गुरवो नतु प्रधीयांसः । उपाध्यायपादा इत्येवाहं त्वया व्याहार्यः ।

शिष्यः—उअज्झाअ ! उअरगदाविमे संवृत्ता ते दुवेवि सिलोआ । सुणादु भवं ।

आलोक्य सर्वगात्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।

इदमेकं तु निष्पन्नं ध्येयो नारीजनः सदा ॥ ११ ॥

ज्ञान०—(सक्रोधम्) धिद्धूर्ख ! वणविषययेण विप्लावितवानसि ।

१ अयम् ! द्वौ कावपि अत्र मुण्डितमुण्डौ वाचाकलहं कुर्वतः । यदेको भणति तदपरोऽपि तस्य कृते प्रतिमणति ।

२ मुद्गरक ! स एव भगवान् शिष्यमध्यापयन् तिष्ठति । तदिदमेव विप्लावः यावत्सोऽप्ययं समर्पयति ।

३ ज्ञानराशे ! उदरगताविमौ संवृत्तौ ।

४ किं तत्र नामग्रहणेन पापं भवति ? ।

५ तत्कथं सेलानां नाम गृह्यते ? ।

६ उपाध्याय ! उदरगताविमौ संवृत्तौ तौ द्वावपि श्लोकौ ।

शिष्यः—उअञ्जाअ ! कीस कुप्पसि । जारिसो तए पंडुरवण्णो सिलोओ लिहिदो तारिसो मए पढिदो^१ । (वृषीतलं दर्शयति)

ज्ञान०—(विदित्य) मूर्ख ! अक्षरान्पथात्वं कृतं तत्तावद्वितीयं पठ ।

शिष्यः— नमस्ते पाण्डुरैकाक्ष ! नमस्ते विश्वतापन ! !

नमस्तेऽस्तु मृषाकोदा महापुरुषकृच्चक ! ॥ १२ ॥

ज्ञान०—(सन्नोभम्) आः क्षुद्र ! पुप्पपाण्डुराक्षं मामुपहससि ! !

(इति हन्तुमुपक्रमते)

शिष्यः—(ससम्भ्रममपस्तृत्य) कीस मं ताडेसि ? । एदे खु हआत्ता उअ-
ञ्जाआ ण सहन्ति अत्तणो समहिअमेहाविसेसं सीसं । ता गमिस्सं दावै ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) मर्मजोऽयम् । सद्ब्रह्म एवास्य श्रेयान् । (प्रकाशम्)
वत्स कौण्डिन्य ! एतेहि ।

शिष्यः—(सोद्वेगम्) ण आगमिस्सं । चंडसीलो खु तुमं^२ ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! अलमुद्वेगेनास्मच्चण्डशीलतायाः । पश्य—

वृषतिरखिललोकान्यालयत्यात्तदृण्डः

सुखयति जगदर्थः स्वीकृतोऽप्यस्वरूपः ।

गुरुरपि कटुचेष्टः शास्त्रि शास्त्राणि शिष्यं

परिणतिहितभाजां भङ्गिरेषंविधैव ॥ १३ ॥

तदेहि पुनस्त्वां शुद्धमध्यापयामि । (इति समाध्यास्य पाठयति)

आलोभ्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।

इदमेकं तु निष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥ १४ ॥

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष ! नमस्ते विश्वभावन ! !

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश ! महापुरुषपूर्वज ! ॥ १५ ॥

(शिष्यतयैव पठति)

ज्ञान०—(सन्नोभम्) मूर्ख ! एवं पठ ।

१ उपाध्याय ! किं बुध्यसि ? । यान्शक्त्या पाण्डुरवणो स्त्रीको लिखितस्वादृश मया पठितः ।

२ किं मा ताडयसि ? । एते खलु इवाशा उपाध्याया न सहन्ते आत्मनः समधिकमेवावि-
शेष शिष्यम् । गृह्णिष्यामि तावत् ।

३ न आगमिष्यामि । चण्डशील खलु त्वम् ।

शिष्यः—(पुनरुद्धं पठति सनिवेदम्) उअज्झाअ ! सुहुं कट्ठअक्खरं तुह
पदं अज्झअणं । ण अ एदिणा किं पि पावीअदि । ता मं केवलीविज्जं अज्झावेसु,
जहा मे जणस्स घणाइं साहीणाइं होन्ति ।

ज्ञान०—(सञ्जुगुप्सम्) मूर्ख ! धिक् त्वां धिक् त्वाम् । भोगाकाङ्क्षया
वाध्यसे । अहो मोहः !

मृगः पाशान्प्राप्यः परिहरति यत्नेन मृगयोः

प्रमादाद्भानद्धो भवति सहसा शोकविकलः ।

अये मृग्यो लोकः प्रकृतिविषयान्दन्त विषया-

न्त्वयं कण्ठे पाशान्चटयतितरां हृष्यतितराम् ॥ १६ ॥

शिष्यः—अलहन्तो एवं मन्तेसि । ण अ तुमं जाणासि केवलीविज्जां* ।

ज्ञान०—मूर्ख ! अहमेव केवलीं जाने किन्तु न शुभावहेत्यवधीरिता ।
तथाहि—

दिव्ये शुद्धिकृता व्यलीरुकथनाद्यैरेण तातो हतो

भ्राता मे विननाश कालफणिना दष्टो निधानं खनन ।

युद्धज्ञानविपर्ययाहृपतिना हन्तुं समाकाङ्क्षितो

जातोऽहं भगवानियं कुलरिपुर्विद्या हि नः केवली ॥ १७ ॥

शिष्यः—(विहस्य) जाणिदं दाव तिपौरुस्सं तुम्हाणं नाणमाहप्पं । ता
जाणायेसु मं तं अत्तणो संवलभूदं रहस्सं^१ ।

ज्ञान०—(सस्मितम्) मूर्ख ! मुखरोऽसि । नार्हसि केवलीशिष्यत्वम् ।

शिष्यः—(साकृत् विहस्य) उअज्झाअ ! किं किं मुहरत्तणेण मए तुह
पआसिदं ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! त्वमस्माकमात्मैवासि । तदाकर्णय केवलीविदां
प्रथमाचारम् ।

१ उपाध्याय ! मुष्टु फट्ठशरं तत्रैव दध्ययनम् । न च एतेन किमपि प्राप्यते । वन्मां केवली-
विद्यामध्यापय, यया मे जनस्य घनानि दशवीनानि भवन्ति ।

२ अलभमानः एवं मन्त्रयसि न च त्वं जानासि केवलीविद्याम् ।

३ शतं तावत् त्रिपौरुषं युष्माकं ज्ञानमाहात्म्यम् । तज्ज्ञापय मां तदात्मनो शम्बलभूतं रहस्यम् ।

४ उपाध्याय ! किं किं मुखरत्वेन मया तव प्रकाशितम् ।

किं वाग्भिर्निकपो हि नः फलमिति स्याद्गूढगर्वग्रहः
प्रश्लेष्वाविलमुत्तरं विरचयेन्न व्याहरेन्निर्णयम् ।
सिद्धं कार्यमवेक्ष्य निश्चितमिदं पूर्वं मयासीदिति
स्फारं स्फारमुदीरयेदुपचरेत्कञ्चिन्मृषा साक्षिणम् ॥ १८ ॥

अपि च—

चिन्ताञ्जुम्बितचेतसा न रचितः प्रश्नः प्रशस्तस्त्वया
नूनं सम्पद्युष्यतिर्न भवता ज्ञाता ग्रहीतुं तदा ।
त्वदोपेय फले भ्रमोऽयमभवद्विद्या हि नः केवली
कल्पान्तेऽपि न कम्पते जनमिति प्रत्यापयेद्वक्षितम् ॥ १९ ॥

शिष्यः—उभज्झाअ ! फुडं किंपि भोदि^१ ।

ज्ञान०—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य साशङ्कम्) मूर्ख ! तिष्ठ तिष्ठ एकपुरुषा-
नुचरा महिला काचिदितोऽभिवर्त्तते ।

(ततः प्रविशति कपटपेलिमुद्गरकश्च)

मुद्गरकः—अत्ता ! सुहु खु पाणगोढीजोग्गं ठोणं^२ ।

कपट०—(सन्नोद्यम्) एहि दाव तुन्हेको^३ ।

ज्ञान०—(स्मृतं साशङ्कम्) न खलु श्रुतमेनाभ्यामस्मदीयं यचोरहस्यम् ।

भवतु प्रगल्भमहे तावत् । (प्रशङ्कम्) कीपिहन्प !

ब्रह्मेवाहं मरणमथवा जीवितं वेद्मि जन्तोः

स्वामीवाहं परहृतघनं क्षमातलादुद्धरायि ।

लोकस्याहं सकलचरितान्यन्तरात्मेय जाने

चौरैर्लुप्तं स्वयमिव धृतं यस्त्वहं प्रापयामि ॥ २० ॥

कपट०—(श्रुता महर्षम्) मुग्गरअ ! आअण्णअ आअण्णअ भअवदो
वअणामयं । एहि तुरिदम्^४ । (इयुपसर्पतः)

कपट०—भअवं ! पणामामि^५ ।

१ उपाध्याय ! स्फुटं किमपि भवति ।

२ कस्य ! सुपु खु पाणगोढीयोग्यं स्वानम् ।

३ एहि दावक्षणीकः ।

४ मुद्गरक ! मुद्गरक ! जाकार्णय भगवतो वचनामृतम् । एहि त्वरितम् ।

५ भगवन् प्रणमामि ।

मुद्रकः—अहंपि पणमामि^१ ।

ज्ञान०—उभयोर्भद्रमस्तु । आस्यताम् ।

(उभावुपविशतः)

कपट०—(सप्रथमम्) भअवं ! अज्ज मे रअणीए सुसिदं सब्बस्सं अ-
प्पावेदु भवं^२ ।

शिष्यः—(ससम्भ्रमम्) आः ! किं मन्तीअदि । अज्ज रयणीए मढं मोत्तूण
ण कहिंपि गदो उअज्झाओ^३ ।

कपट०—(कर्णौ पिशाय ससम्भ्रमम्) सन्तं पावं । णाणसत्तीए चोरं सुणि-
ऊण अप्पावेदुत्ति मए मंतिदं^४ ।

ज्ञान०—(ससितम्) कौण्डिन्य ! तिष्ठ तिष्ठ । (कपटकेलिं प्रति) भद्रे !
अनुचितेयमस्माकमेवंविधा विद्या ।

कपट०—(सप्रथमम्) भअवं करुणारससाअरे तुम्हे मोत्तूण को अल्लो
अम्हारिसस्स अत्थीअणत्तस सरणं । पत्तो अ सो अत्थसंचओ तुम्हाणं ग्येव
साहीणो भविस्सदि^५ ।

ज्ञानराशिः—(स्वगतं सहर्षम्) स्वीकृतस्तावदस्माकमनया मनोरथः । त-
थापि निरीहतामेवाभिनयामि ।

न जानामि न गृह्णामि मम किं चिन्तयाऽनया ।

अनङ्गीकार एवास्य दाम्भिकानां महाफलः ॥ २१ ॥

(प्रकाशम्) कल्याणि ! त्वदभीष्टेनैव कृतकृत्या वयम् । कौण्डिन्य !
अर्पय केवलीपुस्तकं, करोमि लाभालाभविनिश्चयम् ।

शिष्यः—(पुस्तकमुपनीय) कीरदु दाव केवलीपुत्थअपूर्आ ।

१ अहमपि प्रणमामि ।

२ भगवन् । अद्य मे रजन्यां मुनिनं सर्वस्वमर्पयितुं मवान् ।

३ आ. किं मन्त्रयने ! । अग रजनं न मठं मुक्त्वा न कुत्रापि गतं उपाध्यायः ।

४ शान्तं पापम् । ज्ञानशक्त्या चोरं हारणं आश्रय इति मया मन्त्रितम् ।

५ भगवन् ! करुणागसमागतान् युष्मान् कृत्वा कोऽन्य अस्मादृशस्य अर्थिजनस्य शरणम् ।

प्राप्तश्च सोऽसंशयं दुष्नाकमेव स्वाधीनो भविष्यति ।

६ मिदता तावत्केवलीपुस्तकपूजा ।

मुद्रकः—(सहस्रोत्थाय) आणेमि कुसुमाई ।

शिष्यः—भद्र ! सुवण्णेहिं रजणेहिं वा केवलीपुत्यअपूआ भोदिं ।
(कपटकेलिः ज्ञानराशेर्मुसमीक्षते)

ज्ञान०—(स्वगतं सपरितोषम्) अहंति केवलीरहस्यशिष्यत्वं कौण्डिन्यः ।

(प्रकाशम्) भद्रे ! एवमेवैतत् ।

अद्वालुरात्मनः कुर्याल्लामाल्लभनिरूपणम् ।

अभ्यर्च्य स्वर्णरत्नाभां केवलीं मनुरब्रवीत् ॥ २२ ॥

अभावे कुसुमानि भवन्तु ।

कपट०—अप्य ! मुक्त्रपक्खो ज्येव कीरदुं । (इत्यङ्गुलीयवेन पुस्तकं पूजयति)

ज्ञानः—कौण्डिन्य ! गृहाण । दास्यसि विभज्य भिक्षुभ्यः ।

शिष्यः—(स्वगतम्) हआस ! जाणेमि तुमं । अहरेहिं भणासि, ण हि-
अएणं । (प्रकाशम्) जं उअज्झाओ आणवेदि । (इत्यङ्गुलीयकं गृह्णाति)

ज्ञान०—(पुस्तकमुद्गाढ्य) अये ! ग्रहकुण्डलीं तावदालिखामि । (लिप्यनाभि-
नयं कृत्वा)

यदि पश्यति रविसूनुर्विशस्थानस्थितं व्यतीपातम् ।

यदि राहुः शक्रभेदी स भवति केतुश्च मेपस्थः ॥ २३ ॥

रविरङ्गारकलगे भवति यदा पापवीक्ष्यमाणश्च ।

अर्थशरीराभावं प्रश्ने ब्रूयान्तदा नियतम् ॥ २४ ॥

न चायमिह योगः । तदस्ति तावल्लामो नष्टस्य वस्तुमः ।

कपट०—(सहर्षम्) अद्यस्स पत्ताएणं ।

शिष्यः—(सचमत्कारम्) अहो ! उअज्झाअस्स विज्जामाहण्यं । सअलाओ
वि सालिहोत्तगाहाओ कंठे किदाओ ।

१ आनयामि कुसुमानि ।

२ भद्र ! सुवर्णं रत्नैः वा केवलीपुस्तकपूजा भवति ।

३ आर्य ! मुख्यपक्ष एव क्रियताम् ।

४ हताश ! जानामि त्वामर्थैर्मणसि न हृदयेन । यदुपाध्याय आश्वासयति ।

५ आर्यस्य प्रसादेन ।

६ अहो उपाध्यायस्य विद्यामाहात्म्यम् । सकला अपि शास्त्रिहोत्रगायाः कण्ठे कृताः ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! इतश्चेतो गत्वा त्वमुपश्रुतिमानय' ।

शिष्यः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) खअं जाहि रे चेडा खयं जाहि' ।

मुद्गरकः—(सत्सरम्भमुत्थाय) आः ! कीस रे खमणआ ! मं अक्कोससि ? ।

चिट्ठ चिट्ठ तुहज्येव मुंडेण केवलीपुत्थअपूअं करेमिं ।

शिष्यः—(समयम्) अव्वहण्णं अव्वहण्णं । उवस्सुदी खु मए एसा आणीदा । ण हु ण हु तुमं अक्कोसेमिं ।

कपट०—मुग्गरआ ! ण संवरसि अत्तणो मिच्छुदुआरं मुहं ।

ज्ञान०—सौम्य ! तिष्ठ तिष्ठ नायमाक्रोशः । उपश्रुतिरियम् । तत्त्वमेवेदानीमुपश्रुतिं गृहीत्वा समागच्छ ।

मुद्गरकः—धंचेसि रे धंचेसिं ।

ज्ञान०—(साक्षद्वमिव) आः ! किं प्रलपसि ? ।

मुद्गरकः—अध्य ! एवं मए आअण्णिहं' ।

ज्ञान०—(स्निग्धनाभिनयं कृत्वा) कौण्डिन्य ! कवर्गीयोऽयं धकारः ।

शिष्यः—अहं उण सवर्गीयं जाणेमिं ।

ज्ञान०—तदस्य कति मात्राः ? ।

शिष्यः—पञ्च ।

ज्ञान०—अनुस्वारस्य कति भवन्तु ।

शिष्य०—जेत्तीओ लिहिदुं पारेसिं ।

१ क्षयं याहि रे चेट ! क्षयं याहि ।

२ वाः किं रे क्षमणक ! मामाक्रोशसि ? । तिष्ठ तिष्ठ तवैव मुण्डेन केवलीपुस्तकपूजां करोमि ।

३ अत्रज्ञाप्यमत्रज्ञाप्यम् । उपश्रुतिः खलु मया एषा आनीता । न खलु न खलु त्वामाक्रोशामि ।

४ मुद्गरक । न संवरसि आत्मनो मृत्युद्वारं मुखम् ।

५ वञ्चयसि रे वञ्चयसि ।

६ आर्य ! एवं मयाऽऽकर्णितम् ।

७ अहं पुनः सवर्गीयं जानामि ।

८ यावत्यः लिखितुं पारयसि ।

ज्ञान०—त्रयोदश तावत् । अथ त्रयोदशभिः पञ्चभिश्च द्वाविंशतिः ।

शिष्यः—णहि णहि विंसदी मोदिं ।

कपट०—णं अद्वारह होन्ति । विहावेदु अय्यो* ।

ज्ञानः—(स्वगतं विभाव्य) अये गणितदुर्विदग्धेयं, तद्यथा तथा तावत्स-
मापयामि । (प्रकाशम्) भद्रे ! अन्य एवायमस्मदीयो गणनासम्प्रदायः, तदावेदप
तावद्गृहजननामानि ।

(सुदूरकः कपटकेलिमदनसुन्दरीसुदूरककोकिलपारावतकुमुमिका इत्यादि नामानि लेखयति)

ज्ञान०—(लिखित्वा स्वगतम्) कपटकेलिः सुष्ठु चौर्येण शाङ्कनीयेति प्रथम-
मेवोदाहृतम् । तदेनरमेव कथयामि । (गणितानिर्वहं कृत्वा प्रकाशम्) कपटकेलि-
स्तावत्कृतचौर्या प्रतिभासते ।

सुदूरकः—(उर्वेविहस्य सहर्षम्) साहु अन्येण जाणिदं । सहं प्येव एसा
सुसदि अम्ह घरं^१ ।

(कपटकेलिः सरित्तं काक्षेण वारयति)

ज्ञान०—(विभाव्य स्वगतं सवैलक्ष्यम्) अनेनान्योन्यहासानुभावेन इय-
मेव कपटकेलिरिति निश्चीयते । तन्न भद्रमापतितम् । (विमृश्य स्मृतिमभिनीय) एत-
स्याः किल सुता गणिका मदनसुन्दरी कलाकरण्डकैकाग्रहृदया । ताविमौ तद्गु-
ह्यौ चौर्यघृतकारिणौ कोकिलपारावतौ । तदेवं तावत् । (प्रकाशं कपटकेलिमाह्वयाप-
चार्य) भद्रे ! निश्चितश्चौरस्त्वन्नामधेयं च संवरणार्थमुदाहृतम् । प्रयातु भयनं
भवती । सुनिभृतमेव याचनीयौ कोकिलपारावतौ ।

कपट०—(प्रकाशं सहर्षम्) अणुमण्णहु मं अय्यो^२ !

ज्ञान०—भद्रे ! साधयतु भवती । यतश्च वस्तु लब्धव्यं, न तस्मै रोपा-
पितव्यं ।

(कपटकेलिमुदूरकेण सह निष्क्रान्ता)

शिष्यः—(अङ्गुलीयकमुपनीय) अलं करोदु अज्जो एदिणा अत्ताणयं^३ ।

१ नहि नहि विंशतिर्भवति ।

२ ननु अष्टादश भवन्ति । विभावयतु आर्यः ।

३ साधु आर्येण द्यातम् । स्वयमेव एषा मुष्णाति अस्माकं गृहम् ।

४ अनुमन्यतां मामार्यः ।

५ अलङ्करोतु आर्यः एतेनात्मानम् ।

ज्ञान०—(सोद्वेगमिव) कौण्डिन्य ! कस्नवायं मोहः । पश्यं रे पश्य—

जरामृत्युव्याधिव्यसनघटनैकाग्रहृदयो

विपर्यासं यस्याः प्रगुणयति कालः प्रतिकलम् ।

तनौ तस्यामस्यामलमलमलङ्कारघटनं

ज्वलद्ब्रह्मो मेहे रचयति चतुष्कानि कनमः ॥ २५ ॥

शिष्यः—(विह्वल) उअज्ज्ञाअ ! तुह्येव अहं सिस्सो । किं मं पचा-
एसि । मेन्ह दाव' ।

(ज्ञानराशिपङ्क्तलीयकं परिदधाति)

शिष्यः—(साक्षुं गृह्य अर्चलि पट्ठी) भअयं अङ्गुलीय ! णमो दे । धिरो
होहि इह्येव उअज्ज्ञाअहत्थमिं ।

ज्ञानः—(सक्तोपमिव) आः पाप ! असत्प्रलापवाचाल ! विस्मृतान्पेव
मे व्यसनानि । (स्मृतिमभिनीय सचमत्कारम्) कौण्डिन्य ! स्मारितोऽस्मि त्वद्यत्नेन
कलाकरण्डकचूतकारप्रार्थनाम् । सहि शूते विध्वस्तसर्वस्यो मदीयमन्त्रप्रभावा-
यिजयमाकाङ्क्षति । अस्ति तस्यास्मासु बहुधा प्रत्ययः । तदेहि मन्त्रजपयोग्यं
विजनं प्रदेशमाश्रयावः । दुर्धारगणिकाभिप्रचारमिदमुद्यानम् ।

शिष्यः—ता इदो इदो एडु उअज्ज्ञाओ' ।

(इति निग्नान्धौ)

प्रथमोऽङ्कः

(ततः प्रविशति मन्त्रतपसरायणो ज्ञानराशिः शिष्यश्च)

शिष्यः—उअज्ज्ञाअ ! बहुलो तण कदो मंनजाओ । जाणे जिदंयेव
कलाकरण्डकचूतकारप्रार्थनाम् । एह दे विलंविदपहाओ मन्तो । ता एहि उज्ज्ञाणं येव
गच्छन्हे । उज्ज्ञन्ति मे मज्झन्हेण चंटेसुतेण अंगाहे' ।

ज्ञान०—(अयं विशय) एवमेवैतत् ।

१ उपाध्याय ! सर्वेवाहं शिष्यः । किं मां प्रत्यापसि । गृहान् दाव ।

२ भगवन् अङ्गुलीय ! नमस्ते । स्थितो भव इदं उपाध्यायहस्ते ।

३ सदित एव एव उपाध्यायः ।

४ उपाध्याय ! बहुलस्त्वया कृतो मन्त्रप्रापः । जाने मितमेव कलाकरण्डकचूतकारेण । न सद्य
मे विडग्भिन्नप्रभायो मन्त्रः । तदेहि पद्यानमेव गच्छतः । दशन्ति मे मयाहचरतेन पदाङ्गु-
लेनया अङ्गानि ।

मैहिरोऽयं महःपूरः कूरः खल इवोत्कटः ।

प्रतिकर्तुं परं शक्यः सुस्निग्धैः शाखिसज्जनैः ॥ १ ॥

तदेहि गच्छावः । (इति निष्कामतः)

शिष्यः—एदं उज्जाणं । पविसदु भवं । (प्रवेष्टं नाटयतः)

शिष्यः—(कतिचित्पदानि दत्त्वाऽप्रतोऽवलोक्य) उअज्झाओ ! पेच्छ पेच्छ ।

इध माधवीमण्डवे अब्भुदा कावि इत्थिआ उअज्झाउव्व ज्ञाणपराअणा चिट्ठदि । अवरावि एदाए पासम्मि देवआपूअत्थं चन्दणकुसुमाई उव्वहन्ती चिट्ठदि ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! तदिहैव रक्ताशोकनले उपविशावः । किं माधवीमण्डपेन । (इत्युपविशतः)

शिष्यः—(विभाव्य स्वगतं साध्वर्योपहासम्) अहो ! उअज्झाओ अहो ! उअज्झाओ । सुदु खु एसा इहट्ठिदेण गुलोईअदि ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा मदनसुन्दरी चेटी च)

ज्ञान०—(विलोक्य स्वगतम्) अहो ! रूपसम्पदस्याः ।

तथाहि—

लावण्यवीचिनिचयैस्तरलायताक्षी

प्रश्नाल्य निष्पूरविवेकदुरक्षराणि ।

कन्दर्पदेवतमियं सहसोपदेश-

मायिष्करोति हृदि संयमिनो ममापि ॥ २ ॥

चेटी—भट्टिणि ! एदं खु तुह अंगपसंगमलहन्तं पिव पचाअइ सिप्पिआसमप्पिदं हरिअंदणं । एसा उण चिरसमामआवि तए असंभाविज्जमाणा उआलंभदिव्व तुमं । परिमलमिलन्तरोलंबणिउरुव्वसुहलिदा णोमालिआ । एदं

१ एतदुद्यानं प्रविशतु मगान् ।

२ उपाध्याय ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । अत्र माधवीमण्डपे अद्भुता कापि स्त्री उपाध्याय इव ध्यानपरायणातिष्ठति । अपराजपि एतस्या पार्श्वे देवतापूजार्थं च चन्दनकुसुमानि उद्ग्रहन्ती तिष्ठति ।

३ अहो उपाध्याय अहो उपाध्यायः । सुदु खनु एषा इहस्थितेन प्रलोक्यते ।

४ भट्टिनि ! एतत्पत्रं तदाङ्गप्रसङ्गमलममानमिव प्रतीयते शुक्तिप्रसम्पितं हरिचन्दनम् । एषा पुनश्चिरसमागताऽपि त्वया असम्भाव्यमाना उपाध्वमत इव त्वां परिमलमिलद्रोलम्बनिटुरन्धमुपरि-

पि करकमलकलितं वअणपरिवण्णाविलं व णीसहं पिव किलम्मदि तंवोले ।
ता को एस वसंतावआरपहरिसावसरम्मि दे हिअअकखेओ ।

मदनसुन्दरी—(अनाकर्णितकेन दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य संकृतमाश्रित्य)

भुजानाः सहकारकोरकविपं प्राणन्ति पुष्पन्धयाः

कण्ठः कोकिलयोपितां नभकुहूशब्दाग्निना दह्यते ।

श्रीखण्डानिलकालकूटपवनैर्भूर्च्छन्ति नैता लता

धिञ्चूत्योरसमर्थतां स्मरशरैर्विड्वाऽपि जीवाम्यहम् ॥ ३ ॥

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! किमस्माकमिह निस्सङ्गानाम् ? । तदेहि गच्छावः ।

कौण्डिन्यः—उअज्झाअ ! चिट्ठ चिट्ठ । तुह दुरज्झअणदूमिदा सीअला-

अन्ति कण्णा एदाणं मङ्गुरालावेहिं ।

ज्ञान०—(स्मृतम्) ममापि । (प्रकाशम्) कौण्डिन्य ! चित्रकरवेद्या-

लापलालसो यदध्ययनादुद्विजसे ।

(चेटी भट्टिनीत्यादि पुनः पठति । मदनसुन्दरी तथैव चिन्तां नाटयति)

चेटी—(हस्ते गृहीत्वा) भट्टिणि मअणसुंदरि ! किं उण तुमं अमंगलं
वाहरसि ण पडिच्छसि णेवच्छलच्छिं ? । किं एआरिसप्पेय कलाकरंडअं
पेच्छिहिसिं ।

मदन०—(चमत्कृत्य सहर्षम्) सहि ! कहिं सो जूदअरो ? ।

चेटी—भट्टिणि ! सो खु णिज्जिदसअलज्जदअरदविणो मयणुज्जाणे तए
सह पाणगोटीमहूस्सवं माणहूस्सदि । सोवि तए पेसिदो आहरणकरंडओ वारि-
सोप्पेय अत्ताए कवडकेलीए पासं पेसिदोत्ति मह मअणुज्जाणयालेण साहिदं ।

ता नवमलिका । एतदपि करकमलकलितं वदनपरिचुम्बनाविलम्बितं निःसहमिव श्राम्यति ताम्बूलम् ।
तत्क एव वसन्तावतारप्रद्वर्णवसरे ते हृदयशोभः ?

१ उपाध्याय ! तिष्ठ तिष्ठ । तव दुरध्ययनदूनौ शीतलायतः कर्णौ एतयोः मधुरालापैः ।

२ भट्टिनि मदनसुन्दरि ! किं पुनस्त्वमद्भुतं व्याहरसि ? , न प्रतीच्छसि नेपथ्यलक्ष्मीम् ।
किमेतादृश्येव कलाकरण्डकं प्रेक्षिष्यसे ? ।

३ सहि ! कुत्र न चतुरः ? ।

४ भट्टिनि ! स एतु निर्जितसकलभूतकदविणो मदनोशने त्वया सह पानगोष्ठीमहोत्सवं
मानयिष्यति । सोऽपि त्वया प्रेषित आमरणकरण्डकः अम्बायाः कपटवेत्याः पार्श्वं प्रेषित इति मन
मदनोपानपालेन आवृतम् ।

मदन०—(सौत्कण्ठ्यमुत्थाय) पिअसहि ! एहि एहि आलिङ्गसु भं । (इति चेटीं समालिङ्गति)

शिष्यः—उअज्झाअ ! डज्झउ एस अम्हाणं तओ । पेच्छ पेच्छ एदाए घण्णत्तणं जा मअणसुंदरीए समालिङ्गिज्जदिं ।

ज्ञान०—(स्वगतं सौत्कण्ठ्यम्) सम्पगाह कौण्डिन्यः । (प्रकाशं सरोधमिव) रेरे किं प्रलयसि । आः पाप ! शापोदकेन निर्वापयामि त्वदुर्विनयपावकम् । (इति कमण्डलुद्वकमादातुमिच्छति)

शिष्यः—किं अआरणं कमंडलुजलं पवाहेसि । किलम्मिहसि मज्झण्ह-तण्हाए । जाणेमि तुह पहावं* ।

ज्ञान०—मूर्ख ! कपटकेलिधनप्रत्याशुर्त्तिं बुद्धापि न प्रत्येपि ।

शिष्यः—कवडकेलीए चोरिदत्ति तए पढमंय्येव पचाइदोम्हिं ।

मदन०—(सौत्सुक्यम्) ता एहि तहिं द्येव गट्टअ पडिवालेन्ह जूद-अरं^१ ।

(इत्युत्थाय चेटीं हस्ते गृहीत्वा परिणामति)

शिष्यः—मुंच दाव वाआकलहं । पेच्छ पेच्छ गच्छदि एसां ।

ज्ञान०—(विलोक्य स्वगतं सौत्कण्ठं सानुवापम्) कथमपक्रामत्येव ! ।

उन्मुच्य दूरमपयाति यथा यथेयं

छायेव मन्मथतरोस्तरलायताक्षी ।

अङ्गानि मे प्रसन्नमेव तथा तथैव

क्रोडोऽकरोत्यहह ! दुर्विपहः प्रतापः ॥ ४ ॥

१ प्रियसखि ! एहि एहि आलिङ्ग माम् ।

२ उपाध्याय ! दृष्टव एतदस्माकं तपः । प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व एतस्या धन्यत्वं यन्मदनमुन्दर्यां समा-लिङ्गयते ।

३ किमकारणं कमण्डलुजलं प्रवाहयसि ? छमिष्यसि मय्याहृतृष्यया, जानामि तव प्रभावम् ।

४ कपटकेल्या चोरितमिति स्वया प्रथममेव प्रत्यायितोऽस्मि ।

५ तदेहि तत्रैव गत्वा प्रतिपालयाम दूतकारम् ।

६ मुञ्च तावद्वाचाकलहम् । प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व गच्छति एषा ।

शिष्यः—उअज्झाअ ! तुमं व दुब्बिसहतिव्वतेओ दिण्णाहो । ता एहि एदं प्येव माहवीमंडयं पविसम्ह । इहप्येव ज्ञाणधारणादिअं भविस्सदि^१ ।

ज्ञान०—(स्वगतं सहषोटकण्ठम्) चिरं जीवतु मे वत्सः । कौण्डिन्येन हृद्गतमभिहितम् । (प्रकाशम्) यथा रोचते वत्साय । (उमौ प्रवेशं नाटयतः) ।
(स्वगतं सोत्कण्ठं विभाव्य) अये इयं सा वेदिका मदनसुन्दरीपरिरम्भसम्भाविता । तदेतामधिशये तावत् । (इति विश्रामं नाटयति)

शिष्यः—इह जहिच्छं कुण्डु उअज्झाओ ज्ञाणधारणादिअं^२ ।

ज्ञान०—(सान्तस्तापः स्वगतम्) कुतो ममैतदिदानीम् । तथाहि—

समेधन्ते श्वासाः क नु पवनसंरोधनयिवे-

र्यचस्तन्नामैव स्पृशति सततं कास्ति स जपः ।

तथा ग्रस्तं चित्तं कचिदपि ययौ कैटभरिपु-

र्ददौ दीक्षामन्यां मम कुसुमचापोऽय भगवान् ॥ ५ ॥

प्रगल्भते च ममायं सर्वाङ्गीणः सन्तापस्तदेनामेव शीतलां वेदिकां विलुण्ठनैः सम्भावयामि (इति तथा करोति)

शिष्यः—(ससम्भ्रममिव) किं उण उअज्झाओ एवं पलोददि^३ ! ।

ज्ञान०—(ससंवरणम्) वत्स ! कौण्डिन्य ! बाधन्ते ममाङ्गानि धोरंण ज्वरेण ।

शिष्यः—(स्पर्शमभिनीय) अहो दे दारुणो जरो । णं जाणस्सियेव जरयिआरणमन्तं । ता कीस किलिम्मसि^४ ?

ज्ञान०—(स्वगतं विमृश्य) अये मदनसुन्दरीधिरहज्वरातुरस्य तद्वशीकरणमन्त्रप्रयोग एव मे शरणम् । मुखरशिष्यराक्षसाघातस्य क मे दूत्यादेरभ्युपायस्तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) वत्स कौण्डिन्य ! सम्प्रगनुस्मारितोऽस्मि । तदानय लिखनोपकरणानि, यथा ज्वरजित्वरं मन्यवीजं चिरचयामि ।

१ उपाध्याय ! त्वमिव दुर्विपह्वीव्रतेजाः दिननाथः । तदेहि एनमेव माधवीमण्डपं प्रविशान्नः । इदं ध्यानधारणादिकं भविष्यति ।

२ इह यथेच्छं करोतु उपाध्यायः ध्यानधारणादिष्वम् ।

३ किं पुन उपाध्याय एव प्रलुठति ।

४ अहो ते दारुणो ज्वरः । ननु जानास्येव ज्वरवितारणमन्त्रम् । तत्कथं ह्याम्यसि ? ।

शिष्यः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) एदाइं उवअरणाइं । आलिह्दु उअ-
ज्झाओ ।

ज्ञान०—(भूर्जत्वचमादाय वशीकरणमन्त्रमालिख्य संवृत्य) वत्स कौण्डिन्य !
चन्दनपङ्कगोलेन वीजवल्कृतत्वेनमानय यथा परिधाय विज्वरो भवामि ।

शिष्यः—(लिखितमादाय परिक्रम्य) अये पेच्छामि दाव किं इध आलि-
हिदत्ति । (उन्मोच्य वाचयित्वा सन्निवृत्तम्) अये मन्त्राणन्तरं मदनसुन्दरी मे वशीभ-
वत्विति लिहिदं । ता ण इदं सहिस्सं । अहंपि भणसुन्दरीसमागमासाए जीविदं
धारेमि । ता एवं दाव । (उन्मृज्य कपटकेलिमें वशीभवत्विति समालिख्य तथैव संवृत्य चन्दन-
पङ्केन वीजवल्कृतत्वा पुनः प्रविश्य) धारेइं एदं उअज्झाओ ।

(ज्ञानराशि वीजमादाय नाट्येन परिदधाति)

शिष्यः—(सहर्षाश्चर्यमिव) कथं मुहुत्तमेतेष्वेव जरविमुक्को इव उअज्झा-
ओ लक्खीअदि^१ ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) बहुषानुभूतसद्यस्कफलोऽयं मन्त्रः । प्रत्यासन्नश्चायं
विषयिषमशीलः शिष्यः । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) वत्स कौण्डिन्य ! कृतो
मन्त्रप्रयोगः । तादिदानीं ज्वरविजयिनीं भगवतोऽभ्यर्चनां चिकीर्षामि । तदा-
नीयन्तां विविधवर्णसौरभ्यैर्भवानि कुसुमानि ।

शिष्यः—अं उअज्झाओ आणवेदि । (इति निष्क्रम्य स्वगतम्) जाणिदो
एवे मये उअज्झाओ ता किं मे कुसुमेहिं । एदं एवे चलदलतरुसिहरं आरु-
हिअ णिरूपमि सर्व्वं^२ । (इति तथा करोति)

ज्ञान०—(पुरोऽवलोक्य सहर्षम्) अहह ! फलितं मन्त्रप्रभावेन यदियं
गृहीतकुसुमताम्रलादिप्राभृतका कपटकेलिर्मदनसुन्दरीदूत्येऽथ समागच्छति ।

१ एतानि उपकरणानि आलिखतु उपाध्यायः ।

२ अये प्रेक्षे तावत्किमत्रालिखितमिति । अये ! मन्त्रानन्तरं मदनसुन्दरी मे वशीभवत्विति
लिखितम् । तनेदं सहिष्ये । अहमपि मदनसुन्दरीसमागमाशया जीवितं धारयामि । तदेवं तावत् ।
धारयतु एतदुपाध्यायः ।

३ कथं मुहुर्तमात्रे एव जरविमुक्त इव उपाध्यायो लक्ष्यते ।

४ यदुपाध्याय आज्ञापयति । ज्ञात एव मया उपाध्यायः । तर्हि मे कुसुमे । एतदेव चलदल-
तरुशिखरमारुह्य निरूपयामि सर्व्वम् ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा कपटकेलिः । कपटकेलिः ज्ञानराशेरग्रतः प्रामृत-
कमुपनीय साकूवं विहस्य सत्रीडमुपविशति)

ज्ञान०—(सगर्वहर्षम्) अयि भद्रे ! अधिगतं तद्वस्तु ? ।

कपट०—(सोत्कण्ठम्) सुहृअ ! तं लब्धं गदं वत्सु । हिअअं उण मह
तए हरिदं ता तुमं य्येव मह सरणं^१ ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) आः किमेतत् ! । किमियं मदिरारसोन्निद्रितस्मर-
विकारातिशया ? । तत्किमत्रोत्तरं भवति ? अभिमतेन तावद्विनियोजयामि ।
(प्रकाशम्) भद्रे ! अपि कल्याणिनी तव सुता मदनसुन्दरी ।

कपट०—(सेव्यम्) ण हु ण हु सुदा मे, वहिणिआ खु सा । अहं उण
तुम्हारिसविलासिजणपसाएण सुहिदा पिहुलत्तणं पत्ता कणिट्ठा वि अण्णा-
रिसी मुणिज्जामि^२ ।

ज्ञान०—(स्वगतं सोपहासम्) अहो ! धाष्ट्यं वृद्धायाः । अथवा युज्यत
एवैतत् ।

वातोत्फुल्लनया नयन्ति समतां निन्नौ कपोलौ मुहु-
स्तुङ्गत्याभिनयं वहन्ति कुचयोर्वक्षःस्थलोल्लासनैः ।
पुत्रीभ्योऽपि कनिष्ठतां प्रकटयन्त्याच्छाद्य केशान् सितां-
स्त्वारुण्याभिनयग्रहः परिणतौ कोप्येव दुर्योपिताम् ॥ ६ ॥

कपट०—(सोत्कण्ठम्) सुहृअ ! मुञ्चस्तु कसाअंधरं । अलंकरेमि हरि-
अंदणेण अङ्गाई^३ ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) अहो ! विकारातिशयो वृद्धायाः । अथवा—
सोत्कण्ठं सेवितोऽत्यर्थं तारुण्यसमये पुरा ।
जहाति जरतीः कामो न दाक्षिण्यवशादिव ॥ ७ ॥

(प्रकाशम्) विरम विरम ।

विविधरसविलासोल्लासिनिःसीमपङ्क-
प्रचयनियतपातं दूरतस्तं नमामि ।

१ सुभग ! तद्वस्त्रं गदं वस्तु, हृदयं पुनर्मम त्वया हृतं, तत्त्वमेव मे शरणम् ।

२ न खलु न खलु सुता मे भगिनिआ खलु सा । अहं पुनस्त्वादृशविलासिगणप्रसादेन
मुसिता प्रयुल्लवं प्राप्ता कनिष्ठाऽपि अन्यादृशी ज्ञाये ।

३ सुभग ! मुञ्च कपायाम्बरम् । अलङ्करोमि हरिचन्दनेनाङ्गानि ।

अहमिह सुखमम्ब ! त्यक्तविभ्रंशशङ्कः

पथि नियमपराणां नीरसे सञ्चरामि ॥ ८ ॥

कपट०—(सोपहासम्) सुहृअ ! णाअरोसि जाणसि परिहसिदुं, जं मं अम्बेत्ति वाहरसि । ण उण जाणसि भाअवदाणं रहस्सं । ण सुदो तए स सिलोओ

भगवान् कुरुते नित्यं यः कन्दर्पनिषेवणम् ।

सुतरां प्रीयते तस्य कन्दर्पजनको हरिः ॥ ९ ॥

ण उण अहं जापो केत्तीआओ भाअवदाणं विसीओ णिअसुरअसत्थ-
रोसीसअम्मि मये दिण्णाओ ।

ज्ञान०—(सक्रोधम्) आः पापे ! पतिप्यसि भागवतदर्शनदूषणपट्टेन ।

कपट०—(विहस्य) सुहृअ ! ण णिवडिस्सं । एसो मे आलम्बणमत्थि
तुह दंडो* । (इति दण्डं स्पृशति)

ज्ञान०—आः पातकिनि ! मा स्पृश मा स्पृश । त्वग्नि यमदण्डोऽयं दण्डः ।

(इति दण्डमाच्छिद्य हन्तुमुपक्रमते)

कपट०—(सत्वरमपसृत्य) ररे णट्टभअव ! ण मे एत्थ कोकिलपारावदा
तेण मं अणाहं व ताडेसि* ।

(तत्र, प्रविशतः संरम्भौ कोकिलपारावतौ)

पारावतः—कोकिलआ ! कर्हिपि इध उज्जाणे सो णट्टभअवओ पुलो-
ईअदि, जो अम्ह चोरिआकलहमुप्पादेदि* ।

ज्ञान०—(पुरोज्ज्वलोक्य सभयम्) अम्ब ! त्वमेवात्र शरणं मे ।

कपट०—(सक्रोधम्) अज्जवि मं अंवित्ति वाहरसि* ? ।

१ सुभग ! नागरोऽसि जानासि परिहसितुं यन्मामम्बेति व्याहरामि । न पुनस्त्वं जानामि
भागवतानां रहस्यम् । न श्रुतस्त्वया स श्लोकः । न पुनरहं जाने कियत्यः भागवतानां विशदो निजमु-
रतस्तरोच्छीर्षके मया दत्ता ।

२ सुभग ! न निपतिष्यामि । एष मे आलम्बनमस्ति तव दण्डः ।

३ ररे नष्टभगवन् ! न मे अत्र कोकिलपारावतौ येन मामनाशमिव सादयसि ।

४ कोकिलक ! स कुत्रापि इहोद्याने नष्टभगवान् प्रलोभ्यते योऽन्धाकं चौरिकाफलद्रुमुत्पादयति ।

५ अद्यापि मामम्बेति व्याहरसि ? ।

ज्ञान०—(सप्रययम्) सुन्दरि ! करिष्यसि मे प्राणरक्षां, त्वदायत्तोऽहम् ।

कपट०—ता समाहिदंभेण चिट्ठु भववं ।

(ज्ञानराशिः तथा करोति)

कोकिलः—(पुरो निरूप्य सदर्पम्) पारावता ! पेच्छ पेच्छ एसो सो भवओ पासद्विदाए अत्ताए उआसिज्जमाणो चिट्ठदि । ता एहि उअसप्पम्हं ।

उमौ—(उपतृत्य ससंरम्भमुच्चैःकात्) अत्ते ! किं इध तुमं ? ।

कपट०—(सनिमृतेस्वरं हस्तसंज्ञया वारयन्ती) कोकिलआ ! णिहुअं चिट्ठघ । मा भोडु समाहिदंगो भववदो ।

कोकिलः—अत्ते ! एसो खु मे तिब्बमहरावेअविहलोव्व पडिहाअदि जं णिमीलिअच्छो घुम्मदि । (पारावतं काक्षेण वीक्ष्य) तुमं वा कथं मत्तेसिं ।

पारावतः—कोकिलआ ! एवं ण्णेदं । ता एहि एसो दीहिआजलम्मि मज्जीअदि (इति तथोपक्रमेते)

कपट०—(ससम्भ्रमम्) आः किं एदं ! चिट्ठघ चिट्ठघ रे चिट्ठघ । मा जलणम्मि झंपयं ।

कोकिलः—अत्ते ! जइ एसो जलणो ता किन्न एदं णिवं चिअ उच्छंग-अन्ती इज्झसि तुमं । (इति प्रथमं प्रारयतः) , ।

(ज्ञानराशिः सहृद्धारं शितो बलयति)

पारावतः—कोकिलआ ! पिच्छिलवालो ण एस धरिदुं पारीअदि ।

१ वत्समाभिदम्भेन विप्रतु भगवान् । (

२ पारावत ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व एष स भगवान् पार्श्वस्थितया अन्यया उपास्यमानस्तिष्ठति । तदे-
हि उपसर्पावः ।

३ अन्य ! किमत्र त्वम् ? ।

४ कोकिलक ! निमृतं विप्रत । मा भवतु समाभिमद्भः भगवतः ।

५ अन्य ! एष खलु मे मदिरावेगविह्वल इव प्रतिभाति यन्निमीलितशो घृणते । त्वं वा कथं
मन्यसे ? ।

६ कोकिलक ! एवं त्विदम् । तदेहि एष दीर्घिकाजले मज्जयते ।

७ आः ! किमेतन् ? । विप्रत विप्रत रे विप्रत । मा ज्वलने क्षम्यत ।

८ अन्य ! यदि एष ज्वलनस्वर्तिकं नैवं जित्यमेवोत्सङ्गयन्ती दहसे त्वम् ? ।

९ कोकिलक ! पिच्छिलवालो न एष धर्तुं पार्यते ।

कोकिलः—पारावता ! तुमं हृत्थेसु अहं पाएसु घारेमि । (इति तथा कुरुतः)

पारावतः—(बाहुतो वीजं छित्वा हस्ते गृह्णन्हुलीयकं प्रत्यभिज्ञाय) कोकिलआ ! पञ्चभिजाणेषु अंगुलीअं एदं अत्ताए मअणसत्थसिक्खादक्खिणाए एअस्स विहरणं ।

कोकिलः—(सोपहासम्) साहु अत्ते ! साहु । सन्धस्स एअस्स समप्पेदि । चोरिआकलंकं उण अम्ह मत्थे आरोवेदि । (उमौ चालयतः)

ज्ञान०—(साक्रन्दम्) कौण्डिन्य ! कौण्डिन्य ! कासि ? कासि ? । एप त्वामपहाय वैष्णवं लोकमभिपद्ये ।

कोकिलः—पाआलमूलत्ति भणं ।

पारावतः—कोकिलआ ! एसो भजवओ एदस्सिं ग्येव पदासन्ने विन्दु-
देवदे चल्दलत्तकम्मि अवलंवीअदि । अनुभवदु मुहुत्तं खेअरसिद्धिं ।

(कोकिलः ऊर्ध्वं शायामवलोक्यते)

कौण्डिन्यः—(स्वगतं समयम्) एसो सो पलिज्जमाणो डरन्तो अवरोपि पज्जालेदि । ता एवं दाव (प्रकाशम्) जीवध जीवध । घारेध घारेध एदं दंभता-
पसं याव अहं अवदरामि । एसो खु मे सअलुज्जाणे कुसुमाहं णिच्चंचिअ गे-
न्हइ । अहं इहट्ठिदो णिरुवेमि ण उण पेक्खामि (इत्यवतरणं नादयित्वा हन्तुमुपक्रमते)

ज्ञान०—अहो गुरौ भक्त्यतिशयः । भवतु । जीवतु तावद्वराकः ।

१ पारावत ! त्वं हस्तयोः अहं पादयोर्धारयामि ।

२ कोकिलक ! प्रत्यभिजानीहि अङ्गुलीयकमेतद्गन्ध्या मदन्तशास्त्राग्निहादक्षिण्या एतस्य वितीर्णम् ।

३ साधु अम्ह ! साधु सर्वस्वमेतस्य समर्पयति । चोरिकाकलङ्कं पुनरप्याकं मलफे आरोपयति ।

४ पातालमूले इति भण ।

५ कोकिलक ! एष भगवान् एतस्मिन्नेव प्रत्यासन्ने विष्णुदेवने चल्दलवरी अलम्बयते । अनुभवतु मुहुत्तं खेचरसिद्धिम् ।

६ एष स प्रज्ञात्यमानो विष्णुन् अपरमपि प्रज्जालयति । तदेवं तावन् । जीवत जीवत धारयत धारयत एतं दम्भतापसं यावद्दम्भव्रतगमि । एष खु मे सकलौघानि कुसुमानि नित्यमेव गृहाति । अहमिहस्वर्गो निरूपयामि च पुनः प्रेक्षे ।

(कष्टकेलिः विदस्य ज्ञानराशेर्मुग्धमीक्षते)

पारावतः—अरेरे तुमं वज्रज्ञाणवालो ? ।

कौण्डिन्यः—अघ इ ? ।

कोकिलः—पारावता ! जं अत्ता णिहुअंहुसिऊण भअवदो मुहं पेक्ख-
दि, तां एसोप्येव सो एदस्स दुदीओ कौण्डिणो । (इति सहसोपमृत्य वमपि धारयति)

पारावतः—एसो वि एदस्स भअवओ । इध ता समअं चिअ दोन्हवि
भोडु सिद्धी ।

(इति योगपट्टान्यां द्वयोरपि कष्टौ संज्ञानयतः)

कौण्डिन्यः—(सायन्दं दीर्घ निःश्वस्य) णिअणिअट्टाणेसु चिट्ठन्तु णिहा-
णाहं । किलिम्मदु दालिद्दुमिओ लोओ । उंवरमदि नाणरासी ? ।

कोकिलः—(सश्रद्धम्) रेरे जाणादि तुह उअज्झाओ णिहाणाहं ? ।

कौण्डिन्यः—को न एत्थ एदिणा कअत्थीकदो ? ।

कोकिलः—(सहसोपमृत्य) भअवं नाणरासे ! अनुगेन्दुसु अम्हे ।

ज्ञान०—(खगवम्) साधु कौण्डिन्य ! साधु ! तदेवं तावत् । (प्रशङ्कम्)
यत्स ! आत्तोऽयं प्रलपति । प्रियनामस्मासु समीहितम् ।

(कोकिलपारावतौ योगपट्टौ विहाय पदयोः प्रणिपत्य)

उभौ—पसीददु पसीददु अय्यो । करेसु अम्हे अदलिहे ।

ज्ञान०—यत्सा ! क्षान्तं मया । क्षमायना हि मादृशाः । परोपकार ए-

वास्माकं परमकारुणिकानां परमो धर्मः । अवश्यमनुग्रहीतव्यौ वत्सौ । तदुत्तिष्ठताम् ।

उभौ—(उवाच) जीवतु जीवतु अज्जो^१ ।

ज्ञान०—(सगरम्)

मद्वृभङ्गिसमादिष्टा कुम्भदासीव भूरियम् ।

निधानकुम्भसम्भारं गेहे कस्य न दौकयेत् ॥ १० ॥

कौण्डिन्य ! समानय लाङ्गलीरसम् ।

कौण्डिन्यः—किं तेन^२ ? ।

ज्ञान०—किं न श्रुतं त्वया ?—

रसेन लाङ्गलीयेन समन्त्रेणाञ्जितेक्षणः ।

निधनं वा निधानं वा धीरः समधिगच्छति ॥ ११ ॥

कोकिलः—भअवं ! णिहाणदो किं णिहणं गच्छं^३ ? ।

ज्ञान०—माघ्राहीनमपि सर्वदुःखप्रशमनं निधानान्निधनं श्रेयः ।

कोकिलः—ता अम्हाणं तं प्येव भोई ।

ज्ञान०—अथ किं ? । त्वरय कौण्डिन्य ! त्वरय ।

कौण्डिन्यः—जं आणवेदि भवं । (इति निष्कृत्य पुनः प्रविश्य) एदं तं गेन्हुइ

उअज्झाओ^४ ।

ज्ञान०—(आदाय) कस्पाक्ष्णोः प्रथमं दीपतामञ्जनम् ? ।

कोकिलः—मह दावै ।

पारावतः—(उपसृत्य) मह दावै ।

१ जीवतु जीवतु आर्यः ।

२ किं तेन ? ।

३ भगवन् ! निधानतः किं निवनं गुरु ? ।

४ तदस्माकं तदेव भवतु ।

५ यदाहापयति भवान् । एतत्तद्गृहात् उवाच्यः ।

६ मम तावन् ।

७ मम तावन् ।

कपट०—भगवं ! एसोवि तए अणुअंपणिज्जो इत्थोअणो^१ ।

ज्ञान०—आः ! किमौत्सुक्येन ? । सर्वेपामेवासन्नं निघनम् ।

पारा०—तत्कोकिलस्य तावत्कुरु ।

ज्ञान०—(तथा कृत्वा) वत्स ! एतस्मिन्वृक्षमूले दृशं निधेहि ।

(कोकिलः तथा करोति)

पारा०—कोकिलआ ! पेच्छसि किंपि^२ ? ।

कोकिलः—ण किम्पि^३ ।

ज्ञान०—(अपवार्यं) वत्स पारावन् ! सत्येयं जनोक्तिः “ अर्धांतुराणां न सुदृढं बन्धुः ” यदयं पश्यन्नपि न कथयति । सर्वत्र पदे पदे निघनानीति किमुन्मत्तजल्पितम् ? । तत्तद्यान्यदेव दर्शयामि ।

(इति पारान्ताक्षिणां तथा करोति)

कपट०—भगवं ! ममावि^४ । (ज्ञानराशिस्तथा करोति)

कोकिलः—(अपवार्यं) पारावन् ! पेच्छसि किम्पि^५ ? ।

पारा०—ण किम्पि ।

कोकिलः—अत्ते ! तुमं पेच्छसि किंपि^६ ।

कपट०—णहि णहि फुट्ठन्ति नगरि लोअर्णा ।

कोकिलः—(अपवार्यं) पारावन् ! अत्ता ण पेच्छदि । तुमं ण पेच्छसि । अहं ण पेच्छामि । ता कि एत्थकाअव्वं । (अन्तर्यामं मन्त्रयित्वा) ता एयं दाय (प्रकाशं) ।

१ भगवन् ! एसोवि स्वया अनुकम्पनीयः क्षीमन्ः ।

२ कोकिलः प्रेक्षते किमपि ?

३ न किमपि ।

४ भगवन् ! ममापि ।

५ पारावन् ! प्रेक्षते किमपि ? ।

६ न किमपि ।

७ अहम् ! त्वं प्रेक्षते किमपि ? ।

८ नदि नदि हट्टम् । नगरं लोभने ।

उअज्झाअ ! धोअं खु अंजणं । ता अवरेण रसेण तुमं मह कणिट्ठो उण पारा-
वअस्स अंजडु लोअणे जहा समअंचिअ णिहाणे पेच्छम्है ।

(उमौ तया कुरुतः । कौकिलपारावतौ गाढं निपीड्योभयोरप्यक्षिपी निजाक्षिभ्यां सान्द्रं विमर्दयतः)

ज्ञानराशिकौण्डिन्यौ—(पीडामभिनीय) कृष्ण कृष्ण ! स्फुटतो विलोचने ।

कौकिलपारावतौ—हआसा ! गेन्हघ गेन्हघ णिहणं^१ ।

ज्ञान०—आः कौण्डिन्य ! उपविपंकिमप्येतदानीतं त्वया ! । अन्य एव

स नेत्राञ्जनः ।

कौण्डिन्यः—उअज्झाअ ! किं मं मारेदुमिच्छसि । एवं व्येव फुटलो-
अणो मुदोहं^२ ।

पारा०—(पीडाविश्रयमभिनीय) हृद्दी हृद्दी अट्टाणे मुदोहं^३ ।

कौकिलः—पारावआ ! किं सोएसि । तहा अं—

अपीअपुब्बं किमु किपि मज्जं

विट्ठालिदा किं महिला ण कावि ।

जूअेण सुण्णो दिअहो गदो किं

को अम्ह सोआवसरो जजम्मि ॥ १२ ॥

ज्ञान०—(रगतं सोपश्रासम्) सत्यमेनत् ।

कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ।

(प्रकाशम्) वत्सौ कौकिलपारावतौ ! अस्ति कापीह प्रत्यासन्नो जला-
शयः । नयनप्रक्षालनमात्रेणेव प्रशाम्यत्येपोऽपमृत्युः ।

१ पारावत ! मया न प्रेक्षत । त्वं न प्रेक्षते । अहं न पेशे । तत्किमग्र फलेभ्यम् ? । तदेवं
वावन् । उपाध्याय ! स्तोकं शब्दु अखनम् । तदपरेण रसेन त्वं मम कविष्ठः पुनः पारावतस्य अ-
क्षु लोचने, यथा सममेव निधाने प्रेक्षामहे ।

२ हताशा ! गृहीत गृहीत निधानम् ।

३ उपाध्याय ! किं मां मारयितुमिच्छसि । एवमेव स्फुटितलोचनो मृतोऽहम् ।

४ हा भिक् हा भिक् अस्थाने मृतोऽसि ।

५ पारावत किं शोचते ? । तथाच

अपीतपूर्वं किमु किमपि मयं विट्ठालिता किं महिला न कावि ।

ज्ञानेन शून्यः दिवमो गतः किं कोऽन्नाकं शोकावसरः जगति ॥

कोकिलः—अत्यि एत्य पचासन्नं मअणुज्जाणं, जहिं सामी कलाकरंढ-
ओ पाणगोढीविलासं करेदि ।

पारा०—ता कथं मग्गं पुलोअम्ह^१ ।

कोकिलः—एध दाव रिगन्ता वि गच्छम्ह^२ ।

(सखे शनैः परिक्रामन्ति । कौण्डिन्यः कोकिलोपरि पतनं नाटयति)

कोकिलः—(सम्बोधं चरणेन प्रेर्य) हआस ! किं इध णिहाणं ? कोइलो खु
अहं । ता परदो गच्छ^३ ।

कपट०—(पतनं नाटयन्ती) वच्छ कोकिलआ ! अवलंबसु अवलंबसु मे^४ ।

कोकिलः—अत्ते ! णिवटिदप्येव विट्ठ । को तुमं उद्धरिदुं पारेदि ।
हत्थिपट्ठणं तुह संवुत्तं^५ ।

(कपटपेलिः कथञ्चिदुत्थाय पुनः पुनः पतनं नाटयति)

पारा०—(सोपहासम्) पावेदु दाव अज्जआ एण एण णिहाणाई^६ ।

कोकिलः—(पीडातिशयं नाटयन्) ह्की ह्की एसो णयरि अणुसओ जं ण
पाविदो मरणसमअग्गि पाअफंसो पहुणो कलाकरंढअस्स^७ ।

कपट०—(मागन्दं सौरस्तादृमाकागे लक्ष्यं यद्वा) पुत्ति मअणसुंदरि ! कहिसि
कहिसि ? देदि मे पडियअणं । एसो खु अणाहा अहदुतुहमुहअंदा वियज्जाभिं^८ ।

(ततः प्रविशति सखिबारा सम्भ्रान्ता मदनमुन्दरी कलाकरण्डकम्)

१ अस्ति यत्र प्रत्यासन्नं मदनोद्यानं, यत्र स्वामी कलाकरण्डकः पाणगोढीविलासं करोति ।

२ न कथं मार्गं प्रलोकयामः ।

३ एव तावद्विगन्तावपि गच्छामः ।

४ हतास ! किमत्र निवानम् ? । कोकिलः गन्धर्हं, तन्मनो गच्छ ।

५ वत्स कोकिलक ! अत्रत्यस्य अवलम्बस्य माम् ।

६ अग्य ! निरतिशयं विष्ट । यस्मान्मुदरुं पारयति ? । इतिवचनं तत्र संवृत्तम् ।

७ प्राप्नोतु नावदायां पदे पदे निवसानानि ।

८ हा बिह हा बिह एण नवरमनुदायो यन्न प्रातः मरणसमये पाइररत्तः प्रभोः कला-

करण्डकम् ।

९ पुत्रि मदनमुन्दरि कुत्रासि कुत्रासि ? देदि मे प्रतिरूपनम् । एता यदु अनाया अट्ट-
तन्मुगधन्दा वित्तो ।

मदनसुन्दरी—अत्ते ! किं नेदं^१ ? ।

(कपटकलिः कण्ठं गृहीत्वा रोदिति)

कलाकरण्डकः—(विलोक्य ससन्ध्रममुपसृत्य) भगवन् जानराशे ! किमेतत् ? ।

ज्ञान०—(स्वरेण ह्यात्वा) वत्स कलाकरण्डक ! दुर्दैवहतोऽहं, किं कथयामि ।

कोकिलपारावतौ—(सकोचम्) णाह कलाकरंडज ! एदं माआवंचिदसअलमुअणं संभावेसु णदं^२ ।

कलाकरण्डकः—(ससन्ध्रमम्) आः पापी ! अलमलं चापलेन । (ज्ञानराशिं प्रति) भगवन् ! कथय किमेतत् । सज्जोऽयं त्वत्प्रेष्यो जनः ।

ज्ञान०—वत्स ! तावदग्मः समानीय प्रक्षाल्यन्तां सर्वेपामक्षीणि ।

कलाकरण्डकः—कुसुमिके ! मुद्गरक ! ननु प्रत्यासन्नैव दीर्घिका, तदानीयतां पानीयम् ।

उभौ—जं सामी समादिसदि । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) उवणीदं जलं^३ ।

कलाकरण्डकः—प्रक्षाल्यन्तां सर्वेपामक्षीणि । (इति तथा कुरुतः)

ज्ञान०—(मुखं प्रक्षाल्य वन्नीत्य चक्षुषी) वत्स कलाकरण्डक ! दिष्ट्या दृष्टोऽसि दिष्ट्या प्रक्षान्तमापदा ।

कपट०—(सहर्षम्) दिष्टिआ दिष्टो मण तुह मुहससो । (इति मदनसुन्दरीं शुभ्रति) ।

कोकिलपारावतौ—(कलाकरण्डकं पदयोगेहीत्वा) दिष्ट्या जीवतोनों नयनातिथिर्जातोऽसि ।

कलाकरण्डकः—वत्सो ! प्रणम्यतां तावदयं जगद्गुरुर्मगवान् ।

१ अग्न्य ! किन्विदम् ? ।

२ नाय कलाकरण्डक ! एनं मायाजञ्चितमङ्गलमुअणं संभावय नष्टम् ।

३ यत्नरासी समादिशति । उवनीते जलम् ।

४ दिष्ट्या दृष्टो मया वन मुख्याशो ।

(उमा तथा कुरुत.)

ज्ञान०—सह कलाकरण्डकेन प्रमोदन्तां प्रमोदन्तां भवन्तः सर्वेऽपि ।
यत्स कलाकरण्डक ! न कश्चिदिहापराध्यति । अनयोर्निधानदर्शानोत्सुकयोरर्थे
यन्नयनाञ्जनं समानीतं तद्व्यभेदान्यदेव तीव्रं किमपि संवृत्तम् ।

कलाकरण्डकः—(सप्रथमम्) किमुच्यते ? । न खलु प्रमादतोऽपि परि-
भवन्ति विपदो जगद्गुरुम् ।

ज्ञान०—यत्स कलाकरण्डक ! अपि निर्जिता द्यूतकाराः । पूर्णास्ते मनो-
रथाः ।

कलाकरण्डकः—(सहर्षं सप्रथमम्) भगवन् ! किमुच्यते ? । नास्त्यसाध्यं
किमपि मे भुवने भवदनुकम्पासनायस्य ।

मुद्गरकः—(सहर्षोत्थुम्यम्) णाह कलाकरण्डक ! एसा दे अत्ता एस
दे गुरु एस दे परिअणो जं णिराचदो जाओ । ता एध महसवं माणेम्है ।

ज्ञान०—यत्स ! कलाकरण्डक ! ब्रूहि किं ते श्रूयः प्रियमुपकरोमि ? ।

कलाकरण्डकः—(सहर्षं सप्रथमम्)

अजय्यास्ते गृते सकलस्तिवाः कित्त विजिताः

प्रिया प्राणप्राया किमु न घटिता चन्द्रयदना ।

विपदाहैः पारं किमु मम न यातः परिजनः

कृतार्थं कृत्वा मां किमसि भगवन् ! दित्सुरपरम् ॥ १३ ॥

तथापीदमस्तु—

अवनिमयनिपालाः पालयन्तु प्रभामं

चिदयतु शुभमृष्टि दत्तमोदाः पयोदाः ।

भवतु भवतु लोहः शोकैर्वदेगिकात्मा

रजनिरमणलेग्नाद्रोगरघ्यानघन्यः ॥ १४ ॥

वृत्तिरिषं महाराजश्रीवरपदिदेवस्यामात्यस्य महाकवेः श्रीबन्मराजस्य ।

हास्यचूटापणिनामकं महमनं समाप्तम् ।

अमात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

समुद्रमथनाभिधानः समवकारः

गङ्गाधरो रुचिरशीतकराभिरामो

भालाक्षिवह्निभसम्भृतवाङ्वाग्निः ।

विभ्रद्विपं सुविपमं गुणरत्नरम्यो

भर्गः समुद्र इव वर्द्धयतु श्रियं वः ॥ १ ॥

अपि च ।

ताः पान्तु वः शिखरदन्तुरमन्दराद्रि-

व्यालोडनच्यतिकराद्धमयोऽम्बुराशेः ।

यद्वेगविह्वलनया गलितापवादं

श्रीनिर्भरं मधुरिपोः परिरम्भमाप ॥ २ ॥

(नान्यन्ते सूत्रवारः)

सूत्रधारः—(प्राचीमवलोक्य सहर्षम्) अये प्रागल्भ्यमाससाद प्रत्यूपसमयः॥

तथाहि—

अभ्युत्थिता परिलसत्कमलाकराब्जे-

लक्ष्मीः सहस्रकरमण्डलमभ्युपैति ।

तन्मध्यवर्त्तिभुरवैरिसुखारविन्द-

सन्दर्शनोत्सवसमुत्सुकतां गतेव ॥ ३ ॥

ब्राह्म एव मुहूर्त्तं चाहं विबुधः । न च मया किञ्चिदात्महितं विचिन्तितम् ।

श्रूयते हि स्मार्त्तभ्यो “ ब्राह्मे मुहूर्त्तं उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ” इति ।

तदिदानीमपि चिन्तयामि । (नेपथ्यामिमुत्तमवलोक्य) क इहास्मदीयः ? ।

(प्रविश्य)

स्थापकः—(सप्रययम्) अहमस्मि । समादिशतु मां भावः ।

सूत्र०—(सहर्षम्) दिष्ट्या सम्प्राप्तोऽसि । त्वमेव नः परमो हितस्तद्वि-

मृश्यतां, द्वादशापि भ्रानरः कथमिव वयं युगपत्कूनकृत्या भवामः ।

स्थापकः—(सहर्षं शिरोज्वहूय) अहो भावस्य सौम्रात्रम् । दुष्प्रापश्चैव

मनोरथो भावस्य भाग्यसम्पदैव समासाद्यते । आदित्या अपि द्वादश पर्या-

यत एव द्वादशमासेषु परमैश्वर्यभाजनं भवन्ति । तद्विमृश्य विज्ञपयामि
(क्षर्णं विचिन्त्य सहर्षम्)

युष्माभिर्यौगपथेन सर्वकामार्थसिद्धये ।

परमर्दिनरेन्द्रो वा समुद्रो वा निषेव्यताम् ॥ ४ ॥

सूत्र०—(सहर्षम्) साधु दृष्टं साधु स्मारितम् । कविवत्सराजविरचित-
समुद्रमथनसमवकाराभिनयेन नः परमर्दिदेव एव पूरिताशेषमनोरथः समुद्रो
भविष्यति ।

(नेपथ्ये)

एवमेतदं । समुद्रादोऽप्येव सन्धे मणोरहा णिव्वहन्ति ।

सूत्र०—(वरप्रत्यभिज्ञानमभिनीय) अये ! पद्मकोऽयं देव्याः समुद्रबुद्धि-
विश्रम्भभूमिर्व्याहरति । तदेहावामनन्तरकरणीयं सम्पादयावः (इति निष्पान्तौ)

(प्रस्तावना)

(वतः प्रविशति पद्मकः)

पद्मकः—एवं नेदं । संमुद्रादोऽप्येव सन्धे मणोरहा णिव्वहन्ति । कथिदं
खु मे गंगादेवीए जहा फिर सन्धे सुरा असुरा अ विविहलाहसमूस्तुआ महु-
महपमहणाहवग्मेहि सह मंतिऊण मंदरमंथाणेण जलहिमहणरुअणिच्छआ
संघुत्ता । ता तत्थ फलिस्सदि लच्छीए महुमहम्मि पेम्मरुप्पलआ गण
वि विन्हुपदीए दंसिदा विन्हुणो आलिहिअ लच्छी । सुहु उणंठिदो वैउंठो । ता
महणाणत्थेवि अत्थि एसो अत्थो जं लच्छीए फलिस्सदि मणोरहो । एसा खु
अअयदी गंगादेवी समुदयत्तहा पावणाणं शिरोमणी संमुत्तीसम्मि विन्हुपजम्मि
माहप्पेण विहिहरूया सञ्चत्त चिट्ठिदि । (मग्गेसम्) कह उण लच्छीए ता जीय-

१ एवं त्विदम् । समुद्रादेव सर्वे मनोरथाः निर्वहन्ति ।

२ समुद्रादेव सर्वे मनोरथाः निर्वहन्ति । कथापिनं यत्तु मे गङ्गादेव्या यथा किञ्च सर्वे गुण
असुग अपि विविद्वानममृतमुद्यममुनयनप्रमथनायत्रप्रभिः सह मन्त्रयित्वा मन्दमन्यत्वेन जयधि-
मथनरुतनिग्रहाः संघृताः । तस्य चट्टियति लक्ष्या मुनयने प्रमथन्त्युता । मन्त्राणि विन्तुसगा
दर्शिता विन्तोमगिगिता लक्ष्मीः । मुत्तु चट्टियिदो वैरुत्तः । मन्त्रयनान्त्येऽपि अलि एतेऽपि
यत्तुत्थाः फलिस्सदि मनोरथाः । एसा यत्तु अगयदी गङ्गादेवी समुद्रमा पावनाना शिरोमणिः
समुत्तीर्षे विन्तुने माहात्म्येन विविचरुणा मयं निवृत्ति । कथं पुनर्यत्तुयाः मन्त्रावधारणम् !

धारणं । अहं ण कअं सिंघुणाहमहादेवीए गंगाए सोहणं जं लच्छीए अगगदो
घण्णिदा तहा तहा विन्दुगुणा, बड्ढाविदो अ तस्सि पेम्माणुवंवो । अहंवा अलं मे
खेएण । को एअस्स कज्जसिन्धीए संसओ, जहिं गंगादेवीए मणं पत्तिआअदि ।
ता इह वेलावणम्मि खण बीसमिअ जामि । (क्षण विग्रम्य स्मरणमभिनीय) अये गं-
गादेवीसमपिद विन्दुचित्तवटं पि दाव गड्डअ दंसेमि लच्छीए, जाव ण सा वेला-
बली समेदि । सा खु मह पेसणसमए पिदरं समुदं वेलावणागमणत्थं पुच्छन्ती
आसि । अहंपि णिअवीसामसुहलालसो णिट्ठुरोच्च णिदिदो खेव संवुत्तो ।

(नेपथ्ये सरोपम्)

आः ! क एष मूर्खो व्याहरति निष्ठुर इव निन्दित एवेति । निरूपयरे
पाप ! निरूपय अस्ति तथैवं व्याहरतो रसना न वेति ।

पद्मकः—(सभयम्) आः ! को एस अकारणं कुर्पदि ? (इति तत इतोऽ-
बलोकते)

(तत प्रविशति मुद्धो भगवान्निष्ठुरक)

(निष्ठुरक सकोष पुनर्निरूपयेत्यादि पठति)

पद्मकः—(स्वगतम्) अये भअयं एसो कुर्पदि । गूणं णिट्ठुरेत्ति एदस्स
णामसमानदाए एसो कुर्पदि । (प्रकाश सप्रश्रयम्) भअयं ! पणमामि तुमं ।
कहिं मे णिरवराहा जीहा गम्मिस्सदि । अहं खु करणाविरहिदं णिट्ठुरेत्ति अ-
त्ताणं णिंदेमि ।

निष्ठुरकः—(एगत सवैलक्ष्यम्) अये आत्मानं नैष्ठुर्यादसायुपालभते ।
(प्रकाशम्) भद्र ! किं पुनर्भवानेवमात्मानमुपालभते ।

अहं ! न कृत सिन्धुनाय महादेव्या गङ्गाया शोभन यद्गङ्गाया अग्रव वर्णिता तथा, तथा विष्णु
गुणा वर्णीयन्ति तस्मिन् प्रेमानुरन्ध । अहंवा अल मे खेदेन । क एतस्य कार्यसिद्धया सशय यत्र
गङ्गादेव्या अपि मन प्रत्यायति । तदिह वेलावने क्षण विग्रम्य यामि । अये ! गङ्गादेवीसमपिद
विष्णुचित्त पटमपि तद्रत्वा दर्शयामि लक्ष्म्यै यावन्न सा वेलाबली समेदि । सा खडु मम प्रेपण समये
पितरं समुद्र वेलावनागमनार्थं पृच्छन्ती आसीत् । अहमपि विजविग्रामसुलालसो निष्ठुर इव
निन्दित एव सट्ट ।

१ आ ! क एषोऽकारणं कुप्यति ? ।

२ अये भगवान् एव कुप्यति । नूनं निष्ठुरेत्ति एतस्य नामसमानतया एव कुप्यति । भग-
वन् ! प्रणमामि त्वाम् । कुत्र मे निरपराधा जिह्वा गमिष्यति । अहं खडु करणाविरहित निष्ठुर-
मिति आत्मानं निन्दामि ।

निष्ठुरकः—क पुनस्तव भर्तृदारिका ? ।

पद्मकः—भञ्ज ! सुदु मे तावेण उत्तम्मदि भट्टिदारिआ ।

पद्म०—चिद्वदि समुदमज्झमिं ।

निष्ठु०—(सोपहासम्) या समुद्रमध्ये तप्यते सा यदि मण्डले विगतसन्तापा भविष्यति ।

पद्म०—(सरोषम्) । भञ्ज ! णामोचिदं मन्तेसि ण दंसणोचितं । भञ्जन्तो खु करुणापरच्चसा मन्तेहिं तन्तेहिं दूअत्तणेहिं पि कानुआणं पि कामाहं संघडावेन्ति ।

निष्ठु०—(सरोषम्) आः पाप ! किमालपसि ! । कथमहं पुण्डरीकाक्ष-प्रसादमन्त्रमपहाय त्वद्भर्तृदारिकायाः स्मरसिद्धिमन्त्रमाराधयिष्ये ।

पद्म०—(सप्रश्रयम्) अप्य ! मा कुप्य । जन्मन्तरे खु तुह मंतेहि भञ्जं कमलणजणो पसन्नो भोदि । देवीए जण समुदसुआए दूअत्तणं विर-अन्तस्स सहससिअ समीहियं दइस्सदि ।

निष्ठु०—(सोपहासम्) रे रे मूर्ख ! न तवैवं व्याहरतो ब्रीडा न च मे शृण्वतः । कथं नु जलमानुषीसमागमे सकलजगदीशो भगवान्यैकुण्ठ एव समुत्कण्ठते । त्वद्भर्तृदारिकाया अपि महानयमुपहामो यत्तत्र निविडेयमासक्तिः । नहि वापीमरालिकायाः पितामहमरालः प्रेमपात्रं भवितुमर्हति ।

पद्म०—(सगमं) अप्य ! मा एवं—

इत्थीण सच्चदसणं मोहणमनं य जयइ सोहगं ।

युद्धिइ णं समुदे लच्छीपेम्मणेण गोविंदो ॥

१ भगवन् ! सुदु मे तावेण उताम्यति भर्तृदारिका ।

२ विद्वति समुद्रमध्ये ।

३ भगवन् ! नामोचितं मन्त्रयसि, न दर्शनोचितम् । भगवन्तः खलु करुणापरकताः मन्त्रैः तन्त्रैः दूतैरपि कानुष्ठानामपि कामान् सहटयन्ति ।

४ आर्यः ! मा कुप्य । जन्मान्तरे खलु तव मन्त्रैः भगवान् कमलजयनः प्रसन्नो भवति । देव्याः पुनः समुत्सवायाः दूतत्वं विरचयतः ग्रहसैव समीहितं दास्यति ।

५ आर्य ! मैत्र्यु । स्त्रीणां सर्वदमनं मोहनमन्य इव जयति धौमाम्प्यु ।

मुदति न्तु समुदे लक्ष्मीप्रेम्णेण गोविन्दः ॥

निष्ठु०—(सोपहासम्) यद्येवं तदा गतप्रार्थं नारायणस्य पाणिग्रहणम् । किमेवमुत्तप्यसे ? । अहो अद्भुतमद्भुतं चक्षुःपथमेव यो नावतरति कस्तेन सह प्रेमयन्धः । रे रे मूर्ख ! अस्मदादीनामपि गुरव एवमुपदिशन्ति—

दुर्दर्शो निर्गुणः सूक्ष्मः केवलोऽद्भुष्टमात्रकः ।

वीनरागो महाभायः कृष्णलौक्यमोहनः ॥ ५ ॥

पद्म०—(सकोषम्) ये एवं मग्नंति ण ते तुम्हाणं गुरु जाणन्ति, ण अ तुम्हारिसा सुणेन्ति । अंधाणं अंधेसु एस रूचविशेसो घ एसो । पेच्छ रे ! पेच्छ ! भभवदो कन्हस्स रूवं । (इति चित्रपटं दर्शयति)

निष्ठु०—(विडोस्य सन्नमयम्) रे रे ! क पुनरयं भवता समासादितः ? । मया कित्तेह ध्यानाय मधुसूदनरूपमालिखितम् । अत्राहं वेलाचनाश्रमे वसन्नह-
रहः कृष्णरूपमिदं ध्यायामि । एकदा चर्द्धिष्णुसिन्धोः कल्लोलैनापहृतः ।

पद्म०—भव ! एसो खु समुददइआए गंगाए समुदसुआए महुमह-
विरहविहलाए लच्छीए कए महुमहालेस्ससणाहो चित्तवडो पेसिदो अत्थि ।

निष्ठु०—(सकोषम्) अर्पय मदीयम् ।

पद्म०—(सतोपहासम्) अप्पिदो वि ण तुह हत्थे चिट्ठदि । अत्थि किंवि तुह पायं जेण आलेक्खेवि ण तुह दंसणं देदि देवो कन्हो । अदो प्येय कल्लोल-
पेहणवयदेसेण तुह हत्थादो पन्मट्ठो चित्तवडो ।

निष्ठु०—(सकोषम्) आः पाप ! पापलेशोऽपि न मे विद्यते । इदानीं
भवतः कल्लुपशीलस्य संलापेन भविष्यति । तदपसर्पतु भयानन्यतः कृतोऽपि ।

पद्म०—(सार्गम्) रे रे भगवं ! नारायणपरायणाए दुष्करं तयन्तीए
लच्छीए ससिद्धानम्मि कुदो मे पापं, कुदो अ लच्छीए मणोरत्ताणं अर्सिंढी ? ।

१ ये एवं मग्नन्ते न ते गुप्तार्कं गुरुन् जानन्ति, न च बुद्ध्यादृशान् शृण्वन्ति । अन्धाना-
मन्धेषु एव रूपविशेष इव एव ।

२ भगवन् ! एष गतु समुद्रदक्षिण्या गङ्गया समुद्रमुखाया मधुमयविरहविह्वलाया लक्ष्म्याः
पृथगे मधुमयालेख्यसनायः चित्रपटः प्रेषितोऽस्ति ।

३ अपिणोऽपि न तत्र हस्ते निष्ठुनि । अस्ति किमपि तत्र पापं येनालेख्येऽपि न तत्र दर्शनं
वदाति कृष्णः । अत एव कडोलप्रेरणान्यवयमेन तत्र ह्मात्प्रघट्टः चित्रपटः ।

४ रे रे भगवन् ! नागावगपरायणतया दुष्करं तत्र तपन्त्या लक्ष्म्याः सन्नियाने भूतः पापं,
शुनन् लक्ष्म्या मनोरथानामसिद्धिः ।

तथा अ—

मञ्जुमि घसइ णिचं सुरसरिजलपूरपुण्णजलणिहिणो ।
 सेवाए अहिरमन्ती दूसहवडवाहुआसस्स ॥ ६ ॥
 पुज्जइ हिअमि हरिं वच्छत्यलणिहिदकमलमालाए ।
 झाणोवहाणलग्गा अवहीरिअपरिअणालावा ॥ ७ ॥
 इअ धम्मकम्मकलणा हरिपअपंकअपसाअकामाए ।
 कह ण फलइ लच्छीए आहारविहारविरदाए ॥ ८ ॥

संपइ उण इहय्येव जलहिनीरम्मि वेलावणकुसुमलक्षणेण भअवदिं रु-
 द्धाणि अंचइस्सदि भट्टिदारिआं ।

निष्ठु०—इहागमिष्यति त्वद्भर्तृदारिका ? ।

पद्म०—अथ इं ? ।

निष्ठु०—तदिदानीमनुचितं समवस्थानमिह रागिजनप्रत्यासत्तौ ।

पद्म०—(सकोधम्) तए परिचत्तं एदं पावणं भविस्सदि वणं ।

निष्ठु०—(सरोपम्) आः पाप ! किमालपति ? । (इति शृपीमुच्यम् ताडयि-
 तुमिच्छति)

पद्म०—(सकोधम्) चिट्ठ रे जाव जलजंतुं कंमि दुट्ठअरं तुह कए कअन्तं
 घाहरेमिं ।

तथा अ—

१ मध्ये वसति नित्यं सुरसरिजलपूरपूजलक्षणेः ।
 सेवायै अमिरममाणा दुःसहवडवाहुताशस्य ॥
 पूजयति हृदये हरिं वक्षःस्थलनिहितकमलमालया ।
 ध्यानोपधानलगा अवहीरितपरिजनालापा ॥
 इति धर्मकर्मकलना हरिपद्मपूजप्रसादकामायाः ।
 कथं न फलति लक्ष्म्या आहारविहारविरतायाः ॥

सम्प्रति पुनरिहैव जलहिनीरे वेलावनकुसुमलक्षणेण भगवती रुद्राणीमर्चयिष्यति भर्तृदारिका ।

२ अथ किम् ? ।

३ त्वया परित्यक्तमेतत्पावनं भविष्यति वनम् ।

४ तिष्ठ रे ! यावन् जलजन्तुं कमपि दुष्टतरं तव कृते कृतान्तं ध्याहरामि ।

निष्ठु०—(पुरोऽग्लोक्य समयम्) आः पाप ! त्वदनुस्मृत एव जलकुञ्ज-
रोऽयं दुष्टः कश्चिदुन्मज्जति । तयामि यतस्ततः । (इति पलायते)

पद्म०—(निरूप्य) णूणं एसा कुंजरं आरुहिअ लुच्छी समेदि । जिस्सा
उहपपासम्मि दीसदि सही लज्जा घिदी अ । ता इहप्येव पडिवालेमि ।

(उक्तः प्रविशति यथानिर्दिष्टा लक्ष्मीः)

लक्ष्मीः—सहीओ ! अइदुपुच्चं मह एदं सुरहिकुसुमपम्भारनिम्भरम-
रिदं वेलावणं । ता इहप्येव सहत्थावचिदेहि कुसुमेहि अंचइस्सं भभवदि
रुदाणि ।

धृतिः—जहा सुहं भट्टिदारिआए ।

लज्जा—अयि कुंजरेसर ! इह थिरो भोडु भव ।

(कुंजरस्तथा विपठति)

पद्म०—(स्वगतम्) इह कहिं पि पच्छन्ने पेच्छामि दाव । (इति तथा करोति)

(लक्ष्मीः अवतरणं नाटयति)

धृतिः—पिअसहि ! लज्जे ! पेच्छ तणुअत्तणं भट्टिदारिआए ।

लज्जा—सुहु खु इवला, ण उण लक्खीअदि लाअण्णपुण्णदाए ।

तहा अ—

चंगत्तणमेदाए चंदस्सगसहोअरस्स सारिच्छं ।

१ नूतमेवा कुंजरमागच्छ लक्ष्मीः समेति । यस्या उभयपार्श्वे दृश्यते सखी लज्जा धृतिश्च ।
तदिदं प्रतिपालयामि ।

२ तस्याः ' नट्टपूरुक् ' भगवन् सुराभिकुसुमपम्भारनिर्भरद्वयं वेलावणम् । तदिदं स्वहस्ताव-
चितैः कुसुमैः अर्चयिष्यामि भगवती रुद्राणीम् ।

३ यथा सुहं भट्टिदारिकायाः ।

४ अयि कुंजरेसर ! इह स्थितो भवतु भवान् ।

५ इह कुत्रापि प्रच्छन्ने प्रेक्षे वाक् ।

६ प्रियसखि लज्जे ! प्रेक्षस्व त्वं तनुत्वं भट्टिदारिकायाः ।

७ सुष्ठु खलु दुर्वला न पुनः लक्ष्यते लावण्यपूर्णतया ।

तथा च ।

चङ्गत्तमेतायाः चन्द्रस्यामसहोदरस्य सदृशम् ।

रणरणअदुव्यलाए अहिअं अह होइ अच्छरिअं ॥ ९ ॥

लक्ष्मीः—एष वअंसिआओ एष । उचिणीअन्ति कुसुमाई^१ ।

(सर्वाः पुष्पावचयं नाटयन्ति)

लक्ष्मीः—(सहर्षाश्चर्यम्)

मालाहिं छम्मासिअमोत्तिआणं केणावि वल्लीओ विहसिदाओ ।

एतारिसं किं इध विहुमाणं दीहत्तणं दीसदि पाअवेसुं ॥ १० ॥

(धृतिलज्जे इतरेतरमुखावलोकनस्मितं नाटयन्तः)

लक्ष्मीः—(साशङ्कम्) सहीओ ! किं इध हसीअदि^२ ।

लज्जा—पिअसहि ! अणहिण्णा खु तुमं हसीअसि । ण एदाओ मोत्ति-

अमालिआओ, विअइल्लकुल्लाइं । एदाइं कंकेल्लिकुसुमाइं ण विहुमदलाइं^३ ।

लक्ष्मीः—(सखिलक्षं विहस्य) ता एदाइंय्येव उचिणोन्हें ।

(तथा कुर्वन्ति)

लक्ष्मीः—(भ्रमरवाचं रूपयन्ती ससम्भ्रमम्) सहीओ ! के एदे लहुअलहुआ

पक्खिसावा जन्ता उट्ठेर्त्ति^४ ? ।

धृतिः—(विहस्य) पिअसहि लच्छि^५ !

तुह मुहपरिमलरसिआ भसला ण रमन्ति पेच्छ कुसुमेसु ।

उण्होण्हसासलहरीसन्तावकरंविदा भान्ति ॥ ११ ॥

रणरणकदुर्वलाया अधिक्रमय भवति आश्चर्यम् ॥

१ एत वयस्या ! एत । उच्यन्ते कुसुमानि ।

२ मालाभिः पाष्मासिकमौक्तिकानां केनापि वक्ष्यः विभूषिताः ।

एतादृशं किमत्र विद्रुमाणां दीर्घत्वं दृश्यते पादपेषु ॥

३ सख्यः ! किमत्र हस्यते ? ।

४ प्रियसखि ! जनभिज्ञा खलु त्वं हस्यसे । न एताः मोक्तिकमालाः, विचित्रलकुसुमानि,

एतानि कंकेलिकुसुमानि न विद्रुमदलानि ।

५ तदेतान्येवोचिणुमः ।

६ सख्यः ! के एते लघुकलधुका पश्चिशावकाः यान्तः उच्यन्ते ।

७ प्रियसखि लक्ष्मि !

तव मुखपरिमलरसिका भसला न रमन्ते कुसुमेषु ।

प्रेक्षस्व उण्होण्हसासलहरीसन्तापकरंविदा भान्ति ॥

लक्ष्मीः—(सलज्जं सस्मितम्) सहि ! न तुमं पुच्छिस्सं । पिअसहि लज्जे !
फधेहि एदे दे भसला जे मअरंदजीवा सुणीअन्ति ? ।

लज्जा—अघ इं ? ।

धृतिः—पिअसहि ! अवचिदाइं पइदाइं कुसुमाइं । अंचीअदु संपइ
भअवदी भवानी ? ।

लक्ष्मीः—आणीअन्तु परिअणादो पूओवरणाइं । (धृतिस्तथा करोति)

(लक्ष्मीः पार्वतीपूजां नाटयति)

लज्जा—(सप्रार्थनम्)

तह अंचिदासि पवइ ! लच्छीए विविहकुसुममालाहिं ।

अंचेदु तुह पसाए जह कण्हं णअणकमलेहिं ॥ १२ ॥

धृतिः—(सहर्षम्) पिअसहि ! लच्छि ! दिट्ठिआ बड्डसि । पेच्छामि तुह
वाहुलअं वामं पस्सुरन्तं । पचासन्नं पिअदंसणं पिसुणेदिं ।

लक्ष्मीः—(सलज्जस्मितम्) अवेहि अवेहिं । (इति कुसुमेन ताडयति)

पद्म०—(स्वगतम्) दंसेमि एदस्सि अवसरे कण्हचित्तवडं इमीए ।

(सहस्रोत्थाय) देवि ! पुज्जीअदु एदं कण्हस्स रूपं णअणकुसुमेहिं कुसुमेहिंपि ।
(इति चित्रपटमर्पयति)

१ सति ! न त्वां प्रक्ष्यामि । प्रियसति लज्जे ! कथय एते ते भसला ये मकरन्दजीवाः
श्रूयन्ते ।

२ अय किम् ? ।

३ प्रियसति ! अवचितानि प्रभूतानि कुसुमानि । अर्च्यतां सम्प्रति भगवती भवानी ।

४ आनीयन्तां परिजनात् पूजोपकरणानि ।

५ तथा अर्चितासि पार्वति ! लक्ष्म्या विविधकुसुममालाभिः ।

अर्चयतु तव प्रसादात् यथा कृष्णं नयनरुमलैः ॥

६ प्रियसति लक्ष्मि ! दिष्ट्या वर्धसे । प्रेक्षे तव वाहुलतां वामां प्रस्फुरन्तीम् । प्रत्यासन्नं

प्रियदर्शनं पिशुनयति ।

७ अपेहि अपेहि ।

८ दर्शयामि एतस्मिन्नवसरे कृष्णचित्रपटमस्यै । देवि ! पूज्यतामेतत्कृष्णस्य रूपं नयनकुसुमैः
कुसुमैरपि ।

लज्जा—(विलोक्य सहर्षम्) साहु साहु किं भण्णइ पोमअस्स । जहा पोमओ दब्बाणं णिही तथा सुहाणं तुमं णिही^१ ।

लक्ष्मीः—(सप्रसादास्मितं पद्मरुमवलोक्य सहर्षं चित्रपटमवलोकयन्ती स्वावं साश्चर्यम्) अहो रूपं अहो रूपं ! ठाणे महामुणिणो एदं पुरिसोत्तमं अणिम्मिदं वाहरन्ति । णहु णहु एआरिसं रूपं केणावि णिम्मीअदि । (सोत्कण्ठम्) हिअअ ! दिट्ठिआ बड्डसि । कुसुमिदो दाव देवीए कच्चाअणीए पसाअपाअवो संपइ उण आलेक्खदंशणपुण्णदोहवेणं य्येव फलिस्सदि^२ ।

पद्म०—देवि लच्छि ! किं विलंबीअदि ? एसो खु चित्तवडो गंगादेवीए पेसिदो पुज्जीअहु । जणइणपूआएय्येव जणइणो पावीअदि । किं सुझहिअआ तुमं ? अहं खु तएय्येव गंगादेवीए पादवंदणं काडं पेसिदो^३ ।

लज्जा—पिअसहि ! सोहणं मन्तेदि पोमओ । पुज्जीअहु चित्तलिहिओ महुमहो^४ ।

लक्ष्मीः—(सलज्जं धृतिसुखमवलोक्य स्मगद्वम्) अप्पेहि पूओवअरणाइ^५ ।

(धृतिस्तथा करोति लक्ष्मीः । पूजां नाटयति)

लज्जा—(सपरिहासमितम्)

कुसुमंजलिसंघट्टणा वेविरहत्थाए फह णु संपडइ ।

गगिरगिरा अ मन्तो समगवण्णो कहं होई ॥ १३ ॥

१ साहु साहु किं भण्यते पद्मरुम । पद्मरुः द्रव्याणां निधिः तथा सुखानां त्वं निधिः

२ अहो रूपम् अहो रूपम् ! । स्थाने महामुनयः पुरुषोत्तममनिर्मितं व्याहरन्ति । त एतलु न एतलु एतादृशं रूपं केनापि निर्मायते । इदम् ! दिष्टया वर्धते । कुसुमितो देव्याः कात्यायन्याः प्रसादपादपः सम्प्रति पुनः आलेख्यदर्शनपूर्णदोहदेनैव फलिष्यति ।

३ देवि लक्ष्मि ! किं विलम्ब्यते ? । एष एतलु चित्रपटो गङ्गादेव्या प्रेषितः पूज्यताम् । जनार्दनपूजयैव जनार्दनः प्राप्यते । किं शुन्यहृदया त्वम् ? । अहं एतलु तथा एव गङ्गादेव्या पादबन्धनं कर्तुं प्रेषितः ।

४ प्रियसखि ! शोभनं मन्त्रयति पद्मरुः । पूज्यता चित्रलिखितो मधुमयनः ।

५ अर्पय पूजोपकरणानि ।

६ कुसुमाजलिसङ्घटना वेपमानहस्तायाः कथं नु सम्प्राप्नोति ।

गद्गदगिरा च मन्त्रः समप्रवर्णः कथं भवति ॥

दिदो वाहाउलिआ तुमम्मि झाणं सुणिअमरं णवरि ता ।
कमलणअण ! कमलं अणुअंपसु विमलसअभावं ॥ १४ ॥

(लक्ष्मीः सत्रीदक्षितं पूजां परिहर्तुमिच्छति)

धृतिः—(ससम्भ्रमं सप्रार्थनम्) मा एवम् ।

पिअसहि ! तुज्झ पवड्डउ काममओ महुमहम्मि सअभावां ।
निक्कामलअसुलआ मा मुत्ति झत्ति पावेसु ॥ १५ ॥

(लक्ष्मीः सखितं कुसुमाञ्जलिमातेपयति)

लज्जा—(सहर्षं सप्रार्थनं चित्रपटे लक्ष्यं वद्धा) सुहअ पुरिसोत्तम ! पेच्छ पेच्छ
भट्ठिदारिआभत्ति । भत्तिगेज्जो खु तुमं झत्ति पचासओ होहि ॥

(नेपथ्ये)

आः किमेतत् ।

उच्छिद्य स्वयमुत्पतिष्णुतनवः साभोगवेगोर्मिभि-

र्यद्वन्यूहमरण्ययन्ति गगनं वृक्षाः सपक्षा इव ।

एतेन क्रियते युगान्तपवनप्रावन्धनाकस्मिकं

दुर्घातेन विनन्यताऽतिरयतः सर्वे जगज्जङ्गमम् ॥ १६ ॥

पद्म०—(स्वगम्) नूनमायाति सुरासुरपरिवारो मुरारिः । नूनमन्वेति
तं मन्दराद्रिः, यदेव श्रीपणः पवनोत्पातः ।

लक्ष्मीः—(पवनवेगप्रायां नाटयन्ती) ह्दी ह्दी सहीओ णएय मं पिदुणो
महोअहिणो उच्छंगं । मए खु भअवदीए कचाअणीए वारंवारं कअविधिह-
रणणपूआए वेलावणकुसुमपूआणिमित्तं तादं अअभत्थिअ इय आगदं ।
इय अ एअं फलं संसुत्तं ।

१ दृष्टिः वाहाउलिआ त्वयि ध्यानं मुनिभरं नवरं तत् ।

कमलतयन ! कमलामनुकम्पस्य विमलसङ्गवाम् ॥

२ प्रियसखि ! तव प्रवर्तु काममयो मधुमये सङ्गावः ।

निष्कामलयसुलभा मा मुक्तिं झटिति प्राप्नुहि ॥

३ सुभग पुरोत्तम ! प्रेक्षस्व भर्तृदारिकामक्रिम् । मत्तिगृध्रः खडु त्वं झटिति प्रत्यासन्नो भव ।

४ हा धिह् हा धिह् ! सख्यः ! नयत मां धितुर्महोदधेः उत्सङ्गम् । मया खडु मगन्याः
कात्यायन्याः वारं वारं कृतविविधरत्नपूजया वेदावनकुसुमपूजानिमित्तं तावमभ्यर्घ्य अग्रागतम् । अत्र
च एतत्फलं संसृजम् ।

लज्जा—(सम्भ्रमम्) गाभराज ! एहि एहि^१ । (हस्ती सहस्रोपसर्पति)

(सर्वाः समारूढा समुद्रप्रवेशं नाटयन्ति)

पद्म०—(स्वगतम्) अये ! महोदधिमहणवृत्तन्तं गंगादेवीकथितं ण दाव णिवेदहस्सं । सुद्धु विहला भविस्सदि भट्टिदारिआ । वरं इधप्येव एदं परुवअन्तो चिट्ठामिं । (इति तथा तिष्ठति)

(नेपथ्ये)

मधुरिपुरेण स्फुरद्भुक्तकामः सह सुरदैत्यैर्जलधिमुपेतः ।

तुङ्गशृङ्गसमूहैर्मालिताम्बरमुपैति मधनोद्यमहेतोर्मन्दरो गिरिराजः ॥१७॥

पद्म०—(सहर्षम्) अनिष्टमध्येऽप्यद्य सम्भविष्यति गोविन्दसन्दर्शनं भर्तृदारिकायाः । तदहं त्वरितमुपसर्पामि जलधिमध्यम् । (इति जलधिप्रवेशमभिनीय निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति व्योमयानेन महेन्द्रादिसुरासुरपरिवारो बामुदेवः)

वासुदेवः—(सहर्षकौतुकम्) अयि सुरपते ! पश्य—

व्योमाङ्गणादवतरन्निदशासुरौघ-

च्छायाजिघृक्षुमकरोत्कर्घूर्णिताम्बुः ।

अप्यत्र दूरतरवर्तिनि मन्दराद्रा-

वुन्मथ्यमान इव राजति सिन्धुराजः ॥ १८ ॥

तद्वयमवतीर्य वेलोवने प्रतीक्षामहे यावदापान्ति ब्रह्ममहेशादयः सर्वेऽपि देवाः सर्वेऽपि चासुराः स च गिरिर्मन्दरः । (इति वेलोवनमध्यास्ते)

बृहस्पतिः—(समन्तादवलोक्य साश्चर्यं समयम्)

अहो वृद्धिर्वाङ्मेस्तदिह हृदयं क्षुभ्यति परं

दुरन्तोऽयं मन्यः प्रसभमुपहासाय भविता ।

विधायान्न स्नानं सपदि सदनं यात विवुचाः

प्रमोदो यादोभ्यः प्रभवति न चेत्कोपि विषमः ॥ १९ ॥

१ नागराज ! एहि एहि ।

२ अये महोदधिमहणवृत्तन्तं गङ्गादेवीकथितं न तावन्निवेदयिष्ये । सुद्धु विहला भविष्यति भर्तृदारिका । वरमत्रैव एतत्परुषंस्तिष्ठामि ।

इन्द्रः—(स्वगतम्) अहो ! बृहस्पतेर्मन्त्रपरामर्शकानजडमतेर्भीरुत्वम् ।
तदेवं तावत् । (प्रकाशं सगर्वम्)

कियान्पारावारः कमलभवभृङ्गारकुहर-
क्षरद्वारारब्धत्रिदिवसरिदौपाधिकसरः ।
तदेतन्मन्याय व्यवसितमिदं दैत्यदिविष-
त्समृहस्यैतावद्भवति हसनीयं नहि कथम् ॥ २० ॥
(सोडुण्ठम्)

दम्भोलिपाणेर्वलसूदनस्य
वाचस्पते ! त्वं सचिवोत्तमोऽसि ।
तदत्र दुग्धान्मुधिदीर्घिकाया-
मुत्साहभङ्गः कनस्तवायम् ? ॥ २१ ॥

बृहस्पतिः—(सावकं विहस्य) देव प्रभो पुरन्दर !
त्रैलोक्यदाहप्रभुरार्यवहिः
किन्नास्य किं नास्य स कालकूटः ।
क्रोधोद्धुरेऽमुत्र न वृत्रशत्रो
रक्षाप्रकारः कचचादिकः स्यात् ॥ २२ ॥

धनदः—(सगर्वं साग्रहम्)
जीव पयोवेर्मथनं कारय किं वा निवारय स्वैरम् ।
शौर्यं किमत्र पातुं दुग्धं बडवानलरुधितम् ॥ २३ ॥

बृह०—(सावहोपहासम्) दूरेऽस्तु शौर्यम् । अमुना महिम्नैवास्य
चक्रवाक इव वीचिविलोलो मन्दरोऽत्र भवतु भ्रमनिष्ठः ।
पार्श्वतोऽस्य परिवर्त्तनमद्भवा कीटका इव भवन्तु भवन्तः ॥ २४ ॥

वासु०—(स्वगतम्) अये ! गर्वायते गीर्वाणवर्गः समुद्रोन्मथनाय । तत्पु-
त्रीप्रेमपाशपरवशश्चास्मि । तर्त्तिक सुरमन्त्रिमन्त्रानुसारेण समुद्रोन्मथनोद्योगं
विसृज्य प्रकारान्तरेण तत्पाणिग्रहणमारभे, अथवा सुरासुरसर्वैः समभ्यर्थ्या-
नीतः कथमिवैतानतिसन्धाय भग्नमनोरथान्करिष्ये ! । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)
अपि वाचस्पते !

नालसं कुलिशं शाक्रं न युद्धिर्विधुरास्ति ते ।
सर्वं भावि शुभोदकं हरौ सहचरे मयि ॥ २५ ॥

वृह०—(स्वगतं सहर्षम्) अये ! अनध्यवसायोक्त्यैव मे सुहृदं संवृत्तं सुर-
कार्यं, यदेवमयं भगवान्मुकुन्दः प्रतिज्ञातवान् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)

पाथोनिधिर्मथित एव समीहितानि
सिद्धानि तानि मधुसूदननिर्जराणाम् ।
दुष्पापमेतदधिगम्य वचस्त्वदीयं
पीयूषमप्यतनु सम्प्रति पीतमेव ॥ २६ ॥

इन्द्रः—(सप्रश्रयम्)

पादोदकं तव जनार्दन ! जाह्नवी या
तत्तोयपूर्णजलधेर्मथनं कियत्ते ।
आज्ञाकरैस्त्रिदशदानवमन्दराद्यै-
राहम्बरव्यतिकरोऽयमहो विनोदः ॥ २७ ॥

वासु०—(ऊर्ध्वमवलोक्य) अयि सहस्रेक्षण ! दृश्यतामयमायात्यैव
कमलासनः । तथाहि—

दुग्धाम्युधेर्दुग्धमदः पिपासुः
पैतामहोऽयं तरलो मरालः ।
अप्रेर्यमाणोऽपि पितामहेन
विहङ्गराजाधिकमभ्युपैति ॥ २८ ॥

इन्द्रः—(सकौतुकमूर्ध्वमनङ्गोन्म्य) कथमयं भगवान्महेशोऽपि समायाति वे-
गेन ! । अदृष्टपूर्वं महदेतत्कुतूहलम् । देवदेवोऽपि तरलायन एव ।

कृष्णः—महेन्द्र ! मैवम्—

कीदन्तु कोमलपराक्रमसन्निवेशैः
स्वर्गसदः सुरपतेः शृङ्गकामचाराः ।
अत्याहिते परिपतत्यथ दैवयोगा-
देवोऽयमेव शरणं करिकृत्तिवासाः ॥ २९ ॥

(ततः प्रविशति महेशो मध्या च)

ब्रह्मा—(सरभसमुपसृत्य)

उद्यमं कुरु गोविन्द ! पूर्णकामो भवाचिरात् ।
फलितोद्यमखेदानां विश्रामो मण्डनायते ॥ ३० ॥

महेशः—(सहर्षस्मितम्) कृष्ण ! अनुष्ठीयतां सुरज्येष्ठशासनम् ।

वासु०—(सप्रश्रयम्)

उग्र ! त्वदग्रतो गाढं सर्व एवोत्सहामहे ।

उज्जृम्भते हि भृत्यानां कापि शक्तिः प्रभोः पुरः ॥ ३१ ॥

तदायातु मन्दराद्रिः ।

इन्द्रः—(नभोज्वलोक्त्य) कृष्णदेव ! पश्य पश्य । अम्वरादुत्तीर्य प्रत्या-

सन्नो बभूव महोदयेर्मन्दराद्रिः ।

अभ्युत्थित इवातिथ्यान्मेनाको गौरवेण यम् ।

समुद्रमध्यसङ्क्रान्तप्रतिविम्बस्य कैतवात् ॥ ३२ ॥

वासु०—(सहर्षस्मितं हरकण्ठे शेषमालोक्त्य)

निर्मोकवयः पृथिवीं धिभर्त्ति

पर्यङ्कतां याति जगत्पतेर्यः

तस्यैव ते मन्दरशील ! मन्थ-

नेत्राधिकारः कणिराजयोग्यः ॥ ३३ ॥

शेषः—(सप्रश्रयम्)—

दन्दशूकस्य कीटस्य शक्तिरेवंविधा क मे ।

प्रभुः करोतु यत्किञ्चिन्मयि न्यस्य स्ववैभवम् ॥ ३४ ॥

महेशः—(सस्मितम्) नागराज ! अबिलन्वितं विधेहि मुकुन्दसन्देशम् ।

(शेषः सहसा शिरःकण्ठादुत्तीर्य नाट्येनोद्गीय दुग्धाधिमध्यगतमन्दरमभिवेष्टयति)

महेन्द्रः—(सहर्षोडासम्) अये देवा अये देवा ! पूर्ववदेव अवलम्बत नागे-

न्द्रनेत्रमुभयपार्श्वयोः । (सर्वे तथा कृत्वा विलोडनाभिनयं कुर्वन्ति । मन्दरस्तथैव तिष्ठति)

महेशः—(विहस्य)

सर्वेऽपि कुणयः कृष्ण ! त्वां विनामी सुरासुराः ।

त्वमेवामहुतो बाहुर्निष्पत्यृहश्चतुर्भुजः ॥ ३५ ॥

तद्वयवस्यतु भवान् । मा भवतु विडम्बना सुरासुराणाम् ।

कृष्णः—(सहसोपसृत्य मन्दरमावर्त्तयन्स्वगतं सोत्कण्ठम्)

तामम्बुधावत्र विचिन्त्य लक्ष्मी-

मुत्कम्पितं निःश्वसितं च दीर्घम् ।

उज्जृम्भते गद्गदशब्दता मे

मन्यश्रमः किन्तु सुसंवृणोति ॥ ३६ ॥

तत्सावहित्थमावर्त्तयामि तावत् । (इति मन्दरमावर्त्तयति)

ब्रह्मा—(विलोम्य सकौतुकम्) महेश ! दृश्यताम् ।

फ्रीडति भ्रमरकैरिव नृत्य-

नमन्दरः सह सुरासुरसार्थैः ।

शेषपुच्छमुखबाहुयुगस्य

द्राग्गतागतमनोज्ञविनोदैः ॥ ३७ ॥

महेशः—(सहपांश्चर्यम्) अहो महत्कौतुकं वर्त्तते ! । तथाहि—

साटोपसम्पातरयप्रकर्षा-

दुल्लासिनस्तुङ्गतरङ्गकूटाः ।

हस्ता इव फोचनदुग्धचार्दः

पतन्त्यमी मन्दरशैलमौलौ ॥ ३८ ॥

वासु०—(आकर्षणाभिनयं कृत्वा) तिष्ठत तिष्ठत क्षणम् । निर्गच्छदिव
किमपि विभाव्यते ।

(सर्वे निश्चला भवन्ति)

वासु०—(सहर्षकौतुकम्)

कथितकुलिशपातदुर्निमित्त-

स्फुरदुरुमेघविरूक्षगर्जितान्ते ।

ध्वनिरिव मधुरः फलापियूनः

सुखयति मन्थरवात्पयश्चरोऽयम् ॥ ३९ ॥

(ततः प्रविशन्ति वेदाः)

वासु०—(ज्ञानेन प्रत्यभिज्ञाय स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्या नूनममी वेदाः समागताः॥

वलिः—(सप्रश्रयम्) भगवन् जगदीश ! साधारणः प्रभुरसि सुराणा-
मसुराणां च । समानभक्तिव्यवसायेषु च परिजनेषु समानप्रसादाः प्रभवो
भवन्तीति विचिन्त्यम् ।

महेशः—(स्वगतम्) अये विभागलालसा दानवाः ! । अप्रियं च तद्दान-
वारेस्तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! अलमुत्सुकतया । किमीचित्य-
मच्युतात्प्रच्यवते ? । तदयमेव प्रमाणम् ।

कृष्णः—(सहस्र स्वगतम्) साधु सर्वज्ञ ! साधु, यत्किमपि न विशिष्टं सन्दिष्टवानसि । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! यद्यदिनिःसरति सागरात्तत्तदद्यापि सागरगर्भे एव तिष्ठतीति सम्प्रधार्यताम् । वस्तुजातं च वेलावने पालयन्तु दिक्पाला अग्रियमनिर्कृतयः । सिद्धे समुद्रमथनोद्यमे भर्गाज्ञया विभागोऽस्तु ।

धलिः—यथा रोचतेऽच्युताय ।

कृष्णः—अयि भगवन्तो वेदाः ! समुचितेऽत्र वेलावने व्यपनीयतां तावदयं मथनायासो दिक्पालशुश्रूषया ।

अग्न्यादिदिक्पालाः—(सप्रश्रयम्) इत इतोऽत्र भवन्तो वेदाः ।

(परिक्रम्य सर्वे तथा तिष्ठन्ति)

कृष्णः—(सोढासम्) अये देवासुराः ! पुनर्विलोडयत गाढम् । (सर्वे तथा कुर्वन्ति)

कृष्णः—तिष्ठत तिष्ठत तावत् ।

(सर्वे तिष्ठन्ति)

कृष्णः—(निरूपणामभिनीय साक्षर्यम्) गरीषान्कश्चिदिदानीमापाति ।

आपात्यर्वाग्बीचीमालास्फूर्जत्फेनावेगाभोगात् ।

गर्जाभङ्गिर्वलगत्येषा प्रत्यग्राब्दध्वानोदारा ॥ ४० ॥

(ततः प्रविशत्यैरायतः)

इन्द्रः—(विलोक्य सविस्मयम्)—

दम्भोलिघातचकितः प्रसभं पुरा यः

पाथोधिकोणकुहरे निमृतं निलीनः ।

वत्तुल्लश्टल्लसवलः पृथुमन्थखेदा-

न्मैनाक एष स पुनर्वहिरभ्युपैति ॥ ४१ ॥

कृष्णः—(स्वगतम्) दिष्ट्या नूनमयमैरावतः करी । (प्रकाशम्) अयि परमेशान ! निर्गतोऽयं गजेन्द्रस्तद्विलोक्यताम् ।

महेशः—(सहस्रस्मितम्) राजत्वमर्हति कुञ्जरविशेषोऽयम् । अधितिष्ठतु शिशिरशिशिरां वेलावनतरुच्छायाम् ।

(ऐरावतस्तथा करोति)

वासु०—अपि चालयत पुनर्मन्याचलम् ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

वासु०—स्थीयतां स्थीयताम् पुनः किञ्चिदायाति ।

(सर्वे स्थिरा भवन्ति)

वलिः—(विलोक्य) अपि वासुदेव ! व्यर्थमिदानीं संवृतं मन्दरावर्त्त-
नं, यदिदमवस्तुभूतमिव किञ्चिन्निःसरति ।

वासु०—(रक्तावत्) व्यर्थमेव भवनां मन्दरावर्त्तनम् । अवस्तुभूतं च
सर्वं भवतां भविष्यति ।

इन्द्रः—साधूक्तं दानवराजेन । तथाहि—

प्राणमारुह्तोल्लसदूर्ध्व-

क्षीरसोकरकृतोत्करघृष्टिः ।

वाङ्मिध्मगतपर्वतशृङ्गा-

द्वयाकुलः स्फुटमुपैति ह्यास्यः ॥ ४२ ॥

तदवस्तुभूत एवायम् ।

वासु०—निर्गच्छतु निःशेषस्तावत् ।

(वतः प्रविशत्युच्चैःश्रवाः)

वासु०—(विलोक्य रगतम्) अये ! अयं ह्यराज उच्चैःश्रवाः सर्वलक्षण-
सम्पूर्णः श्रूयते । तदेवं तावत् । (प्रकाशं सपरिहासम्) प्रभो शम्भो ! सर्वलक्षण-
सम्पूर्णोऽयमश्वमेधयोग्यो ह्यो दीपतां भगवते हिरण्यगर्भाय ।

ब्रह्मा—(सपरिहासम्) अहो ! अस्मास्तु हरेर्ह्यप्रतिग्रहं कारयितुमुपचि-
कीर्षा ।

महेशः—(सहर्षं विदित्य) अपि कृष्ण ! सेनाङ्गत्वादयमपि हस्तिसवि-
धमध्यास्ताम् ।

(उच्चैःश्रवास्तथा करोति)

कृष्णः—(सोढासम्) अये भ्रमयन्तु पुनर्मन्दरं भवन्तः ।

(देवा मुरास्तथा कुर्वन्ति)

धनदः—(साश्चर्यं सवितर्कम्) अये ! मथनं मन्थरोक्त्य दृश्यतां तावत् ।

प्रह्लादनं द्रव्यमुदेति किञ्चि—

दालक्ष्यवृत्ताकृतिसंनिवेशम् ।

यत्कान्तिपूरप्रसरेण चार्द्धिः

मन्थकृषा व्यामधिरोहतीव ॥ ४३ ॥

(तवः प्रविशति चन्द्रः)

इन्द्रः—(सहर्षं सवितरम्)

किमपममृतकुम्भः किन्तु मन्थापमर्द-

व्यथितजलधिदुग्धस्नेहपिण्डोऽयमीदृक् ।

किमिदमननुभूतं भूतमाह्लादि किञ्चि-

त्किमिव नहि विचित्रं स्यात्पयोधौ विचित्रे ॥ ४४ ॥

कृष्णः—(स्मरणमभिनीय द्रव्यं सौत्कण्ठम्)

तच्चित्रदृष्टं किमु वक्रमेत-

दाधिर्भवत्यम्युनिचेः सुतायाः ।

अपि श्रुतं यत्कुसुमायुधस्य

मृत्युञ्जयत्वादमृतं जिगाय ॥ ४५ ॥

(निपुणं निरूप्य) अये ! कलङ्ककलुषमन्यदेव किमपि । न तद्वक्त्रम् ।

(सखेदं निःश्वस्य)

प्रियामुन्वाशया दृष्टिर्धाविता मेऽत्र निर्मले ।

ब्रागेवापसरत्येपा कलङ्कगलहस्तिता ॥ ४६ ॥

(निरूप्य) नूनमनेन पीयूषमयूखेन भवितव्यम् । (प्रकाशम्) प्रभो !

शङ्कर ! सुधाकरोऽयं सम्प्राप्तः ।

चन्द्रः—(महेशमालोक्य सहर्षं स्वगतम्) दिष्ट्या प्रमथितो मे पिता पाथोधिर्व्य-

देप महामुनिभिरपि दुरासदसन्दर्शनो नयनपथमवतीर्णो भगवान्प्रमथनाथः ।

महेशः—(सुवांशुमालोक्य स्वगतम्) अये महाफलः संवृत्तः पाथोधिर्मथ

नायासो यदयमासादितो यज्वनां परिवृढः । (प्रकाशम्) अयि कृष्ण !

ककुभि ककुभि वर्षन् शैत्यगर्भान्नाभस्ती-

न्मथनजनितखेदं खण्डयन्त्यः प्रकाशम् ।

अधिवसतु मुहूर्त्तं चार्द्धिवेलावनालीं

द्विजपरिवृढ एष ग्रामणीः प्रीणमानः ॥ ४७ ॥

(चन्द्रस्तथा करोति)

कृष्णः—(सङ्घर्षोदासम्) अहो ! पाथोधिमथनस्याद्भुतानि फलानि । तद्-
योऽभिचर्त्ततां मन्दरावर्त्तः ।

(सुरासुरास्तयावुर्वन्ति)

वरुणः—(पुरोऽग्लोम्य सखेदम्) आः ! किमामूलतो व्यथितः पाथोधिर्प-
देताः समुल्लसन्ति शोवाललताः ! ।

इन्द्रः—(साध्वयम्)

तादृग्विधैर्मन्दरदुर्विचर्त्तै-

र्धिनाशमायुर्जलजन्तवो ये ।

प्राणन्ति ते पश्यन् सद्य एव

झम्पालियाचालितचार्डिपूराः ॥ ४८ ॥

सर्वे सुरासुराः—अहह ! चित्रं चित्रं मोदामहे ।

अद्भुतमद्भुतमधिकृत्य वर्द्धते

तादृगेव धलवान्बलोदयः ।

मन्थशैलपरिचर्त्तनभ्रमः

सद्य एव शममेति दारुणः ॥ ४९ ॥

तत्किमेतत् ? ।

वासु०—(मिष्टम्) नूनमेना महोपययो न शोवाललताः ।

(तवः प्रविशन्ति महोपययः)

कृष्णः—(मदयम्)

अम्लानपुष्पभरमम्पदुपास्यमाना

मृन्मुच्छिदस्त्यभिय शङ्कर ! पुष्पशीलाः ।

अभ्यागताः शिव ! मातृपथपत्न्यामा-

माज्ञां प्रपच्छ महसा हस्तिनातलानाम् ॥ ५० ॥

महेशः—(सदयम्)

दुग्धाम्बुयो जन्म सुधा स्वप्ना मा

परोपकाराय समप्रकर्यः ।

आमां प्रसङ्गेन महानुभाषा

भवन्तु वेत्तावनशाब्धिनोऽपि ॥ ५१ ॥

कृष्णः—(कियतां महेशनिदेशः ।

(औपम्यस्तथा तिष्ठन्ति)

वायुः—(सोत्साहम्) अयि देवदानवाः ! विद्वर्त्तयत मन्धाचलम् । अह-
मपि निजयेगवैभवेन सहस्रगुणीकरोमि तद्वेगम् । वितरतु रत्नारुरो दुष्पाप-
पदार्थान् ।

(देवदानवास्तथा कुर्वन्ति)

कुवेरः—(साश्चर्यम्) आस्तामास्ताम् । पश्यत पश्यत विविधवर्णतां
महार्णवस्य ।

कृष्णः—(सवितर्कम्)

उत्प्रेङ्खन्ति तुपोत्कटस्य बडवाबहेः किमेताः शिखाः

सिन्धुर्दर्शयते पुरन्दरघनुर्निजिष्णु किंवा घनुः ।

एतत्किञ्चिदुदीयतेऽद्भुतमयं द्रव्यान्तरं किञ्चुवा

यस्य्योतिर्निचयैर्यनं कवचितो नेत्रायते सागरः ॥ ५२ ॥

(ततः प्रविशन्ति विविधवर्णानि रत्नानि)

कृष्णः—(निरूप्य सहर्षम्) अये ! रत्नानि समागतानि । इदमेतेषु किम-
पि मांसलं कुटिलं प्रधानरत्नम् । (सोत्कण्ठम्)

शृङ्गारिताशेषसमुद्रपूर-

मिदं मनोहारि न रोचिषेव ।

जन्मान्तरोपाजितयन्पुकल्पं

हार्दादपि द्रावयतीव चेतः ॥ ५३ ॥

तदावेदयाभि देवदेवस्य । श्रीकण्ठ । निरूपय निरूपया रत्नानि समागतानि ।

महेशः—(सहर्षम्) अय कृतार्था पृथिवी । ननु चरत्तव्यं समागतानि

निधानानि, समागता लक्ष्मीः, समागतममृतम् । तदिदानीम्—

एतेऽत्र पावनशिरोमणयो भजन्तां

वेलाचनाभरणतां मणयो मुहूर्त्तम् ।

आयामिभिः किरणबाहुभिरम्बुराशे-

रायश्चकालपरिरम्भमिवार्यन्तः ॥ ५४ ॥

(रत्नानि तथा विप्रन्ति)

वासु०—(स्वगतं सहर्षम्) हृदय ! हृदय ! दिष्ट्या वर्द्धसे कमलावलोकन-
प्रत्यासत्त्या । नहि नहि महेशब्द्याहृतयो वृथा भवन्ति । (प्रकाशं सौत्तुम्भम्)
त्वरध्वं त्वरध्वं सुरासुराः । अमयन्तु भवेन्तो मन्थाचलम् ।
(सर्वे तथा धुर्वन्ति)

इन्द्रः—(साध्वर्यं ससम्भ्रमम्) शाम्यतु शाम्यतु तावन्मथनावर्त्तः । अवन-
रति किमपि सौम्यतरं वस्तु ।

(सर्वे साध्वर्यं निरुपयन्ति)

वासु०—(विलोभ्य सवितर्कम्)

समुल्लसत्सौम्यमहोमहोभिः
सहोदरः किं भवितापमिन्दोः ।
अपूरको नेघमदोत्सवस्य
मध्ये स तादृक् न तु कालिमास्ति ॥ ५५ ॥

इन्द्रः—(निरुप्य साध्वर्यम्) अहो ! सहसैव निर्गत्य स्फुटीवमूय स्त्रीरूप-
मिदम् ।

वासु०—(विभाव्य साध्वर्यम्) अहो ! रूपमस्याः ।

अधिजलनिधिगमं कोऽपि लावण्यपाद्वि-
नियसति जनिरस्यास्तत्र नूनं वमूय ।
भवति हि कथमित्थं योग्यनाऽस्यैव वार्द्ध-
रमृतकरमुपाद्या यत्प्रसूतिः प्रशस्या ॥ ५६ ॥

अपि च—

अस्याः स्फुरत्कान्तिविभूषिनाव्येः
कट्टोलदोलानरलाद्गण्डैः ।
आपूरयन्त्याः ककुभोऽक्षिपद्भि-
राकृन्पमेजामरणन्वमेति ॥ ५७ ॥

(प्रत्यभिप्रायं स्वगतं मोहच्छन्दः) नूनमिदं गद्व्या आलिङ्ग्य कथिता सा यपो-
भिपुत्री भविष्यति । तथाहि—

आलेख्ये दृष्टैतां यश्चेतसि परिचयो ममाद्भुतः ।
उत्पल्लवः स सहसा सहस्रभासत्वमभ्येति ॥ ५८ ॥

(ततः प्रविशति लक्ष्मीः)

लक्ष्मीः—हृदी ! हृदी ! अहो महं हजजीवस्स कठिणतणं जं एआरिसे
वि विसमवेअरे ण णीहरदि । (पुरः कृष्णमालोम्य सप्रत्यभिज्ञमिव) कथं आलेख-
दिदं तं सुहृदं अणुहरदि एसा ख्वरिखी । (निःश्वस्य) अहवा कुदो एआरिसाहं
भग्गाहं ? । किं करोमि । तहवि अहिरमदि इय मे दिट्ठी । (इति अभ्रमवलोकते)

वासु०—(स्नानं सहर्षम्) हृदय ! दिष्ट्या वर्द्धसे । महत्यपि सम्भ्रमे साह-
तमिव दृष्टमस्याः । तथाहि—

साभोगवेगमथनह्रमसम्भृतोप्स-
क्षीरान्विवीचिपटलीपरितापितानि ।
अङ्गानि मे शिशिरयन्ति सरोरुहाद्या
अच्छिष्टमुग्यलदरीसुहृदः कदाक्षाः ॥ ५९ ॥

महेशः—(लक्ष्मीं दृष्ट्वा स्नगतम्) नूनमिदं सा भाविनी पुरुषोत्तमस्य बहुभा
लक्ष्मीस्तदेवं तावत् । (प्रधानं साहसम्) अयि पुरुषोत्तम ! समुद्ररैतामक्षितीपा-
मशरणां पाणिग्रहणेन योषितम् ।

लक्ष्मीः—(स्नानं सहर्षम्) कथं एतो पुरिसोत्तमो ! । एवं एसा कोवि
अवरो महाणुभावो आदिशदि । ता किं अणुकंपिस्सदि मं एआवर्हं ? ।

वासु०—एष सम्पादयामि शिवनिदेशम् । (इति पाणिं प्रसार्य लक्ष्मीमानयति)

लक्ष्मीः—(स्नानं सोत्तलं वैकुण्ठकृष्णमलम्बमाना) अच्छरिअं अच्छरिअं

१ हा धिह् हा धिह् ! मम हजजीवस्य कठिनतणं यदेवाटगेऽपि विषमज्यतिष्ठरे न निःसरति ।
कृष्णमालेत्यदृष्टं तं सुमगमसुहृदं एसा रूपद्विः । अथवा कुत एवाटशानि मान्यानि किं करोमि ।
तयापि अभिरमतेऽय मे दृष्टिः ।

२ कथमेव पुरुषोत्तमः । एनमेव कोऽपि अवरो मशानुभाव आदिशति । तत्किमनुकम्पिष्यते
मां प्रजापतिः ।

तादस्त महण्डुक्खे विरहे चंदादिवंधुवग्गस्स ।

उक्कमणे पाणाणं को एसो पहरिसो जाओ ॥

(प्रकाशं विहृत्य समुद्रमवलोक्य सखेदम्) अहो मे पिदुणो महणवेअणाए पज्जाउलत्तणं ।

वासु०—(सोहासम्)

सुअ सुअ ! भयमेव ते पिता

प्रार्थ्यते न खलु मय्यतेऽम्बुधिः ।

आगतान्वदति देवदानवा-

न्मन्दरस्तमवहेलनिष्ठुरम् ॥ ६० ॥

(स्वागतम्) इयदेव मे सुखं, परार्थः कायक्लेशोऽपरः । (इति सग्रीवं कथय्यथमपि कण्ठात्तामवतारयति)

लक्ष्मीः—(सहर्षमात्मगतम्) अणुभूदं मए अमअं, अणुभूदो चंदो, अणुभूदं मए एअं वअणमहुरत्तणं । ता णूणं एस सो जेव सुहओ । संवदन्ति ते गंगादो आअणिदा गुणा णदस्सिं ।

वासु०—(सप्रश्रयम्) अपि परमेश ! आगतेयं लक्ष्मीः ।

महेशः—कृष्ण ! कृष्ण ! प्रथमत एव मया ज्ञातं, यत्तरलापितमस्या जनन्या रत्नाकरपत्न्या मम मौलिमन्दाकिन्या । (गङ्गां प्रति) अयि गङ्गे काम-रूपे ! विश्रमय वेलावने कमलालयाम् ।

(गङ्गा सहसोत्थाय तथा करोति)

वलिः—(स्वागतं सविषादम्) अहो ! दुराशयतामिव महेशकेशवादीनामवधारयामि । यदेतै धारयन्ति, न विभजन्ते पायोधिमथनोपात्तानि वस्तूनि । (सावदात्) भवतु । पश्चादपि बाहुवलेनैव सुलभानीतराणि वस्तूनि, यावन्न

१ आश्चर्यमाश्चर्यं ।

वातस्य मयनदुष्टे विरहे चन्द्रादिवन्धुवर्गस्य ।

उक्कमणे प्राणानां क एष ग्रहणं जातः ॥

अहो मे पितुः मयनवेदनया पर्याकुलत्वम् ।

२ अनुभूतं मया अमृतम्, अनुभूतश्चन्द्रः, अनुभूतं मयैवद्वदनमधुरत्वम् । तन्नूनमेव स एव सुभगः । संवदन्ति ते गङ्गाय आकर्षिता गुणा एतस्मिन् ।

दिविपदः पीयूषं निपीयामरा भवन्ति । तदमृताविर्भावसमये मया अवहितेन भाव्यम् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) सखे कुजम्भ ! एहोहि ।

कुजम्भ०—(प्रविश्य) किमादिश्यते ?

(वलिः । कर्णे एवमेव)

कुजम्भः—(सहपाँक्षासम्) सिद्धमेतत् ।

इन्द्रः—भगवन्तारायण ! त्वत्परायणोऽयं व्यवसायः । किमिदानीमेव मन्दापसे ? ।

वासु०—(मन्दरमावर्त्तयन्स्वगतं सौरकृष्णम्)

यावद्भूव हरिणार्भकलोचनाया-

क्षासप्रगतम्भपरिरम्भसुखोपभोगः ।

बाहोर्धूलं मतिवलं व्यपनीय काम-

स्तावद्विडम्बयति मां करवै किमत्र ॥ ६१ ॥

(प्रकाशं सावहितम्) अयि गीर्वाणाः ! अयि दानवाः ! सर्वप्राणेन परिभ्रमयत पुनर्मन्थाचलम् ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

धनदः—पश्यत पश्यत कुम्भानामिबन्मुखान्युत्प्रेहन्ति ।

इन्द्रः—(ससम्भ्रमम्) आस्तामास्तां तावन्मन्दरावर्त्तनम् । कथं समग्रा एव कुम्भाः समुत्तरन्ति । (सवितर्कम्) किममी स्फुदितत्वाद्विचिताः कथमन्य-
थोत्तानमुखास्तरन्ति ।

धनदः—(सवितर्कम्) विचित्रा किमियमुत्तानमुखी कौम्भी नौरद्भुत-
निधौ पयोधौ ! ।

वासु०—(निरुध्य सहर्षम्)

कौम्भी ध्रुवं नौरियमन्युपैति

विनिर्मिता किञ्चु निधानकुम्भैः ।

यस्याः प्रसिद्धा भुवनत्रयेऽपि

दारिद्र्यबाह्वैस्तरणे प्रसक्तिः ॥ ६२ ॥

इन्द्रः—(साधयम्) कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य उपनिधानकुम्भं किञ्चिदपरं विनिर्गच्छति । (क्षणं निरूप्य सहर्षाश्चर्यम्)

कुम्भोऽयमम्भोनिधिपूरमध्या-

दत्यद्भुतः कोऽप्युदयाग्रभूव ।

असंस्तुतं किञ्चिदुदञ्चयन्ति

यद्गन्धवाहाः परमप्रमोदम् ॥ ६३ ॥

कृष्णः—(सहर्षं स्वगतम्) नूनमनेन पीयूषकुम्भेन भवितव्यं, यदस्य सन्दर्शनादेव ममाप्यन्तरात्मा प्रहर्षच्याकुलतामुपैति । (प्रकाशं सहर्षम्) महेश ! महेश ! दिष्ट्वा यद्दत्ते पीयूषसमागमेन । निधानकुम्भा अप्यमी समागताः ।

महेशः—(सहर्षं ससम्भ्रमम्) कृष्ण ! कृष्ण ! अवहितेनात्र भयता भवितव्यम् । स्वयमेव सम्भाषयन्तु वेलाचनं निधानकुम्भाः । आहूय ससर्पय हुतमुजः पीयूषकुम्भम् ।

कृष्णः—(सहर्षमुपैकारम्) पावनशिरोमणे पावक ! एतैहि ।

बलिः—(ससम्भ्रममित्र) सखे कुजम्भ ! स्वयमेव देवदेवो जनार्दनः पायकमाह्वयते । तत्त्वं गत्वा समानय वेलाचनात्पावकम् । (इति काष्ठेन धीक्षते)

कुजम्भः—(सहसा निर्गत्य पावनवेशः प्रविश्य सत्रत्रयम्) किमादिशति देवदेवः केशवः ? ।

कृष्णः—(महर्षम्) सखे श्रोचिःकेश ! मुग्धमसि सर्वेषां, मुग्योऽसि सर्वेषु, तद्गृहाण पीयूषकुम्भम् । (कुजम्भं प्रवीण्यति)

कृष्णः—(सोमदात्मनि) सखे जिप्सिन् ! किं पुनस्तव्यं मन्दतेजाः संवृत्तः ? ।

कुजम्भः—(सत्रत्रयम्) किमस्मदादीनां त्यत्समीपेऽपि तेजः समुदीयते ? । (इति निष्पामति)

बलिः—(स्वां सहर्षम्) साधु साधु समर्थिनं कुजम्भेन ।

वासु०—(गर्षोपाहम्) अयि दानवाः ! कृन्तृन्पाः मंशृताः स्मस्तदिदानीमुदामरभसाः सहस्रगुणवलेन चन्दपन मन्थाचलम् ।

(सर्वे तथा गुरन्ति)

वायुः—(समयम्) अहह ! कुट्टमिवेदानीं वैवर्ण्यमापद्यमानमम्भोनि-
धिमवलोकयामि । इतश्च कश्चिद्दुष्टो जलजन्तुरिव निर्गच्छति ।

इन्द्रः—(सम्यग्विभाव्य) नैप जलजन्तुः ।

भीषणोऽतिकुटिलः कठिनात्मा

मर्मकर्त्तनविचक्षणवक्रः ।

अद्भुतः खल इवैष पयोधे-

र्दुष्टचेष्टितनिधिः समुपैति ॥ ६४ ॥

धनदः—(साधयम्) पश्यत पश्यत । इतश्चायम्—

दुःसहः सुरपतेरिव दण्डो

दण्ड एव समुपैति कठोरः ।

यद्गयेन जलजन्तुसमूहो

दूरतोऽपसरति कचिदब्धौ ॥ ६५ ॥

वायुः—(समयम्) समुद्धस्तकान्तिपूरानुसारदृश्यमानशरीरो मीनः क-
श्चिदितोऽभिवर्त्तते ।

इन्द्रः—(निरूप्य) मैवम्

आवर्त्तते तिमिरयं यदि तत्किमत्य

स्पर्शादिदीर्घतनवस्तिमयो त्रियन्ते ।

सक्ताभिरामपुलकोत्करसङ्कलाह-

स्तटारिवेरयमुदञ्चति मण्डलाग्रः ॥ ६६ ॥

वासु०—अधि परमेश ! पश्य पश्य । परिकुपितः पारावारः ।

महेशः—(सायज्ञम्) किमस्य सैनिकाः सायुधा विनिर्गता उतायमेव
स्वयमुदायुधो विक्रामति ? । गभीरोऽयं महात्मा वैदेशिकः कोपप्रकारेषु । मथना-
यासोल्लसितानि महानुभावानि स्वयमायुधानि निष्क्रामन्ति । तदेतानि साधि-
दैवतानि नमस्कृत्य वासय वेलावने । देवानामेवैतानि सुलभानि महते फलाय
भविष्यन्ति ।

(कृष्णः तथा कृत्वा पुनस्तथैव मथनावर्त्तं प्रवर्त्तयति)

महेन्द्रः—(विलोक्य साश्चर्यम्) कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य । आश्चर्यमयं
किमप्यतिप्रमाणं मरकतरत्नं समुल्लसति ।

वासु०—(निरूप्य)

आनन्दसन्दोहनिदानशक्ते-

रुदीयते पात्रमिदं सुरायाः

तद्गंधगार्ध्वग्रहगाढलग्नं

भृङ्गोत्करैर्मरकतं विभाति ॥ ६७ ॥

धनदः—(ससम्भ्रमम्) अत्याहितमत्याहितम् पश्यत तावदितः ।

इहोपरिष्ठाद्विहगा अमन्तः

कल्लोलवातोपहताः पतन्ति ।

परासबोऽमी तिमयो भवन्ति

ब्रागारनालत्वमुपैति दुग्धम् ॥ ६८ ॥

इन्द्रः—(विभाव्य) पश्यत पश्यत । विनिर्गतैव काचिदिह दृष्टी ।

कृष्णः—(निरूप्य) नूनं विपमिदम् । अहह ! अत्याहितमापतितम् ।

शिव ! शिव ! सुरा समागता, विपं चागतम् ।

महेशः—(ससम्भ्रमम्) कृष्ण ! कृष्ण ! साधिदैवतं द्रव्यद्वयमिदं प्रसाद्य
वेलावने निवेशयतु भवान् ।

(कृष्णस्तथा करोति)

महेन्द्रः—(सरमसम्) अपि सुरासुराः ! तथेदानीं समधिकबला विर-
चयत विलोडनं, यथा समासादिताद्भुतपदार्थाः पुनर्विलोडनाय न स्पृहयामहे ।
(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

(नेपथ्ये कलकलः)

वासु०—(समाकर्ण्य ससम्भ्रमम्) आः ! कण्ठ मन्दरापरपार्श्वं सुरासुराणां
भीषणः कलकलो विजृम्भते ? ।

(पुनर्नेपथ्ये)

धूमः प्रेक्षन्ति कोऽपि सार्द्धमशुचिर्नेत्राणि निर्वासयन्
ज्वालौघामृतमारणप्रणयिनः प्रेक्षन्ति पञ्चादमी ।

दुग्धप्लोपविरूक्षगर्वविपमच्छङ्कारवाचालितः

क्षीराब्धिः पुनरेति मेचकरुचिः कोऽप्येष वोपर्युषः ॥ ६९ ॥

वासु०—(समयं साश्चर्यं समन्तादवलोक्य) कथमहह ! क्षणादेव न किमपि पश्यामि ।

नष्टः कुत्र महार्णवः क नु ययौ तादृक्स्त मन्थाचलो

चिद्राणः क फणीश्वरः क नु गतास्ते हन्त देवासुराः ।

दिकूचकं ज्वलयन्निरदुःशमिलदद्धोरान्वकारोर्मिभिः

पातालायितरोदसीपरिकरः कोऽयं प्रकारोऽभवत् ॥ ७० ॥

महेशः—(ससम्भ्रमम्) अयि कृष्ण ! पालने तव नियोगस्तदिदानीं सह देवासुरैः समुद्रमथनोपात्तवस्तूनि गृहीत्वा कचित्परिपालय । अहमेनमनर्थं शमयामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति कपटकामिनीविषो वैकुण्ठः सखीविषो वैनतेयश्च)

वैनतेयः—(सहर्षम्) अयि जनार्दन ! सकलजगद्रूपस्य केयं भवतोऽ-
द्भुतरूपनिर्माणनैपुणे श्लाघा ? । अद्य पुनर्यदिदं भवता वनितारूपमाविष्कृतं
नहि तद्भवनाप्यनुभूतपूर्वम् । किं पुनरयं पुरुषश्चन्ये वेलावर्ते निष्कुञ्जे निरर्थको
भवता सफलीकृतमदनप्राक्तनसुकृतपरिपाको हेवाकः प्रसार्यते ? । तथाहि—

दृशोर्द्वन्द्वं खेलत्पलसमलसं कर्णसविधे

नटन्ती भ्रूवल्ली कुसुमविशिखं वीजयति च ।

मुहुः स्मेरस्मेरं मदयति मुखान्मनोरुहमिदं

स्वतः क्षोभं यासि त्वमपि मुकुरं पश्यसि यदा ॥ १ ॥

वैकुण्ठः—सखे वैनतेय ! अर्थशृङ्गारोऽप्यमद्भुतो महतेऽर्थाय प्रगल्भते ।
हेवाकाभिनयं चात्राकस्मिकपुरुषागमनशङ्कया प्रसारयामि ।

वैन०—(सतम्भम्) कथं शब्द इवेह श्रूयते ! । नूनमायाति कश्चित् ।

वैकुण्ठः—(साशङ्क्य) सखे वैनतेय ! तदितः प्रभृति योपिद्वाकाभिनयार्थ-
मावाभ्यां प्राकृतभाषया तदनुरूपः कृतार्थीकृतकुसुमचापः संलापः क्रियताम् ।

वैन०—(पत्रान्तरालैरालोक्य अपवारितकेन) आयात एव सानुचरः कश्चि-
न्महानुभावः पुरुषविशेषः ।

(ततः प्रविशति बलिः कुजम्भश्च)

बलिः—(स्परितोषम्) सखे कुजम्भ ! साधु साधु भवता कृतं, यन्म-
हता नैपुणेन पीयूषमानीतम् । किं पुनः पीयूषं लब्धमप्यलब्धमेव, यन्मया न
समासादिता जलधिकन्यावमानिलावण्या कापि कन्या ।

कुजम्भः—(स्वगतं सजुगुप्सम्) अहो ! अस्य मदनमोहान्धता, यदयम-
मृतं कामिनीसमागमादधरमवधारयति । (प्रकाशं सप्रयत्नम्) तदपि न भवतो वल-
वद्भाग्यस्य वलेद्दुष्प्रापमवधारयामि ।

वैकुण्ठः—(स्वगतं सोपहासम्) इयमपि दुष्प्रापं भविष्यति ।

बलिः—सखे कुजम्भ ! किं पुनरितो मृगमदामोदः प्रवर्त्तते ? ।

कुजम्भः—(आघ्राणमभिनीय साश्रयम्) अघि दानवेश !

नायं विपिनलतानां सहस्रशःपरिचितो हि तद्गन्धः ।

मृगमदपरिमललहरी पिशुनयति किमप्यधिष्ठानम् ॥ २ ॥

तदुत्थाय निरूपयामि तावत् । (तथा कृत्वा सहर्षाश्रयम्) दानवेश ! एद्येहि
कृतार्थं चक्षुषी । अद्यप्रभृति ते सफलं जन्म । अदृष्टपूर्वं पश्य कन्यारत्नम् ।

(बलिः सोत्कण्ठमुत्तिष्ठति)

वैन०—(अपराधं) वैकुण्ठ ! अभिनीयन्तां विप्रलम्भानुभावाः ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्)

तैस्तैः पृथुभ्वसिनपाण्डिमतानवाद्यै-

- र्यै विप्रलम्भमभिनेतुमहं समीहे ।

सोऽयं पयोनिधिसुताव्यवधानदुःख-

सन्धुक्षितो भवति सम्प्रति सत्य एव ॥ ३ ॥

वैन०—पियसहि मोहनिण ! किं उण अत्ताणं अणवेक्खिय एवं उत्त-
म्मसि ? । साहेसु मे शिविणअदिट्ठं तं सुहअं ।

मोहनिका—णिजणिण ! अलं साहिदेण । णहु णहु तेण सारिक्खेण
तिहुअणम्मि कोवि अत्थि ।

बलिः—(आरुष्यं सोत्कण्ठम्) किं पुनरित्थमदुतसम्भावनया सुकृती सु-
दृशा कृतार्थांक्रियते ।

कुजम्भः—एहि तावत्प्रकटीभवावः ।

(उभावुपमर्पतः)

निपुणिका—(सहमोत्थाय सप्रश्रयम्) महाभाज ! पणामो भट्टिदारिआपै ।

बलिः—(सगद्गदम्) अभिलपितमासादयतु भवद्वर्तुदारिका ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्) गद्गदगलिनाक्षरापि सम्पूर्णंयमुपश्रुतिर्भविष्यति ।

१ त्रियससि मोहनिके ! किं पुनरात्मानमननेक्य एवमुच्चाग्नसि ? । सावय मे स्वतदृष्टं तं
सुभगम् ।

२ निपुणिके ! अलं साधितेन । न खडु न खडु तेन सदृशो न कोऽपि त्रिमुनेऽरिः ।

३ महाभाग ! प्रणामो भट्टिदारिकायाः ।

कुजम्भः—(उत्तरीयमासनवत्कृत्वा) इदमलङ्करोतु दानवेन्द्रः ।

वलिः—(उपविश्य सहपौत्कण्ठं स्वगतं साध्वर्यं)

अनुभूतपूर्वमित्थं स्त्रीरत्नं न खलु वेधसः शिल्पे ।

मदनस्य भुवनजयिनः शक्तिर्मायामयी किमपि ? ॥

(प्रकाशं सखीरूपं यैवतेयं प्रति) भद्रे ! केयं भवद्भर्तृदारिका ? किं निमित्तमुत्ताम्यति ? ।

निपुणिकावेपो वैनतेयः—महाभाज ! एसा खु कमलाए कणिद्धा समुद्धुहिदा । जदोपहुदि इमीए कोवि अब्बुदरूवो सुहओ सिचिणए पुलोइदो तदोपहुदि अब्बन्तरविभंभमाणडाहुड्डामरवेअणाए णिविडविलयावगुण्ठणा किलम्मदि । परं परमसाहसिअव्व ण वीहेदि मरणादो । अण्णहा—

अग्घाइ करुणअं का झंपइ का मलयगंधवाहम्मि ।

का जीविए सअण्णहा कलअंठकुह्हुणि सुण्णइ ॥ ४ ॥

(साकृत्स्मितम्) संपइ उण तुम्हाण दंसणादो पहुदि किंपि किंपि आसत्तिं व विह्वयेमि । का सुणेदि अत्थि तुम्हाण सिचिणपदिद्वसारिक्खं ण वेत्ति ।

(निपुणिकावेपं वैनतेयं तर्जयन्निव तिर्यगवलोकनैः सखीदमभोमुखं तिष्ठति)

वलिः—(सौत्सुक्यं सौत्कण्ठम्)—

मामनुगृहाण सुग्गे ! इक्पातेरमृतपाटवग्रहिलैः ।

जीवितमजीवितं मे सम्प्रति सुधु ! त्वदायत्तम् ॥ ५ ॥

(वैकुण्ठः अवाहमुख एव सस्मितं पश्यति)

वलिः—(सहपौत्कण्ठम्)—

लोचनसरोजमाला प्रेमगुणेनेयमद्भुता ग्रथिता ।

विश्राम्यति मयि दिष्ट्या सुतनोः संवरणमालेख ॥ ६ ॥

१ महाभाग ! एसा खलु कनिष्ठा समुद्धुहिदा यतः प्रभृति अनया कोऽपि अद्भुतरूपः सुमगः स्वप्ने दृष्टः ततः प्रभृति अभ्यन्तरविजृम्भमाणदाहोद्गमरवेदनया निविडविलयावगुण्ठना काम्यति । परं परमसाहसिकेन न विभेति मरणात् । अन्यथा—

अर्घादि करुणकं का झम्पति का मलयगन्धवाहे ।

का जीविते सनृण्या कलकण्ठकुह्वर्नि शृणोति ॥

२ सम्प्रति पुनः युष्माकं दर्शनात्प्रभृति किमपि किमपि आसक्तिं विभावयामि । का नानाते अस्ति युष्माकं स्वप्रदृष्टसादृश्यमस्ति न वेति ।

(प्रकाशम्) सखे कुजम्भ ! सम्भावितोऽस्मि सुदृशा प्रसादेन । किं पुनश्चिर-
रयति गुरुर्नो भगवान्भार्गवः ? । स हि मया अमृतप्राशनमहोत्सवे अग्रासनार्थं
सन्धानकं प्रेष्य समाहृतस्तत्किं सन्धानकः पटुः कर्मान्तरव्यग्रो वा गुरुः ? ।

(ततः प्रविशति सन्धानकेनानुगम्यमानो भार्गवः)

सन्धानकः—(सप्रणामम्) दाणवेस ! एसो भगवो गुरुं संपत्तो^१ ।

(बलिः ससम्भ्रमं यथावदुपस्थाय प्रणमति)

शुक्रः—(सहर्षम्) वर्द्धनां वर्द्धतां कलिः । (स्वगतं सवैलक्ष्यम्) आः कथं मे
हर्षभरच्याकुलस्य बलिरिति वक्तव्ये कलिरिति समागतम् ! । भवतु । यातु
तावद्विदिनमेवैनत् ।

सन्धानकः—(वृषीमुपनीय) अलंकरेडु एदं अज्जो^२ ।

शुक्रः—(उपविश्य कन्यारूपं वैदुष्यमालोक्य स्वगतं साश्चर्यम्) अहो अदृष्टपूर्व-
मद्भुतमिदं स्त्रीरूपं प्रजापतेः सर्गे । तत्केयं मायामयीव ? ।

(स्त्रीरूपो वैदुष्यस्तथैव सत्रीटमाले)

बलिः—(सहर्षम्) भगवान्भार्गव ! रत्नाकरस्य तनयेयमपरा रूपोपहृति-
तकमलालया मयि सरागा । अनःपरं भगवान्प्रमाणम् ।

शुक्रः—(सहर्षम्) किमत्र विमृश्यमस्ति । निष्पत्यूहो भव सर्वाभ्युदय-
परम्पराणां पात्रम् ।

(नेत्रपथे)

न मन्यते सुदानुषं दैवमेतत् । यदेतैर्गृहीतसकलसमुद्रोपाजिनद्रव्यैर्देवैर-
पहृतिताः परित्यक्तसमराङ्गणाः समापतन्ति विह्वला दानवाः ।

बलिः—(सक्रोधमुत्थाय) आः ! किं दुर्यलो बलिः संवृत्तः ? , यदेवं भवि-
ष्यति ।

कुजम्भः—सज्जय सज्जय सैन्यानि ।

शुक्रः—(वामाक्षिम्पन्दनं सूचयित्वा स्वगतं सविषादम्) आः ! कथं मद्भुपश्रुति-
दुर्निमित्तं दुर्निमित्तान्तरमप्यनुवर्त्तते । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानव-
राज ! न युज्यते तदाजिमहोत्सवः । सम्प्रति समुदिता देवाः ।

१ दानवेस ! एष भार्गवो गुरुः सम्प्राप्तः ।

२ अलङ्कारेणु एवामार्यः ।

बलिः—(सोषहासम्) गुरो भार्गव ! जानात्येव भवान्वलेर्बलम् । त-
त्किमिदमुच्यते ? । (ससरम्भम्)

महोःस्तम्भविघूर्णितेन तरसा येनैव मन्थाद्रिणा
पाथोधिः स तथा तथा प्रमथितस्तद्द्रव्यजातं ददौ ।
तेनैवाद्य वृथा भुजोष्मचपलान् निष्पिप्य दैत्यद्रुहो
भूयोऽस्याः पितरं करोमि सहसा दुर्दर्पहर्षोत्कटम् ॥ ७ ॥

शुक्रः—दैत्यपते ! कृतानृतप्राशनस्य भयतो मृत्युञ्जयस्य सुखावहः
समरारम्भः ।

बलिः—(सगर्वम्) गुरो ! भैषज्यमात्रमिदं पीयूषम् । किमनेन ? ।

असागरोत्पन्नमतीव चित्रं
पीयूषमेतद्भुजयोर्द्वयं मे
निर्माय यद्वैरिकुलावसानं
ममाभरत्वं सहसा विभक्तिं ॥ ८ ॥

प्रतिज्ञातमिदं मया भगवतो गुरोः पुरतः ।
पीयूषाभ्यधिकं प्रहर्षसुहितान्संसारयात्रात्यजो
धारातीर्थगतायुपः प्रतिभटान्कृत्वा रणप्राङ्गणे ।
त्वय्यप्रासनपूजिते कुलगुरौ सार्द्धं सुहृद्बान्धवैः
मोहिण्या सह कान्तया सरभसः प्राप्नोमि नो वा सुधाम् ॥ ९ ॥

मोहिनीवेपो वैकुण्ठः—(स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्या भग्नस्तावद्भार्गवस्य
मन्त्रः । दिष्ट्या कृतान्तदोलामिव दुष्प्रतिज्ञामारूढो बलिः ।

शुक्रः—(सक्रोधम्) बले ! अवसन्नं दानवकुलं यदेवमसद्गृह्णीतो भ-
यान् । तदप्यवधोषयामि भवन्तम् ।

चरित्रं पातङ्गं यदसिशिखिनि प्रापुरचिरा-
न्महादैत्यास्ते ते मधुपुरहिरण्याख्यनरकाः ।
इदानीं वैकुण्ठः किमु स महिलाभावमगम-
यदेतत्प्रागल्भ्यं स्फुरति भवतो दोर्मदमयम् ॥ १० ॥
(वैकुण्ठवैनतेयौ साकृतग्रन्थोन्यमग्लोस्य संवरणं नाटयतः)

बलिः—(सगर्वम्) गुरो भार्गव ! किं प्रलपसि ? । महिलैव ममाग्रतो
वैकुण्ठः । एतदेव भवतामहमभ्यर्थये—

विचित्ररूपामनुबन्धिरागां
स्वयं समेतां महते सुखाय ।
कन्यामपूर्वा परिपालयैतां
माभून्ममायं विफलः प्रयासः ॥ ११ ॥

सखे कुजम्भ ! उपनय मे पीयूषभाजनम् ।

(कुजम्भः उपनयति)

बलिः—(पीयूषभाजनमादाय कन्यायेपं वैकुण्ठं प्रति)—

पीयूषमेतद्वयिते ! गृहाण
त्वमेव पीयूषमिदं वृथा मे ।
सम्पूर्णकामा कतिचिन्मुहूर्तै-
र्भव प्रिये यामि रणोत्सवाय ॥ १२ ॥
(इति पीयूषपात्रमप्रतो धारयति)

कन्यारूपो वैकुण्ठः—(सकरणं सगद्गमिव) समरविजयत्यं पउत्ये अञ्ज-
(इत्यर्थेके सलज्जमिव सगद्गम) दुवे तिणिण मुहुत्ताइं पडिवालइस्सं । पुणो एदं णिह-
वउत्तं तणुं पावअसमागंमि परिचइस्सं^१ ।

बलिः—(ससम्भ्रमम्) सुभ्रु ! कइदानीं शोकावसरः ? । आगतप्रायोऽहम् ।
(इति त्वरितपदं निष्क्रामति)

स्त्रीरूपो वैकुण्ठः—(स्वगतं सहर्षम्) सिद्धं समीहितेन महाप्रत्यूहेनेव गन-
मनेन । तदलमिहस्थितेन । तदेवं तावत् । (प्रकाशं सलज्जमिव) पिअसहि ! करेहि
हृत्ये एदं अमअभाअणं । णिउणिआ खु तुमं । णहु कहवि तुमाहिन्तो एदं
पम्मदं भोदि । पुणोवि तए एदं आणिदं^२ ।

(वैनयेयस्तथा करोति)

शुक्रः—(स्वगतं साशङ्कम्) आः ! परकरे भवति पीयूषं विशङ्कते च ममा-
त्मा तत्किमत्र करयै । भवतु किमनेन बलेरेव दुर्विलसितमिदम् ।

१ समरविजयार्थं प्रवृत्ते आर्यपुत्रे द्वितीयाणि मुहुर्तानि प्रतिपालयित्ये । पुनरेतन् निरुपशुक्तं तनुं
पावकसमागमे परितृप्त्यामि ।

२ त्रियससि ! कुरु हस्ते एतद्भूतभाजनम् । निपुणिद्या खनु त्वम् । न खनु कयमपि त्वत्
एतत्प्रभ्रष्टं भवति । पुनरपि त्वया एतदानीत्वम् ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्) अलमिदानीं विलम्बेन । (अनुस्मृत्य) । विद्ववाय पाव-
कमानयामि । (शिव पावकस्मरणमभिनयति)

शुकः—(समन्तादवलोक्य ससम्भ्रमम्) आः किमतेत् ?

विशालज्वालाभिः कवचयति दिक्चक्रमचिरा-

न्महाधूमस्तोमैर्जनयति नभः पीवरतरम् ।

अतिकाथादूर्ध्वं तरलयति च क्षीरजलधिं

विना कल्पापायं प्रसरतितरां कोऽयमनलः ? ॥ १३ ॥

अपि च—

धूमस्तोमकदर्धनादिव गतं कुत्रापि तिग्मस्त्रिपा

तत्कृत्यः क्रियते तदेष शिखिना शम्भ्वत्प्रकाशः स्वयम् ।

ज्वालाजालपरम्पराभिरनिलव्याघूर्णिनाभिर्वला-

द्भूयो विश्वमिदं हिरण्मयमहाव्रक्षाण्डभाण्डायते ॥ १४ ॥

तत्किमत्रोचितम् ? ।

वैकुण्ठः—पिअसहि णिउणिए ! । णत्थि तस्स सुहअस्स भइं । ता एहि
जलणपसंगेण अत्ताणं कअत्थं करेम्हं । (उभावुत्तिष्ठतः)

शुकः—(स्वगतं साशङ्कम्) अहोऽस्याः पूर्वानुराग एव मरणान्तं प्रेम ।
गृहीतामृतैव वैषा पावकप्रवेशमारभते । तद्वयमपि न मया परिरक्षितम् । भवतु
धारयामि । (प्रकाशम्) अयि कल्याणि ! किमकल्याणमिदमकस्मादारभ्यते ? ।
प्रतिपालय कतिचिन्मुहूर्तान् ।

वैकुण्ठः—(सन्निधाई सलज्जयिव) अय्य ! किं अणण्योचिदं मन्तेसि । एवं
य्येव तस्सि तुहसिस्से वड्डरागाए मह उचिदं भोदिं ।

शुकः—अयि मुग्धे ! तयामृतस्य च रक्षापै त्वत्समक्षमेव दानवेश्वरेणा-
भ्यर्पितोऽस्मि । तद्यदि वार्यमाणा न निवर्त्तसे तदग्निस्त्रभमपि करिष्ये ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्) हस्ते गतं तावदमृतं संवृत्तम् । तदिदानीमस्यापि
पश्यामि कौतुकम् । (प्रकाशम्) करोडु अज्जो जं उचिदं भोदिं ।

१ प्रियसखि त्रिपुण्ड्रि ! नास्ति तस्य सुखास्य भद्रम् । वदेहि अवलम्बप्रसङ्गेन आत्मानं कृतार्थं पुनः ।

२ आर्य ! किमनायोविजं मन्त्रयसि ? । एतमेव तस्मिन् वृद्धितरायै वड्डरागाया ममोचिनं मयति ।

३ करोतु आर्यः यदुचितं भवति ।

शुक्रः—(अग्निस्तम्भयन्त्राभिनयं कृत्वा साध्वर्यम्) अहह ! !

विशालफालैः प्रसभं प्रसर्प-

द्रयाग्रतो झम्पति तीव्रतेजाः ।

न मन्यते मन्त्रमयं प्रयोगं

वीरव्रताविष्ट इवैष वह्निः ॥ १४ ॥

(विष्टय)

अपि लयसमयोत्थे वीतिहोत्रे प्रयुक्ता

नहि नहि विमुखीस्याद्भार्गवी मन्त्रशक्तिः ।

सततमसुरघंशध्वंसवद्वावधानः

क्वचिदपि तदिहास्ति क्रोधनः कैटभारिः ॥ १५ ॥

तन्निरूपयामि ध्यानेन । (ध्यानाभिनयं कृत्वा स्वगतम्) अहह ! ! सुरारिरयं

महिलारूपस्तत्सम्प्रवृत्तस्नावदनर्थः । किमद्यापि भवेन ? । (प्रक्ष्णं सगर्जोपहासम्)

वैकुण्ठ ! वैकुण्ठ !

धिग्धिगस्तुधां घाद्विघिलोटनोत्थां

धिग्धिक् च तदुलंभयस्तुजातम् ।

किन्नाम नासं दनुजप्रवीर-

वैकुण्ठ ! यत्त्वं महिलीकृतोऽसि ॥ १६ ॥

वैकुण्ठः—(सोपद्रासं महिलारूपं परित्यज्य) भार्गव ! त्वमेव नयमागं नि-

पुणः । किमित्थं व्याहरसि ? ।

वैनतेयः—(स्त्रीरूपं परित्यज्य सोपद्रासम्) दैत्याचार्य ! साधयामस्नावत् ।

त्यमपि गत्वा दैत्यैः सहाप्रासनीभवामृतप्राशनमहोत्सवे ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति कृष्णो लक्ष्मीश्च)

कृष्णः—(लक्ष्मीं विभाव्य स्वगतं सहर्षोत्कण्ठम्) नूनमीदृग्विधस्त्रीसर्गशिल्पे
वैदेशिक एव वेधाः । तथाहि—

इन्दोः कलास्त्रिदशपादपल्लवानि
पीयूषमुज्ज्वलरुचो मणयश्च ते ते ।

यस्याद्भुतोपकरणावलिर्नित्यमस्ति

स्रष्टुं स एव भवति प्रमुरन्ध्रिरेनाम् ॥ १ ॥

(सत्येवम्) किं पुनरिमां विपादवशंवदामिध विभावयामि ? । (विवृण्व)
नूनमस्याः पाणिग्रहणसमयप्रत्यासत्तिमाकर्ण्य कन्याभावसुलभमाविर्भवति
वैमनस्यम् । भवतु सम्बोधयामि । (प्रकाशम्)

मुञ्च प्रिये ! पितृवियोगभयाकुलत्वं

नेत्रे नियन्त्रयसि किं चरणाङ्गुलीषु ।

त्वत्सौमनस्यसुखसञ्चयनैकतानः

स्थास्यामि सुष्ठु ! जलजन्तुवदन्तरब्धेः ॥ २ ॥

लक्ष्मीः—(स्वगतं सहर्षम्) एवंपि भोदि, आहु आसासेदि मं सुहृओ ? ।
(प्रकाशं स्यान्मग्नद्वयम्) कुदो एदं महणवेअणादो पणुदि दंसणमेत्तंपि मह दुल्लहं
देवदारुवस्स तादस्स । एदंय्येव तव रुवं पअडं पेच्छामि ।

कृष्णः—अपि सुतनु ! प्रत्यासन्नमेव तव तातदर्शनम् । ननु प्रसूणा
पिनाकिना प्रजापतिप्रमुखत्रिदशैरपि लोभवशविहितानौचित्यैरपराधीनमिवा-
त्मानमाशङ्कमानैर्भगवन्तमन्मोधिमानेतुं वरुणः प्रेषितोऽस्ति । गाम्भीर्यावधेश्च
तव तातस्य भन्दरावर्त्तमात्रेण का वेदना ? । मथनार्जितद्रव्यजातादपि पथ-
यस्य महोदधिर्दास्यति तत्तस्य भविष्यति । तत्समाश्वसीतु भवती ।

कृष्णः—(विभाव्य स्वगतम्) अहो सङ्कष्टं कन्यकानाम् ।

(लक्ष्मीः समाश्रय्य सङ्कणत्वेहं सागरमग्नोक्ते)

१ एवमपि भवति अथवा आश्वासयति मां सुमगः । कुन एतन्मथनैकनाकः प्रमृति दर्शनमात्रम-
पि मम दुर्लेभं देवतारूपस्य वातस्य । एतदेव तव रूपं प्रकटं प्रेक्षे ।

ज्ञातिविश्लेषवैकृत्यात्प्रियलाभमहोत्सवात् ।

मुहुर्ज्वलति कन्यानां प्रीयते च मुहुर्मनः ॥ ३ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) प्रिये प्रिये !

आश्लेषलालसमिलद्वहुवीचिबाहुः

कारण्डवकणिनकल्पितपेशलासीः ।

त्वां द्रष्टुमुत्कृष्टं इव सम्भृतनेत्रलक्ष्मीः

लोलाक्षि ! राजति चलत्तिमिरम्युराशिः ॥ ४ ॥

(लक्ष्मीः सहर्षमाते)

कृष्णः—(वामाक्षिसन्दनं सूचयित्वा स्वगवं सविशदम्) आः ! किमद्यापि कोऽपि प्रत्यूहोऽस्ति ? । (नेपथ्ये) कष्टं कष्टम् ।

अहाय लुम्पन्निव सर्वलोका-

नाकाशमाशाः पृथिवीं पिधाय ।

कल्पान्तकालाग्निनये पटीया-

न्विजृम्भते कोऽपि नदोऽन्धकारः ॥ ५ ॥

अपि च—

उपार्जिताः सागरमन्यखेदा-

चन्द्रादयोऽमी परमाः पदार्थाः ।

दुर्योतवाधाविधुराः प्रसह्य

पुनर्यियासन्ति पयोधिमध्ये ॥ ६ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा ससम्भ्रममुच्चैःश्रवम्) अयि दिक्पालाः ! पालयतं पालयतं । मुहुर्ज्ञेयं प्रपत्नेन गन्धदग्धतिः कैवलेयः । इह हि माया विषयेण त्विह यत्नं कर्षादिनो धार्तामुपलब्धुं प्रेषितः । अहं च पीयूषं कमलां च परिरक्षन्नस्मि । इह किल निरलसा लालसना दुर्दत्त्यानाम् । (सनिर्वदयेद्) आः ! कथं सोऽपि शिवोऽस्त्यशिव इव संवृत्तो यः कालकूटमात्रादपि दारुणां विषदमनुभवति ।

(ततः प्रविशति कृतमृष्टरूपदिदेशो मार्गः)

भार्गवः—(सावेगं ससम्भ्रमम्)—

कृष्ण ! कृष्ण ! विलीयन्ते ममाङ्गानि विषोष्मणा ।

देहि देहि तदेतन्मे पीयूषं किं विलम्बसे ? ॥ ७ ॥

कृष्णः—(स्वगतं सविषादम्) आः ! कष्टं कष्टं दृष्टमदृष्टपूर्वम् । अहह ! इदमेव दुर्निमित्तं यद्धोरोऽन्धकारो यद्धारुणः समीरः । तत्पापयामि पीयूषं, न पुनरस्य समीपे पश्यामि वैनतेयम् । अहो महदिदं विमर्शस्थानम् ।

तथाहि—

दहतु दहतु घोरः शङ्करं कालकूटो
नहि नहि तदपि स्यादित्यमत्याकुलत्वम् ।
अभिनयमपि दिव्यस्यानभिज्ञो विधातुं
स हि परतरतेजोमूर्त्तिरात्तरघृप्यः ॥ ८ ॥

तन्निरूपयामि ध्यानेन । (ध्यानाभिनयं कृत्वा सकोपम्) आः शुक्र वक्रबुद्धे ! किमिदं कृतवानसि ? शङ्करवेपथरोऽसि द्विजोऽसि चेति कृतापराधोऽपि न मे वध्योऽसि । तद्गच्छ यावन्न शिवनयनगोचरतां प्रपद्यसे ।

(शुक्रः सभयं तिरोघते)

(ततः प्रविशति वैनतेयेनानुगम्यमानः शङ्करः)

कृष्णः—(विलोक्य सप्रश्रयमुत्थाय साङ्गैस्मितम्) नमो नमो निष्कपटशङ्कराय । इत आस्पताम् ।

शङ्करः—(वैनतेयोपनीतमासनमभिष्टाय सस्मितम्) कृष्ण ! कृष्ण ! केयमद्भुता तवाय विज्ञेयोक्तिः ।

कृष्णः—(सस्मितम्) किं विज्ञप्यते सर्वज्ञाय ? ।

शङ्करः—(सहर्षं विहस्य) कृते प्रतिकृतं समुचितमारब्धं भार्गवेण । त्वया हि कृतकैतवकान्तरूपेण वञ्चिता दैत्याः । प्रत्याहृतं पीयूषम् । किमुच्यते त्वयैवेदं विचित्ररूपं दिविपत्कार्यनिर्वहणकोटिमारोप्यते । तत्किं चिरयति वार्द्धिमानेतुं प्रेषितो वरुणः ? ।

कृष्णः—अयि वैनतेय ! त्वमपि महेशादेशेन गत्वा त्वरितमानय सागरम् ।

वैन०—(कतिचित्पदानि वृत्त्वा ध्यावृत्य) आयान्त्यमी ब्रह्मादयो देवाः, एष चाभ्येति वरुणेनानुगम्यमानो रत्नाकरः । तत्किमेनमेते प्रत्युत्थातुं गताः ? ।

कृष्णः—वैनतेय ! नहि नहि । एते किल भार्गवोत्पादितमायान्यकार-
दुर्धृत्तविद्रवचन्द्रादिधारणोद्दिग्धा नूनं तीरदेशे मिलिताः समायान्ति ।

(ततः प्रविशन्ति यथानिर्दिष्टा प्रज्ञादयो देवा वरुणेनानुगम्यमानः सागरश्च)

महेशकृष्णौ—(सप्रथममुत्थाय) अभिवाद्यावहे अत्रभवन्तं जगज्जये-
ष्टम् । इत आस्यतां सह महेन्द्रादिभिर्यथापथम् ।

सागरः—(सप्रथमम्) एष वः प्रणमति समुद्रः ।

कृष्णः—(सगौरवम्) निपीदतु प्रत्यासन्नोऽत्र सबरुणो भवान् ।

(सागरः तवा करोति)

लक्ष्मीः—(सरुणं सास्रम्) ताद ! किं गृदं संवृत्तं ? । (इति कृष्टे लगाति)

समुद्रः—(सरुणं) पुत्रि पुत्रि ! मा विपीद । भद्रं भविष्यति निर्वे-
हणं रुद्रप्रसादेन ।

महेशः—(अपवायं) कृष्ण कृष्ण ! न शक्तोमि मुखमस्य दर्शयितुम् ।

(इति सविषादमगोमुपस्थिति)

समुद्रः—(सप्रथमम्)

दाक्षिण्यतन्निजगदीश ! किमाकुलोऽसि ?

पदय प्रसन्ननयनो मुखमुन्नमय्य ।

श्रेष्ठोऽसि मे नहि नहि प्रसुमात्रकस्त्वं

मन्येऽयमानमपि मानमहं भवतः ॥ ९ ॥

अपि च । नाहं ह्रीवोऽस्मि न चान्येन केनापि पराभूतो यदेयं विपीदति
देवस्तथाहि—

यश्चक्षीयचपेटताटितमुखैर्दृष्टोऽस्मि दैत्यैः कदा

मैनाकं परिरक्षितुं कुलिशतः शक्तोऽहमेकः परम् ।

समुद्रोऽस्ति मयाऽन्तरार्यदहनैर्लोक्ष्यदाहोत्सुकः

सर्गेऽपि प्रलयेऽप्यवण्डमहिमा शम्भोः प्रसादादहम् ॥ १० ॥

शङ्करः—(सदर्प सगौरवम्) किमुच्यते ?

सर्गस्त्यमाद्यस्त्यपि लब्धजन्मा

ससर्ज सतापि जगन्नि वेद्याः ।

सर्वोपजीव्योऽसि तवोपजीव्यो

न सिन्धुराजः कचिदस्ति कश्चित् ॥ ११ ॥

तदिदं गृहाण द्रव्यजातम् । क्षमस्व नश्चापलम् ।

समुद्रः—(सदर्प सप्रथयम्) भगवन्मर्ग ! अनुग्रहोऽयं मयि कृतः । किमिदानीं प्रत्यर्पणेन निग्रहः कियते ? ।

शङ्करः—तद्भवानेव स्वमुखेन विभज्य सम्मानयतु देवान् ।

समुद्रः—एष सम्पादयामि देवादेशम् । (समन्तादवलोक्य) विनोदयन्तु मद्भुत्सङ्गमाकन्दविभोगवेदनां विरिञ्चिषदनारविन्दकानने सुस्वरा वेदेन्दिन्दिराः ।
(वेदाः सङ्गमन्ति)

समुद्रः—कृतार्थयतु मां प्रमथनाथशिरोनेपथ्यपदवीमासाद्य सुपुत्र-
श्चन्द्रमाः ।

(चन्द्रस्तथा करोति)

लक्ष्मीः—(स्वगतं सविषादम्) कंठस्मि संठिदं मह जीविदं । न जाणे किं भणिस्सदि तादो ।

कृष्णः—(स्वगतं सोत्कण्ठम्) इदानीं मे सुकृतपरिपाकस्य फलावसरः ।

समुद्रः—(सदर्पम्) उज्ज्वालयतु मत्कुलं कमलाकरकमलपरिग्रहेण भक्तजनानुग्रहग्रहिलो गोविन्दः । (इति लक्ष्मीपाणिं कृष्णपाणौ निवेशयति) अयं चास्तु कन्यामहादानस्य दक्षिणाकौस्तुभो मणिः । (इति कौस्तुभमर्पयति)

कृष्णः—(लक्ष्मीं विभाव्य स्वगतं सोत्कण्ठम्)

ये तनौ सुतनोर्मग्राः कन्दर्पस्य शराङ्कुराः ।

मत्पाणिबुम्बकाकृष्टास्तेऽमी रोमाञ्चकैतवात् ॥ १२ ॥

समुद्रः—अयं च निष्कन्दयतु दुदोन्तोदैत्यकुलकमलकाननं देवराजाध्या-
सनोपबृंहितस्तुरगराजोच्चैःश्रवसहचरः कुम्भीन्द्रः ।

(ऐरावतः सहोच्चैःश्रवसा पुरुषूतमाश्रयति)

समुद्रः—एतेऽपि सकलजगदुपकृतिपराणां महौषधीनां रत्नानां चाद्या-
रतया धन्यतरा भवन्तु मेरुमन्दरादयो धराधराः । (औषधयः सह रत्नैर्मेरुमन्दरादी-
नाश्रयन्ति)

समुद्रः—स्वीकुर्वन्तु कृतदारिद्र्यनिधनानि निधानानि धनाधिनाथम् ।

(निधानानि तथा कुर्वन्ति)

समुद्रः—अङ्गीकरोतु सकलजगदाह्लादकारिणीं चारुणीं कृताहित-
विनाशं पाशं च वरुणः । (वरुणस्तथा करोति)

समुद्रः—अद्भुतं महायुधमादाय प्रगल्भतां रिपुवंशविशसने निरद्भुतो
शब्धवाहः । (वायुस्तथा करोति)

समुद्रः—कलयतु जगद्रक्षापरायणं कौणपनायकः कृपाणम् । (निर्ऋति-
स्तथा करोति)

समुद्रः—भवतु च सकलजगत्प्राणशमनः शमनोऽमुना दण्डेन चण्डतरः ।
(यमः सहर्षमुत्थाय दण्डमादत्ते)

समुद्रः—विपमुररीकृत्य दुर्द्धर्षतरा भवन्तु वासुकिप्रमुखा महोरगाः
विपमतरमिदं च ।

(वासुकिः सहर्षमुत्थाय विपमादत्ते)

समुद्रः—सर्वदेवमुखमुपवर्धयमधितिष्ठतु पीयूषम् । एतत्प्राशनेन भवन्तु
निर्जरा अमराः सुराः । (पीयूषं बहिमाश्रयति)

समुद्रः—(सहर्षोल्लासम्) अयि भगवन्पीयूषमयूखशेखर !

अद्य त्वया प्रमथनाय ! कृतः कृतार्थो

मन्थोपमर्दमहमुत्सवमेव मन्ये ।

द्रव्याण्यमूनि वितरन्नमरार्थिसार्धं

यदावृतामुपगतोऽस्मि किमन्यदीहे ॥ १३ ॥

तथापीदमस्तु—

औदार्यशौर्यरसिकाः सुखयन्तु भूषाः

सन्मार्गवासितधियो विलसन्तु लोकाः ।

वर्षन्तु बद्धपरितोषभराः पयोदाः

सारस्वतोत्सवमयाः कवयो भवन्तु ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः

इति महाकवित्साराजविरचितः समुद्रमयनाभिधानः समवकारः समाप्तः